

OASE

HANDREIKING

inspiratie uit

DEN HAAG ZUIDWEST

BINNENTUINEN

VERBINDING
in het hart van
de gemeenschap

GROEN
bevordert welzijn
en gezondheid

MOESTUINEN
brengen buurt en
bewoners samen

COLOFON

De Handreiking Binnentuinen Oase is een eenmalige uitgave en heeft als doel inspiratie te bieden aan iedereen die zich inzet voor leefbare binnentuinen in Den Haag.

OPDRACHTGEVER

Gemeente Den Haag in samenwerking met de woningcorporaties Haag Wonen, Hof Wonen en Staedion.

REDACTIE

Matthijs van Muijen, coördinator aanpak binnentuinen gemeente Den Haag info@npzw.nl

PROJECTLEIDER

Charlot Schans

HOOFD/EINDREDACTIE EN BLADMANAGEMENT

Corine Havinga

VORMGEVING

Daphne van Langen

FOTOGRAFIE

Martijn Beekman, Alexandre Dupeyron, Ecologische moestuin Boerendorp, Emma's Hof, Groene Matties, Jeffrey Grouwstra, Sjaak Henselmans, Innovatielab Zuidwest, Ben Lachhab, Marjan Looije, Jasper Masthoff, Mens & Tuin, Suzanne Monnier, Jan Morsch, Elina Nova, Wiktorja Paszek, Bart van Vliet, Freepik.com

COVERBEELDEN

© Innovatielab Zuidwest

MET BIJDRAGEN VAN

Nadia Abounasr, Babette van den Ancker, Faisal Anhari, Mohamed Baba, Robert Barker, Vicky van den Bos, Marcus Bouma, Jeannette Broekhuijsen, Margot De Caster, Erica Chladová, Haags Gemeentearchief, Arthur Hagen, Bert Halm, Gijsbert van Herk, Sebastiaan van Kints, Liane Lankreijer, Roeland Lelieveld, Carolien Ligtenberg, Hedwig van der Linden, Brian Nap, Rutger Oolbekkink, Nadia Nena Pepels, Lennard van der Poel, Robert van der Pol, Shailesh Ramjad, Marrit Terpstra, Esther Vlasveld, Tom Voorma, Laurens van der Wal, Lena van der Wal, Kevin Westerveld, Marcella Wong

DRUKWERK

Veldhuis Media

© April 2025

De inhoud van deze uitgave mag vrij gebruikt en verspreid worden, mits titel en bron duidelijk vermeld: Handreiking Binnentuinen Oase, uitgegeven in opdracht van de gemeente Den Haag en de woningcorporaties Haag Wonen, Hof Wonen en Staedion.

Fotografie © INNOVATIELAB ZUIDWEST

Kom mee binnentuinen!

Fotografie © MARTIJN BEEKMAN

Toen architect en stedenbouwkundige Willem Dudok in de jaren 50 van de vorige eeuw een blauwdruk voor Den Haag Zuidwest leverde, vormden grote gemeenschappelijke binnentuinen voor de bewoners een van zijn uitgangspunten. Liever samen veel onversneden buitenruimte, dan ieder z'n eigen groene postzegeltje met een hek eromheen, zo was zijn gedachte. Dudok zag deze tuinen als de groene longen van de woonblokken. Terwijl ze ook ruimte zouden kunnen bieden voor spel, ontspanning en ontmoeting.

Inmiddels zijn veel van die binnentuinen aan een grondige update of opknapbeurt toe. Niet alleen om hun oorspronkelijke functie te blijven vervullen, maar ook om bij te dragen aan een gezondere leefomgeving voor de omwonenden. En daarnaast aan meer biodiversiteit en meer sociale contacten. De gemeente startte daarom vorig jaar samen met het Innovatielab Zuidwest, het Nationaal Programma Zuidwest en de woningcorporaties Staedion, Haag Wonen en Hof Wonen het project Binnentuinen Challenge.

Verschillende ontwerp bureaus zijn met de bewoners in gesprek gegaan en hebben samen met hen plannen ontwikkeld om binnentuinen aan de Valthe straat, Middenstede en De Oorden aantrekkelijker te maken. Deze drie locaties zijn nu verbindende groene plekken geworden doordat veel partijen samen hieraan hebben gewerkt.

Het Binnentuinen Festival, dat in september 2024 werd gehouden, was een volgende stap in deze aanpak, die uitgaat van de behoeften van de bewoners en ook vraagt om hun inzet en betrokkenheid. Zelf bezocht ik die bewuste dag alle drie de binnentuinen die in Zuidwest onder handen zijn en nog worden genomen. Met hulp van velen kwamen er nieuwe planten en werd rondslingerend afval opgeruimd. Uitgangspunt van het vervolg is: hoe richten we met bewoners tuinen in die aansluiten bij wat de buurt wil en fijn zijn voor mens en dier?

Nestkastjes maken deze plekken inmiddels ook voor gevleugelde bezoekers aantrekkelijk. Waar eerder verbodsbordjes stonden, prijken nu voetbaldoeltjes die ook als bankje te gebruiken zijn. Festivalgangers profiteerden er van het mooie nazomerweer en lieten zich het lekkers dat hen door de Participatie Keuken werd voorgezet smaken. Kinderen waren druk aan het kleuren, speelden samen in het gras, bouwden een hut en maakten kans op leuke prijzen. Er werd samen gelachen, samen genoten, samen geleefd.

Er ligt nu een basis om mee door te gaan. Net als deze handreiking, die bedoeld is als inspiratiebron voor alle betrokkenen. Als bewoners, woningcorporaties, welzijns- en opbouwwerkers de komende jaren met de gemeente hun schouders onder deze groene ontmoetingsplekken blijven zetten, dan maken we de buitenruimte mooier en leefbaarder. Laten we ons daar samen voor inzetten.

ROBERT BARKER

Wethouder Buitenruimte, Dierenwelzijn en Milieu

Uitgelicht

OPBOUWERK

De liefde voor haar werk en voor de mensen in haar wijk straalt er vanaf als Yamina Akachar vertelt over haar werkzaamheden als opbouwwerker in de wijk Morgenstond. “Ik ben met name bezig met sociale cohesie en leefbaarheid in de wijk.”

8

VOEDSELVERBINDING

Buurttuinen bevorderen biodiversiteit, sociale verbinding en gezondheid. Samen tuinieren, oogsten, koken en eten bevordert de relatie met voedsel en elkaar.

27

GEZONDHEID

GGD Haaglanden werkt samen met een divers team aan een mooi groen rustpunt dat de wijk gezonder, veiliger en gezelliger maakt.

31

12

GROENE OASE

Een stadsoase creëer je onder meer met planten die een gezonde leefomgeving bieden voor dieren zoals vogels, zoogdieren en insecten.

20

WATER ALS BONDGENOOT

Er zijn tal van wateroplossingen die een binnenterrein natuurinclusiever, verkoelender of gewoon mooier kunnen maken.

24

INTERVIEW

Ruben Blanke van Gewoon Sociaal helpt mensen die dat nodig hebben weer op weg. Zonder oordeel, labels of stigma's.

IDEALEN

Een kijkje in de geschiedenis van de gemeenschappelijke binnentuinen die zo kenmerkend zijn voor Zuidwest en de naoorlogse stedenbouw.

36

VALTHESTRAAT, MIDDENSTEDE EN DE OORDEN

Met de Binnentuinen Challenge hebben de corporaties aan ontwerpers gevraagd hoe de binnentuinen in Zuidwest meer kunnen bijdragen aan een gezonde, sociale en gelukkige leefomgeving.

Liesbeth van Wifferen

54 ‘Groen onderhouden is niet een tijdelijke, maar een permanente activiteit’

CO-CREATIE

Samen met de buurt ontstaan de beste plannen voor de inrichting en het gebruik van de binnentuinen. Een kleine greep uit de ideeën.

58

INSPIRATIE

Voor de toekomst van de binnentuinen is het waardevol te leren van inspirerende voorbeelden van tuinprojecten.

64

En verder

- 3 Voorwoord
- 4 Inhoudsopgave
- 6 Introductie
- 7 Ambitie
- 10 Structuurvisie
- 15 Column Gijsbert van Herk
- 16 Pleidooi
- 18 Interview Soerish
- 21 Achtergrond
- 26 Column Bert Halm
- 34 Interview Alex Engelsman
- 38 Aanleiding Binnentuinen Challenge
- 46 Coöperatief beheer
- 50 Geleerde lessen
- 52 9 intenties
- 57 Column Mohamed Baba
- 60 Interview Bonny van der Burg
- 62 Tools voor co-creatie
- 65 Stadsoase Spinozahof
- 66 Tuinen van Mariahoeve
- 67 MengelMoestuין
- 68 Emma's Hof
- 70 Paris Habitat
- 71 De Participatie Keuken
- 72 Poortmeesters Delft
- 74 Wegwijzer

*Naar
schatting zijn er
350 binnentuinen
in Den Haag
Zuidwest*

Fysieke en sociale opgave

Den Haag Zuidwest staat de komende jaren voor een grote opgave, zowel fysiek als sociaal. Om het wooncomfort voor bewoners te verhogen en het energieverbruik aan te passen aan hedendaagse normen, worden bestaande woningen gerenoveerd. Door verdichting en sloop-nieuwbouw worden er tienduizend woningen toegevoegd.

Tekst MATTHIJS VAN MUIJEN, CHARLOT SCHANS *Fotografie* JEFFREY GROUWSTRA

Stedenbouwkundige Willem Dudok ontwierp de woonwijken van Den Haag Zuidwest – Moerwijk, Morgenstond, Bouwlust en Vrederust – in 1947 met veel sociale huurwoningen rond collectieve binnentuinen en ruim opgezet openbaar groen. Het gemiddeld aantal vierkante meters groen ligt daarmee boven het Haags gemiddelde. Sociaal scoren de wijken echter ondergemiddeld. Bewoners kampen vaker met armoede, werkloosheid, gezondheidsproblemen, slechte woningen en sociaal isolement. Het gebied is aangewezen als Nationaal Programma Zuidwest, waarmee partners gedurende twintig jaar samenwerken om onderwijs, werk, wonen, veiligheid, gezondheid en sociale samenhang op peil te krijgen.

De uitdaging is om de woningbouwopgave te combineren met het opknappen van binnentuinen, om aantrekkelijker woongebieden te creëren. Naar schatting zijn er 350 binnentuinen in Den Haag Zuidwest, waarvan op veel plekken sprake is van onderbenut potentieel. De inrichting is vaak weinig uitnodigend en de beplanting draagt maar beperkt bij aan de biodiversiteit. Bewoners voelen zich niet betrokken bij hun tuin en er is vaak weinig te doen. Een aantal tuinen kampt met wateroverlast. Andere tuinen ontwikkelen zich tot een verzamelplaats voor afval, wat ratten en ander ongedierte aantrekt. Doordat er op sommige locaties bovendien overlast wordt ervaren van ongenodigde bezoekers, is de sociale veiligheid

MATTHIJS
VAN MUIJEN
coördinator aanpak
binnentuinen gemeente
Den Haag

CHARLOT SCHANS
projectleider binnen-
tuinen gemeente
Den Haag

in het gedrang. Door het samenspel van deze omstandigheden maken bewoners weinig gebruik van de binnentuinen.

AMBITIES

In 2024 hebben woningcorporaties Staedion, Haag Wonen, Hof Wonen en de gemeente Den Haag de handen ineengeslagen om samen met bewoners en wijkpartners de kwaliteit van de binnentuinen te verbeteren. Het Innovatielab Zuidwest zorgde voor de versneller van de gezamenlijke ambities, met de Binnentuinen Challenge. Op andere plekken in de wijk werd tegelijk al langere tijd geëxperimenteerd met het in co-creatie met bewoners herinrichten van binnentuinen, en het starten van moestuinprojecten. Met deze handreiking bundelen de samenwerkingspartners de opgedane kennis en inzichten, om betrokkenen te inspireren wat er mogelijk en kansrijk is. 🌱

Het hart van de gemeenschap

Wie de geschiedenis induikt ontdekt al snel dat in de stedenbouwkundige plannen van Willem Dudok de binnentuinen van Den Haag Zuidwest ontworpen zijn als het groene hart van de gemeenschap.

Tekst CHARLOT SCHANS

Actieve bewoners verenigden zich in tuincommissies, die zorgden voor het onderhoud en de organisatie van activiteiten voor jong en oud. Van optredens van de fanfare, tot een poppenkast en natuurspeeltuinen voor de kinderen van de wijk; het was een levendige boel.

Met de bezuinigingen op de sociale infrastructuur die de wijkgedachte van Dudok draaiende hield, veranderde dat. Naast de veranderende samenstelling van de wijk en bredere maatschappelijke ontwikkelingen, zoals toegenomen arbeidsmarktparticipatie door vrouwen, zijn de binnentuinen de afgelopen decennia ondergeschikt geraakt.

De komende jaren beogen Staedion, Haag Wonen, Hof Wonen, de gemeente Den Haag en het Nationaal Programma Zuidwest samen met bewoners en wijkpartners de kwaliteit van de binnentuinen in Den Haag Zuidwest te verbeteren. Aantrekkelijk ingerichte, goed benutte en onderhouden binnentuinen bieden namelijk volop kans voor spelen en natuureducatie, bewegen en positieve gezondheid, het versterken van de klimaatbestendigheid, de biodiversiteit

en het waterbergend vermogen, voedselverbinding, ontmoeting en sociale samenhang. Deze kansen worden verder uitgewerkt in deze handreiking.

ENTHOUSIASME

Onder het Innovatielab Zuidwest organiseerden ontwerpteams Studio NadiaNena, Dérive, Walden Studio en C'MON in de zomer van 2024 enthousiasmerende co-creatie-activiteiten op de locaties De Oorden, Middenstede en de Valtheestraat. Daaruit bleek een groot enthousiasme onder bewoners en wijkpartners om samen met de woningcorporaties, gemeente, hoveniers en opbouwwerk samen te werken aan meer levendige en duurzame binnentuinen. Huurders deelden hun dromen, staken graag handen uit de mouwen en zijn trots op hun tuin zodra ze betrokken zijn. Dit blijkt ook uit de jarenlange ervaringen met verschillende moestuinprojecten in de wijk en collectieve tuinen in de rest van Den Haag, waar over verderop in dit magazine meer te lezen is.

Het versterken van de binnentuinen als

het hart van de gemeenschap is in de eerste plaats een placemaking-opgave. Daarbij is het de uitdaging om in co-creatie met gebruikers en betrokkenen te werken aan een aantrekkelijke plek. Een goede plek ontstaat uit het samenspel tussen ruimtelijke kwaliteit (*hardware*), een uitnodigend programma en gebruik (*software*) en passende beheer- en organisatievormen, om de kwaliteit op de lange termijn te borgen (*orgware*). Vanuit de gemeente Den Haag onderzocht ik daarom de kansen voor bewoners, wijkpartners en professionals om duurzaam samen te werken aan de binnentuinen, terug te vinden in enkele scenario's voor het gezamenlijk beheer van de binnentuinen. Daarnaast is in kaart gebracht welke ondersteunende bronnen en co-financieringskansen er beschikbaar zijn om de gezamenlijke ambities te realiseren.

Verspreid door het magazine zijn bloeiende tuinprojecten, co-creatie-tools en interviews opgenomen, om betrokkenen te inspireren om de binnentuinen van Den Haag Zuidwest en ver daarbuiten, terug op de kaart te zetten als het hart van de gemeenschap. ♣

Yamina Akachar is opbouwwerker bij Wijkz

‘We zijn een bekend gezicht in de wijk’

De liefde voor haar werk en voor de mensen in haar wijk straalt er vanaf als Yamina Akachar vertelt over haar werkzaamheden als opbouwwerker in de wijk Morgenstond. “Ik ben met name bezig met sociale cohesie en leefbaarheid in de wijk.”

Tekst CORINE HAVINGA / *Fotografie* JEFFREY GROUWSTRA

“In de praktijk betekent dit dat ik vooral bezig ben met het stimuleren van bewonersparticipatie en het motiveren van bewoners om mee te denken en mee te doen in hun wijk. Iedereen wil dat de wijken schoon, veilig en heel blijven. Als opbouwwerker ondersteun ik bewonersinitiatieven. Dat kan van alles zijn, als het de leefbaarheid in de buurt maar verbetert. Of dat nou op wijkniveau, buurtniveau of straatniveau is.”

Wijkz is al jarenlang actief in de wijken in Escamp. “We zijn een bekend gezicht, we zitten echt in de haarvaten van de wijk, zoals ze zeggen. Mensen weten ons te vinden, maar natuurlijk gaan we ook actief de wijken in, om de mensen te bereiken die ons niet kennen. En door de wijken in te gaan horen we wat er allemaal speelt.”

NETWERK

Yamina werd ingeschakeld tijdens de Binnentuinen Challenge in de Valthestraat. “Er waren wat uitdagingen met bewoners die graag mee wilden doen, maar dat lukte niet vanwege bepaalde problematiek. Toen werd ik als opbouwwerker gevraagd te komen helpen. Dat is logisch want ik ken die buurt en die mensen, dus ik heb het netwerk uit de buurt erbij betrokken en toen werd het opgelost. Tja, het is nu eenmaal zo dat als je mensen bij elkaar brengt dat dat goed kan gaan, maar soms ook niet. Maar in de Valthestraat is de rust weergekeerd.” Morgenstond is een wijk met problemen achter de

voordeur. “Dat heeft z’n weerslag op de wijk. Problemen, ruzies of klachten over andere bewoners: niet altijd vinden ze bij gemeente, politie of de woningbouwcorporatie gehoor. Maar als je dan in gesprek gaat – en dat vind ik het mooie van het opbouwwerk – dan gaan we samen die beren op de weg omdenken. Je gaat bouwen aan de relatie en aan het vertrouwen. En als je die problemen afpelt, dan gaat het er uiteindelijk vaak over dat ze elkaar gewoon helemaal niet kennen. En dan ontstaat het idee voor een buurtbarbecue en de gemeente en de woningcorporatie leveren een bijdrage en dan zie je hoe al die nieuwe ontmoetingen ontstaan, terwijl ze jarenlang gewoon langs elkaar heen hebben geleefd. Dat is mooi. En vanaf daar kun je dan verder doorpakken.”

VOORJAAR

Yamina is ervan overtuigd dat er toekomst zit in binnentuinen. “Binnentuinen kunnen mensen bij elkaar brengen. Het zijn hele mooie plekken: dicht bij huis en veilig, geschikt voor initiatieven, zeker in het voorjaar en de zomer. Waarom zouden we dat niet benutten? Bewoners betrekken bij hun leefomgeving biedt kansen. Ik zou wel zeggen: nodig welzijnsorganisaties ook uit aan de tafel waar de plannen worden gemaakt, omdat welke binnentuin je ook aanvliegt: wij zijn daar bekend en kennen de mensen en de eventuele problematiek. Dan ben je goed voorbereid.” 🌱

A woman with a warm smile, wearing a vibrant blue hijab and a black long-sleeved top, stands in a sunlit outdoor setting. She is positioned in front of a large, leafless tree with thick, textured branches. In the background, a multi-story brick building with balconies is visible. The woman has her hands clasped in front of her and is wearing a gold watch on her left wrist and a gold bracelet on her right. The overall atmosphere is bright and positive.

**‘Dat vind ik het mooie
van opbouwwerk: samen met
de bewoners al die beren
op de weg omdenken’**

Stedenbouwkundige opzet *van de binnentuinen*

Bij de vernieuwingsopgave voor Zuidwest is het van belang aan te sluiten bij eerdere ontwikkelingen, zodat buurten samenhangende eenheden blijven en ontwikkelingen ook echt iets toevoegen voor de buurt en de wijk. Zuidwest zal richting 2040 veranderen en dus de binnentuinen ook.

Tekst BRIAN NAP

De gemeenschappelijke binnentuinen zijn kenmerkend voor Zuidwest en de naoorlogse stedenbouw. Ze vormen de meest nabije woonomgeving en daarmee de basis voor de leefbaarheid in de wijk. De binnentuinen behoren tot de kernkwaliteiten van Zuidwest.

Maar er zullen meer verschillende komen, meer nadruk op onderscheiding en bereikbaarheid maar ook nieuwe typologieën, zoals de dektuin. Door de hogere dichtheid zal er worden gezocht naar slimme combinaties van dubbel grondgebruik (zoals binnentuinen bovenop parkeerplekken). Uiteindelijk zorgen de collectieve, groene binnentuinen samen met het openbare groen ervoor dat de totale hoeveelheid groen in de buurten op peil blijft in de toekomst: een aspect wat vaak genoemd en gewaardeerd werd tijdens gesprekken met bewoners.

De binnentuinen zijn bij voorkeur openbaar toegankelijke ontmoetingsplekken en bieden vooral de jongste kinderen een veilige speelomgeving. Ze dragen bij aan het groene karakter van de wijk, kunnen een bijdrage leveren aan de biodiversiteit en natuurwaarden en kunnen een belangrijke rol spelen bij het klimaatadaptief maken van Zuidwest.

TOEGANKELIJK

Het is de plek waar je je burens ontmoet. Stimuleren van eigenaarschap is daarbij belangrijk. Tegelijkertijd kan in sommige situaties openbare toegankelijkheid of een bepaald aanbod van speelvoorzieningen bij onvoldoende eigenaarschap

BRIAN NAP
stedenbouwkundige
gemeente Den Haag

van de omwonenden ook overlast genereren. In sommige gevallen kan afsluiting of beperking van voorzieningen wenselijk zijn. Afsluiten in de avond en nacht kan een optie zijn om meer betrokkenheid en minder anonimiteit te organiseren. Uitgangspunt is dat de binnentuinen bij voorkeur overdag openbaar toegankelijk zijn, waardoor zij resulteren in een hoogwaardige groenkwaliteit, die daadwerkelijk bijdraagt aan de gezondheid, het voorkomen van hitte-stress en een aangenaam leefklimaat in de stad.

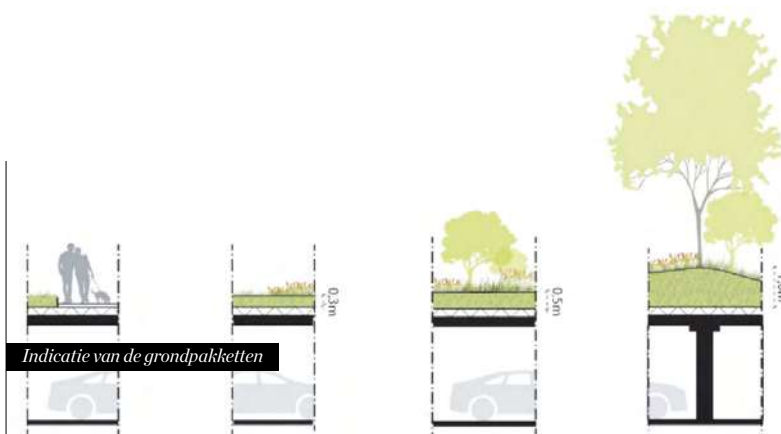
Er is echter niet sprake van één type binnentuin. Sommige binnentuinen zijn onderdeel van een belangrijke looproute, bijvoorbeeld naar een bus- of tramhalte of school. Er zijn binnentuinen gelegen op het dak van een parkeergarage, anderen liggen op maaiveld. Dit betekent dat het niet wenselijk is om één uniforme aanpak voor alle binnentuinen voor te stellen. In een nadere uitwerking samen met de corporaties zal gedetailleerder onderzocht worden welke binnentuinen altijd openbaar toegankelijk zouden moeten zijn (en onder welke voorwaarden), welke voorzieningen daarbij gewenst zijn, en welke binnentuinen (in ieder geval in de avond/ nacht) afgesloten kunnen worden.

Bij nieuwbouw is meestal sprake van dubbel grondgebruik, bijvoorbeeld in combinatie met parkeerplaatsen. De bouwblokken zijn vaak halfopen: haak- en schijfvormige bouwvolumes met een opgetild groen binnenterrein dat grotendeels als collectieve tuin wordt ingericht met soms ruimte voor ook meer private buitenruimtes. Aan deze nieuwe binnentuinen worden eisen gesteld. Deze

hebben betrekking op de inrichting, het gebruik en de toegankelijkheid zodat de binnentuinen in de toekomst een bijdrage blijven leveren aan het groene karakter van de wijk en nog meer ruimte bieden aan actief gebruik en ontmoeting. Dit vraagt om extra investeringen om het groene karakter te waarborgen: zoals voldoende gronddekking (variërend van 30 tot 100 cm, afhankelijk van grootte en type beplanting). Alternatieven zijn creatieve combinaties met bomen op maaiveld terwijl hun kronen boven de collectieve tuinen kunnen groeien via gaten in het dek. Zo zijn groene binnentuinen ook in 2040 nog een belangrijk onderdeel van de buurt.

SPEELVOORZIENINGEN

De binnentuinen zijn bij uitstek ook veilige, auto-vrije speelruimtes, met name voor de jongste kinderen. Ze spelen in het speelruimtebeleid van de gemeente een essentiële rol. In Zuidwest liggen de meeste speelplekken voor 0-6 jarigen nu en in 2040 op het terrein van de corporaties en verenigingen van eigenaren (vve's). Dit betekent dat er afspraken met deze partijen gemaakt moeten worden om de toegankelijkheid, kwaliteit en continuïteit van deze speelvoorzieningen te borgen. Sommige binnentuinen worden gebruikt voor moestuinen. Ook bij nieuwbouw met dubbel

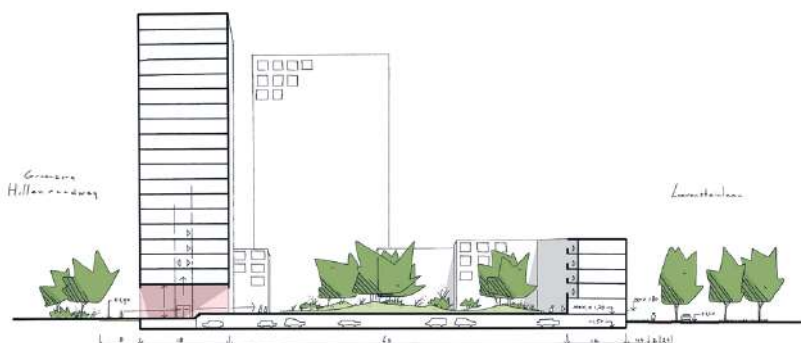

grondgebruik moet dit mogelijk blijven, voldoende gronddekking is ook hiervoor een randvoorwaarde. Omdat het parkeren vanwege de hoge kosten meestal niet of slechts gedeeltelijk verdiept kan worden aan-gelegd ligt er een belangrijke ontwerpogave in het vormgeven van de hoogteverschillen tussen maaiveld en deze dektuinen. Dit komt ook terug in de beeldkwaliteitsplannen. In de binnentuinen zal ook ruimte nodig zijn voor paden, zitplekken en ontsluitingen van de onderliggende garages. Binnentuinen blijven zoveel mogelijk openbaar toegankelijk, de omheining blijft laag en er blijft voldoende doorzicht richting de hoven vanaf de straten.

Collectieve binnentuinen bij bestaande of te renoveren complexen vragen een iets andere aanpak dan die bij nieuwbouw. Er is geen sprake van dubbel grondgebruik, er is al een bestaande inrichting en vaak zijn er ook bestaande gebruikers waar rekening mee gehouden moet worden. Maar ook bij bestaande binnentuinen speelt de vraag hoe bewoners, corporaties en gemeente samen de vele ambities kunnen vastleggen en beheren. Dit vraagt ook van de gemeente een actieve betrokkenheid. De gemeente zet zich in om bij de plannen voor de buitenruimte aan te sluiten bij de ideeën voor de binnentuinen. Ook dragen deze tuinen bij aan waterberging, biodiversiteit, verkoeling of hebben een moestuin. Waar kinderen samen spelen en de ouders elkaar ontmoeten of een van de andere vele doelen. Maar met meer invulling voor onderscheiding en eigenaarschap.

Hiervoor is deze handreiking, en eerder de Binnen-tuinen Challenge, ook een belangrijk inspiratiemiddel en leidraad. Want waar de openbare buitenruimte de collectieve kwaliteit van de buurt vertegenwoordigt, vertegenwoordigt een binnentuin juist de collectieve waarden van de bewoners van het bouwblok, zeker ook in de toekomst. 🌳

‘De binnentuinen zijn bij uitstek veilige, autovrije speelruimtes, met name voor de jongste kinderen’

Opzet doorsnede Schaloenstraat met dektuin en parkeren

Een klimaat-
bestendige wijk
draagt bij aan
biodiversiteit en
bewoners-
plezier

De binnentuin als groene oase

Een stadsoase creëer je onder meer met planten die een gezonde leefomgeving bieden voor dieren zoals vogels, zoogdieren en insecten. In Zuid-Holland zijn de egel, huismus, merel en weidehommel als icoonsoorten aangewezen om stedelijke natuur te bevorderen.

Tekst MARCUS BOUMA, ROELAND LELIEVELD

Als men voor deze soorten maatregelen treft, profiteren veel andere diersoorten daar ook van. Binnentuinen in een stadse omgeving kunnen van grote waarde zijn voor deze icoonsoorten en voor de stadsnatuur. Door de binnentuinen in te richten naar de wensen van deze potentiële gebruikers en op een juiste wijze te beheren, wordt voorzien in duurzaam leefgebied voor deze soorten. Dit draagt bij aan de biodiversiteit. Hierbij is het belangrijk om te investeren in de vier V's: Voedsel, Veiligheid, Voortplanting en Variatie. Als de binnentuin wordt aangesloten op de omgeving, wordt daarnaast geïnvesteerd in de zeer belangrijke vijfde V die staat voor Verbinding.

VOEDSEL

In voedsel voor dieren kan worden voorzien door de aanplant van de juiste planten en het toepassen van ecologisch beheer. Bloemen (nectar en stuifmeel), zaden, bladeren en bessen zijn belangrijke voedselbronnen. Door met name soorten aan te planten die van nature in de regio Den Haag groeien worden de gidssoorten en andere soorten uit de omgeving voorzien van voedsel. Vocht moet daarbij niet worden vergeten. Ook de luwte van de gebouwen in combinatie met opgaande bomen zorgen voor een gunstige biotoop voor bijvoorbeeld vleermuizen om voedsel te vinden.

Door verschillende structuren van lokaal voorkomende planten aan te leggen worden insecten als de weidehommel, vlinders, sprinkhanen en andere soorten, voorzien van geschikte plekken

MARCUS
BOUMA
stadsecoloog
gemeente Den Haag

ROELAND
LELIEVELD
adviseur duurzaamheid
gemeente Den Haag

waar ze voedsel vinden. Ook bladetende insecten krijgen voldoende voedsel als men kiest voor lokaal voorkomende planten.

Het beste kunnen lijnvormige structuren met verschillende hoogtes worden aangeplant. Bijvoorbeeld een rij hoge struiken, dan een bloemenweide en vervolgens een gazon of wandelpad. Door deze gelaagdheid vinden insecten eenvoudig wat ze nodig hebben. Zorg ervoor dat deze structuren een groot deel van de dag in de zon staan.

BLOEMENWEIDE

Bij de aanleg is het noodzakelijk dat de bloemenweide op een relatief voedselarme plek wordt aangelegd. Dit komt de bloemrijkheid ten goede en voorkomt dat er veel ongewenste soorten in komen. Inzaaien van de bloemenweide is in een binnentuin vaak wel gewenst. Gebruik hiervoor zaden van inheemse soorten bij leveranciers die enkel met autochtoon zaad kweken, bijvoorbeeld Cruydt-Hoeck of Medigran. Voorkom het inzaaien van zogenaamde carnavalsmengsels met veel soorten die niet van nature in Nederland groeien. Deze soorten hebben vaak een beperkte bijdrage aan de natuur. Uiteraard kan ook gebruik worden gemaakt van soorten die niet van nature in Den Haag voorkomen. Er zijn zeer veel cultuursoorten die ook een grote bijdrage aan de stadsnatuur kunnen leveren. Denk hierbij aan een zonnebloem, waar putters van smullen of een vlinderstruik waar vlinders en bijen op afkomen. Een goede balans tussen zogenaamde inheemse en uitheemse soorten voor een binnentuin is 70/30.

Het beheer van de bloemenweide bestaat uit het jaarlijks maaien in september, waarbij het maaisel na drie dagen wordt afgevoerd op een composthoop. Laat daarbij altijd een deel van de uitgebloeide bloemen staan in de winter. Hier overwinteren insecten in en vaak bevatten ze nog zaden voor vogels als de huismus.

Water is van groot belang voor vrijwel alle dieren. Een vijver aanleggen kan daarom een grote bijdrage leveren aan de biodiversiteit. Zorg ervoor dat een vijver goed ingericht en beheerd wordt. Waterplanten en oeverplanten zijn noodzakelijk. Hierdoor ontstaat een natuurlijk evenwicht dat voorkomt dat de vijver verandert in een muggenpoel. Pas bij de aanleg van een vijver goed op en leg nooit een vijver aan op een plek waar kleine kinderen zonder toezicht spelen.

VEILIGHEID

Binnentuinen kunnen een oase aan rust zijn, vaak in tegenstelling tot de (drukke) straat aan de andere kant van het huizenblok. Dit maakt het een aantrekkelijke plek voor dieren om te schuilen

‘Voor soorten als de koolmees en de pimpelmees kun je denken aan het plaatsen van nestkasten’

en te verblijven. Om soorten te voorzien van een veilige plek kun je voor vogels als de merel en de huismus struiken met stekels of groenblijvende struiken en bomen aanplanten. Dit kan eventueel in een dichte haagvorm, maar omdat die vaak geschoren wordt, komen de planten dan minder in bloei. Ook kun je plekken creëren waar amfibieën en kleine zoogdieren in of onder kunnen schuilen, bijvoorbeeld door muurtjes met ruimte tussen de stenen te maken, grote stukken dood hout of stapels takken neer te leggen en deze met rust te laten. Ook kunnen insecten hier schuilen, voer voor de vogels en de egel.

VOORTPLANTING

Door te zorgen voor delen in de binnentuin die weinig tot niet worden verstoord krijgen vogels als de merel, houtduif en de koolmees de mogelijkheid om te broeden. Dit kan door bijvoorbeeld een cluster struiken met stekels en groenblijvende struiken aan te planten. De stekels houden de meeste buurkatten tegen. Voor soorten als de koolmees en de pimpelmees kun je denken aan het plaatsen van nestkasten. Kies hiervoor een duurzame kast met de juiste maat invliegopening, bijvoorbeeld 32 mm voor een koolmees en 28 mm voor een pimpelmees. Hang de nestkast op voldoende hoogte, dus minimaal drie meter hoog en niet in de volle zon (zo mogelijk richting noordoost). Voor vleermuizen kunnen eventueel vleermuiskasten worden geplaatst. Plaats deze op minimaal vijf meter hoogte aan een gevel, niet in de volle zon en vrij van belemmeringen zoals een boomkroon, het bovenste gedeelte van de boom. Voor insecten als vlinders is het van belang dat er voldoende waardplanten aanwezig zijn om eitjes op af te zetten. Sommige organismen zijn voor hun voedsel afhankelijk van een of enkele plantensoorten. Deze planten noemen we de waardplant van deze soort. Waardplanten zijn in de regel planten die oorspronkelijk in Nederland voorkomen. Geschikte waardplanten dienen in een natuurlijke omgeving te staan om door insecten te worden gebruikt. Veel insecten stellen hoge eisen aan hun leefomgeving, maar er zijn er

gelukkig ook genoeg die een binnentuin prima vinden om in voort te planten. Meerdere soorten algemene bijen hebben bijvoorbeeld nesten in de grond, en dat kan heel goed in een tuin. De egel kan in een binnentuin voortplanten als deze een rustige plek vindt, met voldoende dekking en vrij van verstoring door loslopende honden. Dit kan bijvoorbeeld door een bladhoop onder en nabij wat dichte struiken aan te leggen en de bladhoop jaarlijks aan te vullen.

VARIATIE

Variatie in soorten en beplantingsvormen zorgt voor een gevarieerd aanbod aan voedsel en leefgebied. Zo wordt de binnentuin geschikt voor veel verschillende soorten en draagt deze optimaal bij aan de biodiversiteit. Kijk ook eens bij de burens. Wat is daar al aanwezig? Waar kun je eventueel nog in voorzien wat elders ontbreekt? Het zou zonde zijn als alle binnentuinen er straks overal hetzelfde uitzien. In de basis dient altijd in de V's Voedsel, Veiligheid en Voortplanting te worden voorzien, maar de mogelijke combinaties en vormgeving zijn natuurlijk eindeloos.

VERBINDING

Verbind de binnentuin fysiek door deze toegankelijk te maken voor dieren als de egel. Daarnaast kan ook verbinding worden gezocht door het toepassen van de soorten die in de directe omgeving voorkomen. De bodem en het vochtgehalte bepalen in grote mate wat er van

‘Veel insecten stellen hoge eisen aan hun leefomgeving, maar er zijn er genoeg die een binnentuin ook prima vinden om in voort te planten’

nature in de binnentuin groeit. Het is voor de aansluiting op de Stedelijk Groene Hoofdstructuur van belang deze natuurlijke beplanting zoveel mogelijk na te streven.

HITTESTRESS

Door de aanleg van planten die schaduw geven en water verdampen koelt de omgeving af. Planten dragen op die manier bij aan een gezonde leefomgeving tijdens de zomerse hitte. Bewoners kunnen elkaar buiten in de schaduw van bomen ontmoeten. Groen heeft een bewezen positief effect op de gezondheid van mensen. Door de aanleg van een groene binnentuin die (deels) door de buurt wordt beheerd, worden bewoners uitgedaagd tot ontmoeting, afstemming en respect.

Een gezonde bodem draagt bij aan de biodiversiteit. Veel bodemdieren zijn afhankelijk van een gezonde bodem. Deze bodemdieren zijn weer voedsel voor de merel en de egel. Daarnaast kan een gezonde bodem beter water vasthouden en zorgt voor vitale planten met veel dracht en vruchten.

Gebruik van herbiciden of insecticiden zijn in een natuurlijke binnentuin uit den boze. Daarnaast is het van belang dat, voordat wordt geïnvesteerd in een gezonde bodem, eerst wordt onderzocht of dat wel nodig is. In de regel zijn de bodems in binnentuinen al lange tijd onverstord, wat mogelijk heeft geleid tot een rijk bodemleven. Behouden wat goed is, is hierbij een belangrijk uitgangspunt. Dat geldt overigens ook voor bestaande groenstructuren.

Een gezonde bodem hoeft niet altijd heel voedselrijk te zijn met veel humus. Maar bij bomen, heesters en cultuurplanten is investeren in een humusrijke bodem vaak wel nodig. Zorg dat hiervoor teelaarde wordt gebruikt die vrij is van (hoog)veen. Het is zinloos om een natuurlijke binnentuin aan te leggen door een stuk natuur elders af te graven. 🌱

UITGANGSPUNTEN *voor het beheer*

- Gebruik geen gif en geen kunstmest
- Gebruik veenvrije tuinaarde
- Snoei niet, tenzij dit niet anders kan: snoei dan na de bloei
- Gebruik lokale compost
- Gebruik lokaal regenwater (regenton)
- Hergebruik materialen
- Gebruik (biologisch) geteeld inheems zaad
- Gebruik circa 70 procent inheemse planten
- Maai nooit alle bloemen

Kloppend hart

‘Zo ontstaan plannen die niet alleen mooi zijn op papier, maar vooral blijvende impact hebben’

Als je door de wijken van Den Haag Zuidwest loopt, valt het direct op: de binnentuinen zijn het groene hart van de buurt. Plekken waar je elkaar ontmoet, waar kinderen spelen en burens genieten van het groen. Maar helaas zien we dat deze binnentuinen vaak nog onbenut blijven, bijvoorbeeld omdat de grond van verschillende eigenaren is. Dat maakt het soms lastig om de binnentuinen samen aan te pakken. En dat is zonde. Want juist hier liggen kansen om samen met bewoners te werken aan een gezonde en leefbare omgeving.

Daarom ben ik enthousiast over de uitkomsten van de Binnentuinen Challenge. Nu is het tijd om aan de slag te gaan met de uitkomsten, samen met bewoners en betrokken partijen. Om van die binnentuinen echt een kloppend hart van de wijk te maken zijn investeringen in groen en leefbaarheid nodig. Want een groene en veilige woonomgeving betekent: een gezonder en gelukkiger leven voor onze bewoners.

Als Den Haag Zuidwest een van de grootste gebiedsontwikkelingen van Nederland is, dan mogen we ook durf en innovatie verwachten. Daarom heb ik destijds voorgesteld om het Innovatielab Zuidwest op te zetten. Een plek waar we samen met bewoners, ontwerpers en partners nieuwe ideeën ontwikkelen. Zoals de Binnentuinen Challenge, waarin we samen met bewoners en ontwerpers aan de slag gaan om hun binnentuinen om te toveren tot plekken waar je graag wilt zijn.

Ik geloof sterk in de verbeeldingskracht van ontwerpers. Zij brengen frisse ideeën en nieuwe invalshoeken. Dat houdt ons scherp en opent deuren naar innovatieve oplossingen. Zo ontstaan plannen die niet alleen mooi zijn op papier, maar vooral blijvende impact hebben in de wijk.

Kortom: de binnentuinen zijn een kans. Een kans om samen te werken, om te vernieuwen. Daarom wil ik iedereen uitnodigen om deze uitdaging met ons aan te gaan. Want een sterke wijk begint in het hart van de buurt. Doe je mee?

GIJSBERT VAN HERK
Bestuursvoorzitter Staedion

Planten

voor
gezond leven
in de stad

zijn onmisbaar

Een kleine 500 miljoen jaar geleden hadden weinig mensen het over stadsnatuur en klimaatadaptatie. De stad bestond niet, natuur was vooral veel water en rots en het klimaat was te beschrijven als een onleefbaar warme bak koolzuurgas.

Tekst SEBASTIAAN VAN KINTS

‘Planten hebben leven op aarde mogelijk gemaakt. Planten zijn feest’

Wel kwam een bijdehante zoet-watalg op het betrekkelijk geniale idee om niet alleen in de zee, maar ook op die kale rots, zonlicht en koolzuurgas om te zetten in suikers en zuurstof. Uit die mini-algen ontstonden mossen, zichzelf opbouwend uit zelfgemaakte suikers. Als ze vergingen, bouwde er een laag dood materiaal op; er ontstond grond. Die gaf grotere planten weer de kans iets nieuws uit te vinden, wortels. Mossen werden complexer, varens ontstonden.

Gedurende miljoenen jaren ontwikkelden planten zich verder en ze maakten hun leefomgeving. Ze transpireerden water via huidmondjes, wat warmte uit de omgeving onttrekt en zo de omgeving koelde. Ze produceerden zuurstof en voedsel waardoor andere soorten, dieren zoals insecten, egels en zoogdieren zoals wij, zich konden ontwikkelen. Dankjewel planten.

GONZENDE INSECTEN

Als ik dagdroom over stedelijke buitenruimte, dwalen mijn gedachten al snel af naar kinderlijk wilde oases. Naar kleurrijke planten op pleinen en gezonde binnentuinen voor gonzende insecten op geurende, zonovergoten bloemenweides waar we als mensen vervuld worden van de levenslust die een gezonde plant uitstraalt. Het is dan ook een zegen om die potentie alvast door de gazonwoestijnen en betonklinkers heen te voelen. Als we nu, 500 miljoen na het landavontuur van deze eerste alg, een 30x30 betontegel verwijderen en daar planten voor in de plaats zetten, is dat exact 0,09m² pure winst.

Het mooie is dat als wij, makers van een gezondere stad, plaatsmaken voor gezonde planten, deze planten vervolgens het werk van ons overnemen. Ze hebben leven op aarde mogelijk gemaakt en

lijken vastberaden dat nog steeds beter te maken; ze zijn de fundatie voor gezond leven in de stad.

SEBASTIAAN
VAN KINTS
*biofiel ontwerper,
Walden Studio*

AIRCO

Ze koelen de buitenruimte door – net als wij – te zweten, als natuurlijke airco. Ze bieden schaduw met hun bladeren en dat blad voedt de bodem in de herfst. Ze produceren zuurstof, reinigen de lucht die we ademen, openen verslepte grond met hun wortels. Ze produceren nectar voor insecten, appels voor de mens en bessen voor vogels die hun nest in de takken bouwen. Planten zijn feest.

Nu schrijf ik over planten, maar net als mensen zijn er heel veel verschillende soorten, karakters, met eigen eigenschappen en behoeftes. Sommige brullen in de vroege lente knalgeel de grond uit, andere hebben timide bloempjes in de nazomer. Gigantische eiken en esdoorns zijn net zo plant als de mossen en varens waar het mee begon. Laten we deze planten bij naam leren kennen, ze verzorgen en omarmen als de productieve buurtbewoners die het zijn en samen met hen gezonde, blijde plekken maken. 🌿

Soerish is tuinmeester aan de Wolweversgaarde

Tiny house biedt nieuw thuis

Het idee is eenvoudig. Een klein huisje in de binnentuin aan de Wolweversgaarde met de bewoner die het sociaal beheer van de tuin verzorgt, samen met de omwonende huurders en de hovenier.

Tekst MATTHIJS VAN MUIJEN / *Fotografie* JEFFREY GROUWSTRA

Guus Frenaij, programmamanager buurtontwikkeling bij Haag Wonen, kijkt trots terug nu het project eindelijk gerealiseerd is. “Vier jaar geleden ontmoette ik Fabian Weergang van Devjo. Fabian vertelde over zijn concept om dakloosheid aan te pakken met tiny houses en maatschappelijk werk. We zagen meteen een win-win-situatie.” Ook de afdeling wonen van de gemeente reageerde positief en presenteerde met Fabian het idee tijdens het Internationale Huisvesting Festival in Helsinki. In juni 2022 diende Haag Wonen een beginselaanvraag in bij de afdeling vergunningen van de gemeente. De praktijk bleek echter weerbarstig. Wonen in

JUISTE LOKET

Een oliemannetje is nodig om de juiste wegen te bewandelen binnen de gemeente zodat initiatiefnemers snel het juiste loket weten te vinden. Zo is voor kleine budgetten en participatie het stadsdeel van belang, kan het loket stadslandbouw helpen met voedsel en heeft de dienst stadsbeheer een specialist van ecologie en water. En wil je een tiny house in de binnentuin, dan is tijdig advies van ambtenaren van de afdelingen vergunningen, wonen en stedenbouw van belang.

een tuin doe je niet zomaar en roept allerlei vragen op. Hoe zit het met privacy? Is er geen overlast voor de omliggende huurders? Past het wel in het stedenbouwkundig karakter van de wijk? In december 2022 besloot de gemeente met Fabian en Haag Wonen ter plekke te kijken op welke plaats het tiny house het beste zou passen. Uiteindelijk is pas drie lentes later, in maart 2025, het huisje van 18 vierkante meter geplaatst.

DAKLOOS

Soerish was dakloos en is nu de trotse bewoner van het tiny house. Het bouwbedrijf waar hij werkte ging failliet en door de spanningen verliet hij zijn huis. Via hotels belandde de goed opgeleide Soerish in een tentje in het Haagse Bos. Dankzij een mooie samenwerking tussen Devjo en Haag Wonen is hij de nieuwe bewoner en tuinmeester aan de Wolweversgaarde en krijgt hij huurkorting in ruil voor een aantal uren werk.

Het plaatsen van de tuinmeesterswoning maakte deel uit van een participatietraject met bewoners. Ze droegen ideeën aan voor een leefbare binnentuin. Zo wordt de verlichting opgeknapt, zijn nieuwe paden aangelegd, voor kinderen is een

Moestuincoach Selina helpt elke woensdag een handje mee in de moestuinen en geeft tips

nieuwe schommel geplaatst, een heuvelglijbaan, een draaicarroussel en rekstokken. Ook gaan bewoners aan de slag met moestuinen, waarbij moestuincoach Selina elke woensdag een handje meehelpt en tips geeft.

“Welcome in my backyard”, roept Soerish uit. Met een grote glimlach ontvangt hij een internationale delegatie van gemeenten die twee dagen Den Haag bezoekt. “Ik vind het heel belangrijk weer een plekje te hebben. Een goede nachtrust is de fundering om goed te kunnen functioneren. Dakloos zijn sloopt je! Een eigen plek, een eigen sleutel en voordeur. Ik kan

nu op adem komen en mijn leven weer oppakken. En wie heeft zo’n mooie, grote achtertuin als ik? Het is een zegen!” Soerish gaat graag aan de slag als tuinmeester. “Ik wil vooral luisteren naar wat de bewoners willen. We hebben samen al bomen geplant en onlangs hebben we met z’n allen de keet die in de binnentuin staat opgeknapt.”

SAMENWERKING

Ook bestuursvoorzitter van Haag Wonen Mohamed Baba is enthousiast: “Met dit huisje in de binnentuin bieden we niet alleen een woning waar zoveel behoefte aan is, maar dragen we ook bij aan een leefbare en verbonden buurt in Den Haag. Nu is het één woning, maar dit is een mooie manier om te zien of dit werkt en we dit breder kunnen inzetten, om zo iets te doen aan de lange wachtlijsten van woningzoekenden in onze stad, waaronder ook de vijfduizend daklozen in Den Haag.”

De plannen voor de volgende vijf tuinen liggen al klaar en de gemeente kijkt vooraf mee welke locaties geschikt zijn, zodat het straks sneller kan gaan dan de drie jaar die deze tiny house kostte. Haag Wonen heeft meer dan 150 binnentuinen. We hopen dat straks alle bewoners zeggen: “Wanneer krijgen wij een tuinmeester?” 🌱

‘Een goede nachtrust is de fundering om goed te kunnen functioneren. Dakloos zijn sloopt je’

Water als bondgenoot

Binnentuinen liggen uit de aard der zaken nogal ingesloten, dat kan een probleem vormen, maar ook een kans. De neerslag die valt in een binnenterrein moet via een apart riool of op natuurlijke wijze via de ondergrond afstromen.

Tekst ARTHUR HAGEN

Schoon water in een vies riool laten stromen is natuurlijk zonde, maar tegelijkertijd is afstromen via de ondergrond vaak lastig. Dit gaat sowieso langzaam, zeker in gebieden met veel klei en veen in de bodem die de stroming afremmen. En vaak is het extra moeilijk doordat terreinen worden omgeven door verdiept liggende bergingen. Daardoor kan een binnenterrein met name in de wintermaanden weleens een heel natte toestand worden omdat het grondwater geen kant op kan. Als bergingen dan ook nog lek zijn, dan kan het ook daar een natte boel worden. De daken rond het binnenterrein lozen hun regenwater vaak ook gewoon op het riool, wat zonde is, zeker in drogere tijden. Daar ligt juist weer een kans om goede dingen met het water te doen.

BEGROEIING

Een goed waterbestendig binnenterrein houdt genoeg water vast om in droge tijden de begroeiing van water te kunnen voorzien, maar zorgt er ook voor dat een teveel aan water een goede plek krijgt en niet voor overlast zorgt. De beste plek voor water is zo ver mogelijk van de gebouwen en op een diepere plek. Voor sloten zijn binnenterreinen in de regel te klein, maar een mooie wadi kan vaak wel.

ARTHUR HAGEN
beleidsmedewerker
water;
gemeente Den Haag

Een wadi is een soort diepe greppel waar in heel natte tijden het water enige tijd zonder probleem kan blijven staan, terwijl het langzaam afgevoerd wordt. Een wadi wordt altijd uitgevoerd in samenhang met een opvangsysteem dat te hoge grondwaterstanden voorkomt als de ondergrond dit niet goed kan verwerken. Zo wordt waterafvoer vertraagd zonder dat teveel water voor problemen zorgt. Met een goed ontwerp kan ook het regenwater van daken zo een mooie plek krijgen.

REGENTON

Een andere oplossing is om water op te vangen in regentonnen, bassins of met een infiltratievoorziening, zodat het beschikbaar is in drogere tijden. Het is iets minder effectief dan een wadi, maar het geeft wel een betere kans om het water gericht te gebruiken.

Verder zijn er nog tal van wateroplossingen die een binnenterrein natuurinclusiever, verkoelender of gewoon mooier kunnen maken. Bijvoorbeeld bomen en struiken met veel groen dat verkoelt in de zomer en als het een vochtig terrein is, wellicht groenblijvende struiken die ook in de wintermaanden een teveel aan water kunnen verdampen. Of verdiepte stukjes in het terrein waar zich poeltjes kunnen vormen in de winter en het voorjaar. Er kan zelfs gedacht worden aan water in speelelementen.

Het belangrijkste bij de aanleg van een waterbestendige tuin is voldoende aandacht voor verdiepingen en verhogingen in het maaiveld, voor een goede bodemstructuur en een goede verhouding van verharding en groen. ♣

‘Voor sloten zijn binnenterreinen in de regel te klein, maar een mooie wadi kan vaak wel’

*Placemaking
om de sociale
samenhang
in de wijk
te versterken*

De binnentuin als ontmoetingsplek

Een collectieve binnentuin is in stedenbouwkundige plannen doorgaans bedacht als ontmoetingsplek voor bewoners. Zo ook de binnentuinen in de naoorlogse wijken van Den Haag.

Tekst CHARLOT SCHANS / *Fotografie* JEFFREY GROUWSTRA

Vanaf de jaren 50 werden bouwblokken met meerdere woonlagen gebouwd, met een gedeelde binnentuin voor tuinieren, buurtfeestjes of om te spelen. Maar wie vandaag de dag naar de binnentuinen kijkt in wijken als Morgenstond, Moerwijk of Bouwlust en Vrederust (of naar vergelijkbaar opgezette wijken door heel Nederland) ziet vaak een ingeslapen geheel, van een levendige gemeenschap is weinig te merken. Om te begrijpen hoe dat komt, is het interessant om in het gedachtegoed van placemaking te duiken.

Placemaking gaat over het in co-creatie met gebruikers werken aan een aantrekkelijke plek. Hier liggen een aantal basisprincipes aan ten grondslag.

DE GEMEENSCHAP IS DE EXPERT

Het grondbeginsel van placemaking is dat gebruikers de werkelijke experts zijn van een plek. Zij brengen er verreweg de meeste tijd door, weten wat er speelt en ook hoe het er in de tijd veranderd is. Door bewoners

te betrekken in het proces ontstaan betere plannen. En dan niet in een verplichte consultatie waar de plannen al klaarliggen, maar juist voordat de eerste ideeën worden ontwikkeld. Organiseer laagdrempelige co-creatie-activiteiten, waarbij bewoners behoeften, wensen en zorgen kunnen uiten. En doe dit bij voorkeur op de plek zelf, bijvoorbeeld in de binnentuin of een buurtkamer. Voorafgaand aan de co-creatie is het van belang om een netwerk op te bouwen, door gesprekken en het betrekken van sleutelfiguren. Goede communicatie is belangrijk, maar een representatieve afspiegeling van de buurt ontstaat zelden door het verspreiden van flyers of een bericht op sociale media alleen. Er is meer voor nodig om te voorkomen dat alleen de gebruikelijke stemmen gehoord worden.

Co-creatie betekent ook dat het gesprek niet alleen gaat over het toekomstig ontwerp van een plek, maar ook hoe de gemeenschap betrokken wil zijn. Wat willen ze er doen? En hoe willen ze zelf bijdragen?

‘Voetballende kinderen naast een moestuin met kwetsbare gewassen is een recept voor burenruzies’

GOEDE PLEKKEN MAKEN

Een goede plek ontstaat uit het samenspel tussen de ruimtelijke kwaliteit (*hardware*), een uitnodigend programma en gebruik (*software*) en passende beheer- en organisatievormen, om de kwaliteit op de lange termijn te borgen (*orgware*).

Bij de inrichting van de binnentuinen in Den Haag Zuidwest valt op dat het vaak ruim opgezette en monofunctionele groene ruimtes zijn. Terwijl mensen – en dieren trouwens ook – zich doorgaans meer thuis voelen op plekken die intiemer zijn qua inrichting. Met verschillende hoekjes, keuze uit plekken om te zitten en verschillende dingen om te doen. Een vuistregel is die van de ‘kracht van tien’: iedere stad heeft tien bestemmingen nodig, iedere buurt tien goede plekken en iedere plek tien dingen om te doen. Gelaagdheid en samenhang zijn daarin belangrijk, zodat er voor iedere doelgroep wat te doen is en functies elkaar aanvullen. Ouders willen graag zitten met uitzicht op spelende kinderen, een watertappunt is dan mooi meegenomen. Dit noemt je triangulatie. Denk in het uiteindelijke ontwerp goed na welke functies te combineren zijn en welke beter wat verder uit elkaar geplaatst kunnen worden. Voetballende kinderen naast een moestuin met kwetsbare gewassen is een recept voor burenruzies. Terwijl een buitenkeuken of gedeelde schuur juist weer uitstekend aansluit op de moestuin.

Omdat de bouwblokken in Den Haag Zuidwest doorgaans met de achterkant naar de binnentuin gericht zijn en er geen directe verbinding is met de woningen op de begane grond, is er weinig sociale controle. Dit zijn voortschrijdende inzichten, waarmee destijds onvoldoende rekening is gehouden. Het creëren van een directe verbinding tussen de woningen en de binnentuin, zoals de trappetjes tussen de woningen en de binnentuin, gerealiseerd door Haag Wonen in De Gaarde (zie foto op de vorige pagina), draagt bij aan het gebruik en betrokkenheid van bewoners bij de binnentuin.

PLACEMAKING

Placemaking is zowel een manier van denken over, als een praktische aanpak voor het realiseren van de publieke ruimte als het hart van de gemeenschap. De term is in de jaren 70 ontstaan in New York, en bedacht door de oprichters van Project for Public Spaces, Fred Kent, Kathy Madden en Steve Davies. Destijds was het een reactie op de modernistische stedenbouw en planologie gericht op de personenauto, die de menselijke maat uit het ruimtelijk ontwerp verdreef. Inmiddels is er een wereldwijde placemaking-beweging actief, waarin kennis wordt uitgewisseld over goed ontwerp, programmering en beheer van de publieke ruimte, en de creatieve tools om dat in co-creatie met gebruikers te doen.

Naast een uitnodigende inrichting die aansluit op de behoeften van bewoners, ontstaat betrokkenheid bij de binnentuinen vooral door het organiseren van activiteiten - de *software*. Van een gezellige buurtbarbecue of iftar, tot spelletjes voor kinderen, een yogasessie, theatervoorstelling of seizoensfeest, er is van alles mogelijk. Dit vraagt om actieve programmering, waar bewoners en wijkpartners een belangrijke rol in kunnen spelen. Stedenbouwkundige Dudok begreep dit als geen ander. In de beginjaren van Den Haag Zuidwest waren er in lijn met de wijkgedachte rond de binnentuinen tuincommissies actief. Actieve bewoners organiseerden activiteiten en droegen samen zorg voor het onderhoud van de tuinen. Met de veranderende tijdgeest is dit eigenaarschap van bewoners minder geworden, met onderbenutte binnentuinen tot gevolg.

OPBLOEIEN

Uit de pilots van het Innovatielab Zuidwest en inspirerende projecten elders in de stad blijkt dat co-creatie en placemaking belangrijk zijn voor het opbloeien van de betrokkenheid van bewoners en professionals bij de binnentuinen. En het werkt aanstekelijk: hoe beter de tuinen gebruikt worden, hoe meer bewoners op het idee komen een kinderfeestje te organiseren of een moestuin te beginnen.

Het interessante van een placemaking-aanpak is dat het goed mogelijk is om al op korte termijn verbeteringen te doen, die niet direct vragen om grote investeringen. Een ander centraal principe in placemaking is namelijk om met ‘*lighter, quicker, cheaper*’ interventies te starten. Begin bij de *software*, en het bouwen aan relaties tussen bewoners en betrokkenen.

En maak gebruik van *tactical urbanism*: met betaalbare materialen, eerst maar eens een aantal kleine verbeteringen uitproberen, analyseren wat wel en niet werkt, voordat er ingezet wordt op grootschalige transformatie. De inzichten die je daarmee opdoet verbeteren bovendien de langetermijnplannen. En zichtbaar resultaat versterkt het vertrouwen bij betrokkenen dat echte verandering mogelijk is, wat weer bevorderlijk is voor het draagvlak en eigenaarschap op lange termijn.

SOCIALE SAMENHANG

Een van de grote uitdagingen van onze tijd is de toenemende polarisatie in de samenleving. De negatieve gevolgen zijn talrijk, van oplopende spanningen tussen bevolkingsgroepen en burenruzies, tot het ontbreken van zorgnetwerken en eenzaamheid als belangrijke gezondheidsrisico's. Na jarenlange bezuinigingen in de leefbaarheid is er op wijkniveau gelukkig weer volop aandacht voor het versterken van de sociale samenhang. Dit heeft bewezen effect op de gezondheid, veerkracht en de sociaal-economische positie van bewoners. En zeker in een diverse wijk als Den Haag Zuidwest vraagt dit om extra aandacht. Een behulpzaam kader hierbij is het invloedrijke werk van politicoloog Robert Putnam over sociaal kapitaal. Hij onderscheidt hierin drie vormen: *bonding*, *bridging* en *linking*.

- **BONDING** gaat over het aangaan van hechte relaties binnen de eigen groep, met mensen waarin je jezelf herkent, qua leeftijd, etniciteit of leefstijl.
- **BRIDGING** gaat over het slaan van bruggen naar andere groepen. Hierdoor bouwt iemand nieuwe netwerken op en worden verschillen overbrugd.
- **LINKING** gaat over meer formele vormen van participatie, zoals op de arbeidsmarkt, in het onderwijs of het verenigingsleven.

Sociaal kapitaal versterkt de maatschappelijke betrokkenheid en bevordert sociale samenhang en onderlinge steun tussen bewoners, wat de veerkracht en veiligheid in de buurt verbetert. En de binnentuinen zijn een kansrijke bloeiplaats voor sociaal kapitaal. Zeker waar bewoners van verschillende achtergronden samenwerken aan een gezamenlijk doel, is het vanzelfsprekender om

aandacht te hebben voor wat ons bindt, dan wat ons scheidt. Want uiteindelijk wonen we allemaal het liefst in een fijne leefomgeving. Als dat ook nog eens rond een groene oase is, waar je je burens ontmoet, met de handen in de aarde kunt wroeten of een ommetje maakt, is dat een enorme rijkdom.

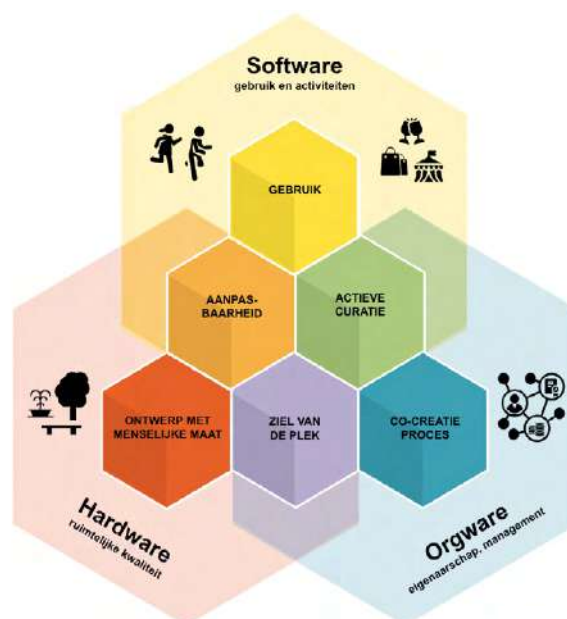
Daarvoor is het belangrijk om in co-creatie-processen aandacht te hebben voor de diversiteit aan behoeften bij bewoners van verschillende leeftijden en achtergronden. Een echt inclusieve plek is namelijk waar iedereen zich welkom voelt, en niet één groep het gebruik domineert.

Tot slot is het interessant dat placemaking een win-win creëert voor zowel bewoners als welzijnsinstellingen, beleidsmakers en vastgoedeigenaren. Goede plekken die de duurzaamheid, klimaatadaptatie en gezondheid bevorderen, dragen bij aan belangrijke beleidsdoelstellingen. Er komt steeds meer inzicht in de betekenis van een goede openbare ruimte in vermeden zorgkosten of het voorkomen van klimaatrisico's op de lange termijn. Bovendien zijn aantrekkelijke en goedverzorgde plekken goed voor behoud van de vastgoedwaarde. Genoeg reden dus om er gezamenlijk in te investeren. 🌱

MEER INFORMATIE:
www.pps.org
www.placemakingx.org
www.placemaking-europe.eu
www.thecityatevelevel.com

De zes bouwblokken van placemaking, ontwikkeld door The City at Eye Level/STIPO, in samenwerking met Placemaking Switzerland.

DE ZES BOUWBLOKKEN VAN PLACEMAKING

Ruben Blanke van Gewoon Sociaal

‘Wij creëren betrokkenheid en impact in de buurt’

In Moerwijk Oost huist Gewoon Sociaal, een stichting die zich inzet voor mensen aan de rand van de maatschappij. Ruben Blanke helpt mensen die dat nodig hebben weer op weg. Zonder oordeel, labels of stigma's.

Tekst CORINE HAVINGA / Fotografie JEFFREY GROUWSTRA

Door een ggz-, verslavings- of detentieachtergrond hebben sommige mensen hulp nodig hun leven weer op de rails te krijgen. Bij Gewoon Sociaal vinden ze praktische hulp, begrip en respect en vooral: een nieuwe kans. Bijvoorbeeld met een baan zoals het schoonhouden van de binnentuinen van Den Haag Zuid-west. Ruben Blanke is penningmeester van de stichting die werd opgericht door ervaringsdeskundige Wilco Bakker. “Een praktische dagbesteding helpt mensen. Ze nemen de regie over hun leven terug, hebben iets om naar uit te kijken. Deelnemers krijgen een kleine vrijwilligers-vergoeding, een ontbijt en een lunch. Dit alles samen verkleint de kans dat ze terugvallen in oude, slechte gewoonten”, aldus Ruben. “Onze mensen hebben een grote afstand tot de arbeidsmarkt, vaak hebben ze lange tijd – zeker voor hun eigen gevoel – buiten de samenleving gestaan. Op deze manier vinden ze hun weg weer terug. Gewoon Sociaal biedt diverse werkzaamheden, zodat ze kunnen doen wat ze leuk vinden: groenvoorziening, schoonmaak, catering, logistiek en hospitality. Dat doen we vanaf vier locaties: een in Bouwlust en Vrederust en drie in Moerwijk. We bieden mensen een plek om dagelijks zinvol bezig te zijn. Dat geeft ze zelfvertrouwen en trots, en dat is heel belangrijk”, vertelt Ruben.

“Met woningcorporaties hebben we afspraken om de binnentuinen schoon te houden van zwerfafval. Wekelijks wordt een rondje gemaakt door diverse binnentuinen in de wijken. Onze mensen gaan – herkenbaar aan de jasjes van

Gewoon Sociaal – met de afvalprikkers aan de slag.” De Binnentuinen Challenge is niet aan Gewoon Sociaal voorbijgegaan. “We hebben meegeholpen, zoals met het opbouwen van kraampjes. Wat Gewoon Sociaal uniek maakt, is dat we het mét bewoners doen, waardoor je ook een stukje eigenaarschap creëert. Tegelijk doen ze zelf minder een beroep op de zorg, dus een hele positieve business case eigenlijk. Voor de buurt, door de buurt zeg ik altijd”, zegt Ruben met overtuiging.

VERGOEDING

“Ik ben voorstander van het inzetten van bewoners voor onderhoud en schoonhouden van de binnentuinen. Niet vrijwillig, maar voor een kleine vergoeding. Vaak worden er allerlei experts bijgehaald voor allerlei projecten, maar die komen niet uit de wijk. Dat zijn meestal externen die daar best veel geld voor vragen. Mijn oproep is: ga nadenken hoe je de eigen bewoners in gaat zetten om iets positiefs te creëren. En beloon ze daar dan ook voor, met een financiële vergoeding. Zo creëer je werk en je creëert leefbaarheid. En mensen die weer mee gaan doen in de maatschappij.” Gewoon Sociaal heeft van de gemeente Den Haag de tijd gekregen om zich de komende twee jaar verder te ontwikkelen als wijkbedrijf. Ruben: “Daar zijn we blij mee, want met meer deelnemers kunnen we meer klussen aanpakken. En meer klussen betekent dat we meer mensen een baantje kunnen geven. Dus mijn oproep is: geef ons nou maar werk. Dan creëren wij betrokkenheid en impact in de buurt.” 🌱

**‘Mensen nemen de regie
over hun leven terug,
hebben weer iets
om naar uit te kijken’**

It takes a village...

Een gouden uitspraak: 'It takes a village to raise a child'.

Een mooie, groene buurt is dé plek om op te groeien, samen met de bewoners van die buurt. De binnentuinen maken 'samen mogelijk': spelende kinderen, bijpratende ouders, samen-zwetende-moestuin-collega's en chillende tieners.

Maar de mooie uitspraak vraagt ook een hele lange adem omdat 'raising our children' nooit ophoudt. Het proces van 'omzien naar elkaar' geldt voor alle levensfasen. Het geldt voor het hele leven, van de wieg tot het graf. Daarom mijn oproep voor een levenslang commitment. Wat begon als een challenge en werd ingevuld als een project MOET worden voortgezet als een levenslang samen-proces.

Zonder einde.

Zonder budgetstop.

Zonder tijdelijkheid.

Of in volkshuisvestingstermen: Binnentuinen zijn een contract voor onbepaalde tijd.

Zullen we afspreken voor een wandeling langs de binnentuinen in mei 2030?

BERT HALM

Bestuursvoorzitter Hof Wonen

'Of in volkshuisvestingstermen: Binnentuinen zijn een contract voor onbepaalde tijd'

*Samen
tuinieren en eten
bevordert de
relatie met voedsel
en elkaar*

De binnentuin als voedsel- verbindingsplek

Waarom zou je meer werk steken in de ruimtes rond de woningen? Nu kan je er ontspannen, genieten van groen, ruimte en vogels. Wat valt er te winnen? Nou, een heleboel.

Tekst TOM VOORMA, LIANE LANKREIJER / *Fotografie* JASPER MASTHOFF

De vele buurttuinen in Den Haag, vaak opgezet door bewoners zelf, hebben bewezen dat als er meer interactie is, meer eigen inbreng en eigenaarschap, dit leidt tot een diverser aanbod van sociale activiteiten, voor meer leeftijdscategorieën en meer biodiversiteit. Deze activiteiten leiden weer tot meer contact en sociale verbindingen. Meer onderlinge samenwerking in onderhoud van de publieke en gedeelde ruimte. Een weerbaardere, lokale samenleving die vaak ook, via samen voedsel telen, bewerken en eten, ook een tikje gezonder wordt. Inzet op multifunctionelere buitenruimte kan dus genoeg winst opleveren in bijdragen (direct of indirect) aan doelstellingen van lokale overheid, welzijn en woningbouw.

THEEHUISJE

Wat kun je toevoegen aan de buitenruimte? Allerlei elementen, van een jeu-de-boulesbaan tot een theehuisje. Maar wat op veel plekken een succesvol onderdeel blijkt, is een moestuin. En indien mogelijk een plek waar mensen ook samen kunnen zitten, thee drinken, lunchen of ook nog de oogst kunnen verwerken en bereiden tot een (buurt)maaltijd.

Waarom een voedselverbindingsplek? Samen moestuinieren is een activiteit waar, in tegenstelling tot veel andere opties, het hele jaar door van alles bij komt kijken. En het geeft omwonenden diverse redenen om mee te doen, zoals lekker naar buiten gaan en kennis te maken met de burens, buiten fysiek bezig te zijn, te tuinieren. Of om te klussen, bijvoorbeeld door te helpen met moestuinbakken bouwen. Er moet georganiseerd, afgestemd, overlegd en gepland worden, misschien zelfs een tuinclub bestuurd worden.

Je kunt er leren en ervaren hoe ons eten groeit en hoe de natuur werkt. Je kunt samen oogsten en de oogst vieren. Je kunt leren hoe je gezond en eigen geteeld voedsel om kan toveren tot heerlijk eten. Waar je thuis trots van gaat genieten, of misschien samen met je moestuin vrienden tijdens een wekelijks buurtdiner.

Het factsheet stadslandbouw¹ van Stadslandbouw NL/RVO geeft een overzicht van wetenschappelijke feiten over de baten van voedselverbindingsplekken, de raakvlakken met beleidsdoelen en de Sustainable Development Goals, de duurzame ontwikkelingsdoelen.

MOTIVATIE

De kans op een duurzaam levendige plek door de jaren heen is het grootst indien bewoners zich eigenaar voelen, verantwoordelijkheid mogen nemen, inspraak hebben en intrinsiek gemotiveerd zijn. Waar altijd en voor iedereen de mogelijkheid is om mee te doen. Waarbij een onafhankelijk aanspreekpunt aangehaakt blijft die openheid garandeert, bereikbaar is en periodiek meekijkt en indien nodig kan adviseren, coachen of bijsturen.

In de samenwerking moeten initiatiefnemers serieus genomen worden en ook moet het besef aanwezig zijn dat men dit waarschijnlijk voor het eerst doet en dus ook leertijd nodig heeft. Een begeleider of aanspreekpunt moet buiten de werkrichtlijnen van haar of zijn afdeling kunnen denken om valkuilen te vermijden die niet zelden ontstaan in de samenwerking tussen gemeente en bewoners. Verder is het goed als valkuilen, zorgen, angsten en tegenvallers erkend worden en worden gezien als normaal onderdeel. En het kan lonen potentiële deelnemers te helpen inzien wat het hen persoonlijk kan brengen: voldoening, sociale contacten, een hobby, gezondheid – zowel mentaal als fysiek – en waar het hun intrinsieke motivatie kan raken.

LAAGDREMPELIG

Voedselverbindingsplekken zijn divers in vorm, maar het zijn altijd plekken waar voedsel de hoofdrol speelt: waar mensen samen tuinieren, voedsel bereiden en andere sociale (voedsel)initiatieven in de buurt ontplooiën. Deze plekken en hun activiteiten vormen de basis waar een gemeenschap (een groep mensen die bij elkaar hoort) ontstaat. In alle culturen is de maaltijd het moment waarop mensen samen komen en is voedsel het verbindende middel van een gemeenschap.

In een samenleving die individualistisch en soms hard is, vormen voedselverbindingsplekken een tegenwicht; ze zijn zichtbaar en zeer laagdrempelig toegankelijk, in tegenstelling tot minder persoonlijke binnenruimten zoals gemeentelijke buurthuizen. Veel initiatieven zijn ontstaan uit de intrinsieke behoefte om samen te komen, betrokken en toegewijd, met de nadruk op de verbinding in plaats van op de tegenstellingen. Het biedt mensen een sociaal vangnet en inspiratie om zich thuis te voelen in hun buurt en de samenleving.

TOM VOORMA
stadslandbouwloket
gemeente Den Haag

LIANE
LANKREIJER
voorzitter vereniging
Ons Eten Den Haag

FEESTDAGEN

De verbinding met elkaar ontstaat op verschillende manieren: door samenwerken bij het tuinieren, oogsten, feestdagen vieren, workshops volgen en samen koken. Ondertussen kennis en ervaringen delen en/of elkaar ondersteunen bij alledaagse uitdagingen.

Tijdens tuinieren, klussen, organiseren of buiten even ontspannen en genieten van het weer, is er al snel kans op verbinding en aanleiding om met elkaar in gesprek te gaan. Vaak ontstaat op deze plekken een steeds bredere programmering vanuit de behoefte van de gemeenschap zoals bijvoorbeeld taallessen en ondersteuning bij digitale vraagstukken. Dit versterkt het gevoel van saamhorigheid en wordt voor steeds meer mensen een reden om deel te worden van de gemeenschap en de plek.

OPTIONELE ACTIVITEITEN

Hoe kun je een start maken of een boost geven

- **Voedend gesprek:** Inspiratie-diner, waarbij bewoners begeleid nadenken over de rol van voedsel in hun leven en de mogelijkheden van de voedselverbindingsplek. Creëren startgemeenschap als aanzet voor verdere activiteiten op die locatie.
- **Placemaking met voedsel: plek + activiteit**
Relatief kleine projecten met voedsel die verbinding creëren, bijvoorbeeld een opvallende plek met activiteit waar je samen kan eten en koken. Eventueel een picknicktafel, een buitenkeuken, een tentdak waaronder je in de zomermaanden kunt eten.
- **De aanleg van een kruidentuin**
Op en om deze plek organiseer je regelmatige doe-activiteiten op de tuin: samen afval prikken, een kruidentuin aanleggen of buurtpicknicks. Denk bijvoorbeeld ook aan activiteiten die samenhangen met de seizoenen: zaaien, midzomer, oogstfeest, passata party, fermenteren, midwinter.
- **Mealpreppen**
Mealprep Den Haag helpt groepjes opstarten samen met onder andere buurtkamers. Mealpreppen betekent dat je eten vooruit maakt. Zo ontstaat gelijk een basis voor een voedselgemeenschap, die ook samen initiatief kan nemen op de binnentuin. Met intrinsieke prikkel vanuit eigenbelang: lekker goedkoop eten.

BESTAANDE DOELSTELLINGEN

Aan welke bestaande programma's draagt het bij?

- **Voedselstrategie van de gemeente Den Haag.**² Toegang tot en educatie over gezond voedsel in de wijken en voedselverbindingsplekken worden hierin als belangrijke factor genoemd tegen algehele problematiek waarin gezondheid een zeer belangrijke rol speelt.
- **Het onderzoek naar Armoede en Voedsel van de Haagse Voedselraad.**³ Hierin is de positieve werking aangetoond van plekken waar mensen elkaar van mens tot mens ontmoeten, door deelname aan een gemeenschap en werkzaamheden hun eigenwaarde terugvinden en zo hun leven weer opbouwen en als het ware uit de armoede groeien. Op deze plekken is voedsel vaak de verbindende factor, met fysieke en sociale activiteiten zoals tuinieren, koken en samen eten. Dit stimuleert een positieve spiraal.
- **Het onderzoeksrapport Voedselverbindingsplekken: waar gezondheid gebeurt**⁴ toont aan dat voedselverbindingsplekken bijdragen aan de gezondheid van bewoners. Via voedsel worden verbindingen hersteld met mensen en onderwerpen, zoals leefbaarheid, gezondheid etc.
- **De City Deal Gezonde en duurzame voedselomgeving.**⁵ Doel van de City Deal is onder andere dat het voedselaanbod in 2030 overwegend gezond én duurzaam is, vooral in kwetsbare wijken. Een van de doelen, te verleiden om gezond en duurzaam te eten, kan gestimuleerd worden via buurtmoestuinen.
- **Het samenwerkingsverband Gezond en Gelukkig Den Haag**⁶ is opgericht vanwege de gezondheidsachterstanden en aangesloten bij Cities for Better Health.

'In alle culturen is de maaltijd het moment waarop mensen samenkomen'

SLEUTELONDERDELEN

Sleutelonderdelen van voedselverbindingsplekken zijn in de eerste plaats grote intrinsieke betrokkenheid van bewoners. Eigen plannen mogen uitvoeren, of via je buurtgenoten of vrienden vanuit eigen overweging aanhaken – in tegenstelling tot via de overheid of instanties – vergroot de kans op betrokkenheid. Ten tweede is er een gangmaker (of een groepje gangmakers) nodig die zich blijvend en voor langere tijd inzet(ten) voor de plek en de gemeenschap.

Een volwaardige voedselverbindingsplek heeft:

- de mogelijkheid om gezamenlijk eten te verbouwen.
- de mogelijkheid om samen te koken en te eten.
- er zijn activiteiten/workshops over koken en eten.
- er is een open en uitnodigende gemeenschap die zelf activiteiten organiseert en ruimte laat voor eigen initiatief.

VOEDSELVERBINDINGSPLEKKEN

dragen bij aan:

- Het versterken van **sociale cohesie**
- Het bieden van inspiratie en mogelijkheden voor **burgerinitiatieven** en beleidsmakers
- Het verkleinen van **gezondheidsachterstanden** en stimuleren van een gezonde leefstijl
- Het meer **klimaatbestendig** maken van versteende wijken

1 <https://stadslandbouwnederland.nl/feiten/>

2 https://denhaag.raadsinformatie.nl/document/15113805/1?connection%20type=16&connection_id=1010059%5C

3 <https://ons-eten.nl/voedselarmoede>

4 <https://www.voedselselfamilies.nl/2024/05/29/voedsel-verbindingsplekken-waar-gezondheid-gebeurt/>

5 <https://agendastad.nl/content/uploads/2023/10/Dealtekst-City-Deal-Gezonde-en-Duurzame-Voedselomgeving-nieuw10102023.pdf>

6 <https://gezondengelukkigdenhaag.nl/>

‘Tijdens tuinieren, klussen, organiseren of buiten even ontspannen, is er al snel aanleiding om met elkaar in gesprek te gaan’

MOGELIJKE PARTNERS

*Expertise op het gebied van voedsel-
verbindingsplekken*

- **Vereniging Ons Eten**

Vertegenwoordiger van Haagse voedselinitiatieven. Kan ondersteunen bij verkenning van mogelijkheden in de wijk. Ervaring met en kennis van vele voedselverbindingsplekken. Groot netwerk van initiatieven, bewoners, professionals. Breed menu aan mogelijke verbindende activiteiten.

- **De Volkskeuken**

De Volkskeuken organiseert aanschuiftafels in samenwerkingsverband. Koken met hoog-

waardige, biologische en lokale ingrediënten, er wordt gewerkt met een team vrijwilligers uit de gemeenschap. Gezamenlijke maaltijden als educatieve ontmoetingsplaats en versneller voor het starten van een gemeenschap.

- **De {W}rapmobiel**

Een innovatieve foodbakfiets waar je een wrap kunt eten. Eigentijds en met muziek langs de hotspots voor jongeren. Verleidelijk, betaalbaar en gezond. Enthousiasmerend en verbindend.

- **Stadslandbouwloket gemeente Den Haag**

Voor advies, bemiddeling en coaching. Schakel tussen gemeentelijke afdelingen en programma's. Begeleiding van inwonersinitiatieven.

KANSEN EN RANDVOORWAARDEN

Binnentuinen zijn een prachtige kans voor het creëren van nieuwe voedselverbindingsplekken en bieden in potentie een brede range aan mogelijkheden voor het creëren van meerwaarde in Zuidwest. Als je als formele organisatie (gemeente, woningbouwcorporatie, opbouwwerk) een voedselverbindingsplek op een binnentuin wil opstarten, wees je dan bewust dat het niet alleen gaat om de aanleg van een tuin, maar ook om:

- **Langetermijnaandacht** voor het sociale proces, voor continuïteit; bijvoorbeeld budget voor een coach of beheerder vanuit de gemeenschap zelf.
- Besef dat het een **leerproces** is met vallen en opstaan.
- **Kennis** in de gemeenschap over tuinieren en voedsel.
- Een **ontmoetingsplek**; naast het tuinieren zelf is deze nodig om gezamenlijke activiteiten te ontplooiën, zoals overkapping, picknicktafels of een buitenkeuken.
- Een **gezamenlijk** deel, bijvoorbeeld een gezamenlijke (kruiden)tuin.
- Zorg bij de aanleg voor een geheel, inclusief tuindelen die gezamenlijk zijn én individuele plekken. **Ontwerp samen.**
- **Voorkom landjepik** van een paar bewoners of een groep.
- Zorg voor **begeleiding van beheer en onderhoud**: een lokaal team van de juiste vrijwilligers. Met daartussen tenminste één tuinder met een sociale inslag die kleine conflicten voorkomt en opbouwend is voor de gemeenschap. Bijvoorbeeld door mensen uit te nodigen hun ideeën in te brengen en te zorgen dat ze een stapje verdergaan richting het nemen van initiatief, mensen aan elkaar te verbinden, te verwijzen naar leuke activiteiten.
- Zorg ook voor achtervang vanuit **een overkoepelende organisatie**, die kan ondersteunen in het proces om de boel bij elkaar te houden. Meer info bij het stadsdeel waar je woont of de Voedselraad (Ons Eten) of e-mail: stadslandbouw@denhaag.nl.

Samen de gezondheid verbeteren

Stel je een plek voor waar je buren ontmoet, je kinderen veilig spelen en je even tot rust komt, op loopafstand van je woning. Een mooi groen rustpunt die de wijk gezonder, veiliger en gezelliger maakt. Samen kunnen we dat mogelijk maken.

Tekst ESTHER VLASVELD, MARRIT TERPSTRA

GD Haaglanden werkt samen met een divers team aan de speelplek Jan Vosstraat en Binnentuinen Wolweversgaarde.

SPEELPLEK JAN VOSSTRAAT

Bij de speelplek aan de Jan Vosstraat in Moerwijk zie je wat er mogelijk is als bewoners en organisaties samen optrekken om de (semi-) openbare speelplek weer het hart van de buurt te maken. Het initiatief lag bij de buurtbewoners, die zagen dat de speelplek niet meer voldeed. Ze gingen in gesprek met de gemeente en gaven aan wat er beter kon. Samen met bewoners en lokale partners gingen we aan de slag. We vroegen: hoe gebruiken jullie deze plek? Wat is belangrijk voor jullie? Ook het gebruik van de plek werd geobserveerd. Het bleek een belangrijke plek te zijn voor ontmoeten en bewegen en deze inzichten vormden de basis voor een eerste schets.

We hebben niet alleen gekeken naar het vervangen van speeltoestellen en speelondergrond, de klassieke beheeropgave, maar ook naar hoe de plek groener, veiliger en fijner kon worden voor alle bezoekers. Een plek om te spelen, te sporten en elkaar te ontmoeten. Bewoners deden actief mee, en dat zorgde voor vertrouwen en enthousiasme. Tussendoor organiseerden we activiteiten zoals buurtbijeenkomsten, die de betrokkenheid versterkten.

Nu is de speelplek weer een fijne, veilige plek waar iedereen graag komt, met zones ingericht voor verschillende leeftijden. Door meer groen

ESTHER
VLASVELD
Adviseur en ontwerper
gezonde leefomgeving
GGD Haaglanden

MARRIT
TERPSTRA
Ontwerper gezonde
stadsmaken GGD
Haaglanden

en rustgevende elementen verbetert de mentale gezondheid; veilige speelruimtes stimuleren beweging en verlagen stress. Maar het stopt niet bij deze aanpassingen. Er worden nog steeds activiteiten georganiseerd, zoals een openingsfeest en opruimacties, die zorgen voor verbinding en blijvende betrokkenheid.

WOLWEVERSGAARDE

In de semi-openbare binnentuinen in De Gaarden, Bouwlust en Vrederust was de bewonersbetrokkenheid nog niet zo groot. Maar weinig mensen maakten gebruik van de plek, een kleine moes- tuingroep uitgezonderd. De verouderde speel- toestellen lagen er verloren bij.

Er was weinig contact met de diverse gebruikers- groepen: een combinatie van senioren aan de Melis Stokelaan en diverse gezinnen en kleinere huishoudens aan de Wolweversgaarde. Initiator van dit project was woningcorporatie Haag Wonen.

GEVONDEN WAS

In de binnentuin werden geregeld wasknijpers en schone was gevonden onder de balkons. Dit oogt rommelig en de grasmaaier kan erop vastlopen. Niemand lijkt zich er verantwoordelijk voor te voelen. Britt Keijzer (afstudeerder ruimtelijke ontwikkeling), maakt dit bespreekbaar met 'de gevonden waslijn'. Zo'n creatieve interventie roept interactie op, zowel positief als negatief en zo haalde ze nieuwe infor- matie op. Een aantal bewoners vroeg om een afval- prikker om te helpen en er werd een afvalprikmiddag door de buurt georganiseerd.

‘Naast spelen en bewegen is ook klimaatadaptatie en het beperken van hitte belangrijk’

Samen met de afdeling leefomgeving van de GGD en Hoogheemraadschap Delfland werd dit project opgestart.

Om bewoners te betrekken bij het herinrichten van de binnentuin is geïnvesteerd in contact en het opbouwen van vertrouwen. Dit door vaak aanwezig, zichtbaar en benaderbaar te zijn. Regelmatig afvalprikken en de tijdelijke *gevonden waslijn* (zie kader) opent het gesprek over de wasknijpers en ander afval in de tuin, met zowel de bewoners als met de vaste hovenier. Af en toe een balletje trappen met de buurtkinderen levert soms meer informatie op dan een papieren enquête. Door diverse activiteiten te organiseren vanuit de buurtcaravan wordt contact gelegd; een theetuin, kindermoestuin en diverse sport- en spelactiviteiten.

Al snel wordt duidelijk dat eerst de basis op orde moet komen: verlichting, toegankelijkheid en veiligheid van de tuin. Door placetesting wordt in de tuin zichtbaar gemaakt wat de plannen en mogelijkheden zijn, zoals de aanleg van een nieuw toegankelijk wandelpad. Men kan vanaf het balkon meedenken en meepraten. De tuin wordt graag gebruikt door een aantal kinderen die zelf in de appartementen wonen, maar ook ouderen die voor hun kleinkinderen zorgen willen gebruikmaken van de tuin. Stapsgewijs wordt de tuin ook voor hen verder ingericht. De feestelijke ingebruikname van de nieuwe schommels opent het gesprek met een aantal nieuwe betrokken bewoners, die meedenken over de verdere invulling van de speelplekken.

Bij de keuze voor speeltoestellen geven de bewoners hun wensen aan en denkt de GGD mee vanuit kennis over bewegen en gezondheid van kinderen. Zo dragen de gekozen speeltoestellen bij aan zowel het speelplezier, als aan de motoriek van de kinderen, wat een belangrijke factor is voor het ontwikkelen van een actievere leefstijl.

MEERWAARDE

De rol van de GGD in deze aanpak van tuinen en speelplekken is veelzijdig. Vanuit het *community-up* principe werken we samen met bewoners en lokale organisaties om meerwaarde te creëren en

aan te sluiten bij de behoeften op een specifieke plek. Naast kennis over een gezonde leefomgeving schakelen we tussen procesbegeleiding en samenwerking. De binnentuin biedt een unieke kans om een gezonde leefomgeving te creëren. Door gezond bewegen, samen tuinieren, stressreductie en het tegengaan van eenzaamheid te bevorderen, kunnen binnentuinen een belangrijke rol spelen in het verbeteren van de algehele gezondheid en het welzijn van bewoners.

MOTORIEK

Spelen, en vooral vrij spelen, is essentieel voor kinderen en jongeren. Het draagt bij aan hun cognitieve, fysieke, sociale en emotionele welzijn. Een gezonde motoriek draagt bij aan een actieve leefstijl op latere leeftijd. In binnentuinen is vaak informeel toezicht, wat een belangrijke voorwaarde is voor veel ouders om hun kinderen vrij buiten te laten spelen. Binnentuinen zijn ook de perfecte plek voor ouders met kinderen, om elkaar te ontmoeten als er zitgelegenheid is bij een speeltoestel voor de kleintjes. Daarnaast

is voldoende ruimte voor vrij spel en een goed toegankelijk wandelpad prettig. Zo kan een oudere bewoner gerust een blokje om en kunnen de kleintjes veilig leren fietsen.

De GGD doet ook onderzoek naar hoe samen tuinieren, en plekken om te bewegen en te ontmoeten bijdragen aan gezondheid. Een voorbeeld hiervan is het onderzoek naar de StadsOase Spinozahof,¹ waar groen, activiteiten en sociale verbinding centraal staan. Bij de projecten Jan Vosstraat en Wolweversgaarde wordt naast het gebruik, ook het proces geëvalueerd: Samen gezond bezig in de wijk; een evaluatie van drie bewonersprojecten.²

SPINOZAHOF

Het (kwalitatief) onderzoek naar Stadsoase Spinozahof beschrijft dat de positieve invloed op de mentale gezondheid vooral is toe te schrijven aan het hebben en opdoen van sociale contacten in de stadstuin en aan de groene omgeving ervan. Het hebben en opdoen van een groter sociaal netwerk komt ook de sociale gezondheid van de stadstuinders ten goede. Veel geïnterviewde

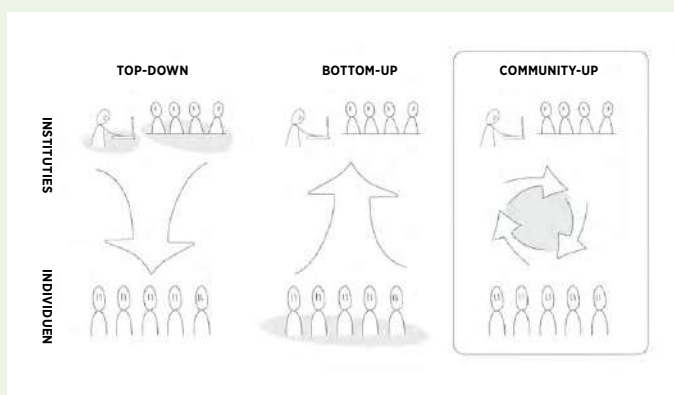
stadstuinders voelen zich gelukkiger en minder eenzaam door het bezoeken van de Spinozahof. De stadstuinders geven aan minder stress te ervaren: het groen brengt ze tot rust en de tuin biedt een ontsnapping aan de drukte van de stad.³

HERSTELLEND EFFECT

Er is veel bewijs dat natuur een positief effect heeft op zowel de fysieke als mentale gezondheid. Groen heeft namelijk een herstellend effect: in een natuurlijke omgeving nemen stressniveaus sneller af en groen werkt ook goed tegen de effecten van aandachtsvermoeidheid, zoals na inspannend werk. In de kennisbundeling Groen en Gezondheid van het RIVM worden zowel de mogelijke gezondheidsvoordelen als risico's van groen uitgewerkt, zodat hier rekening mee kan worden gehouden in het ontwerp. De wetenschappelijke bewijslast voor het bevorderen van gezond gedrag (fysieke activiteit, sociale interactie en gemeenschapsgevoel) is minder eenduidig dan het positieve effect op ons herstel, doordat hier randvoorwaarden een belangrijke rol spelen. Maar het advies van de experts is eensgezind: 'Wacht niet tot alles in detail wetenschappelijk bekend is en leg de lat voor de bewijslast niet te hoog. Er is inmiddels voldoende bewijs om in te zetten op de aanleg van meer en beter groen in bebouwd gebied'.⁴

HITTESTRESS

Het is belangrijk om het proces van het ontwikkelen van binnentuinen en speelplekken zo in te richten dat er rekening wordt gehouden met een brede opgave. Naast spelen en bewegen, is ook klimaatadaptatie en het beperken van hitte belangrijk. Bomen zorgen voor voldoende schaduw en daarmee kan de binnentuin een koele plek zijn voor bewoners om naar toe te gaan op de zomerse dagen. Vooral voor ouderen en kinderen is het belangrijk dat er voldoende koele plekken zijn bij de woning, zowel binnen als buiten. We kijken dus niet alleen naar de directe wensen van bewoners, maar ook hoe deze ruimte kan bijdragen aan een klimaatbestendige buurt, minder wateroverlast en meer biodiversiteit. 🌿

COMMUNITY-UP

De GGD gelooft sterk in het betrekken van bewoners en lokale partijen bij het ontwikkelen van binnentuinen. Dit doen we volgens het community-up-principe, waarbij de wensen en behoeften van de gemeenschap centraal staan. Door samen te werken met bewoners zorgen we dat de binnentuin aansluit bij hun wensen en behoeften en dat zij zich betrokken voelen bij het proces. Community-up gaat uit van de principes van het participatief actieonderzoek.

¹ <https://gezondheidsgids.ggdhaaglanden.nl/documents/Participatie>

² <https://projecten.zonmw.nl/nl/project/samen-gezond-bezig-de-wijk-een-evaluatie-van-drie-bewonersprojecten-den-haag-zuidwest>

³ <https://gezondheidsgids.ggdhaaglanden.nl/documents/Participatie>

⁴ <https://www.rivm.nl/documenten/kennisbundeling-groen-en-gezondheid>

‘Wij zijn de ogen en oren
van de opdrachtgever, wij zien
wat er gebeurt in de tuinen’

Alex Engelsman van Engelsman Hoveniers:

‘Rol van hovenier verandert’

“Een groene omgeving is belangrijk voor levensgeluk, dat blijkt uit ieder onderzoek. Het schijnt dat waar meer groen is, mensen gezonder zijn.” Dat gemeente en corporaties het belang van groen ook inzien en erin investeren vindt hovenier Alex Engelsman een goede zaak.

Tekst CORINE HAVINGA / *Fotografie* JEFFREY GROUWSTRA

Engelsman Hoveniers is een echt familiebedrijf, vertelt Alex in een van de tuinen aan de Pieter Langendijkstraat. Het begon ooit met zijn opa, die verschillende bloemenzaken had in Den Haag en van daaruit is het bedrijf gegroeid tot wat het nu is: een hoveniersbedrijf met 90 man personeel. Zijn oom is de eigenaar en het bedrijf is gevestigd in Pijnacker, maar de roots zijn duidelijk Haags. Alex ziet een duidelijke ontwikkeling in de binnentuinen de laatste jaren. “Van oudsher werd er volop geleefd in de tuinen, daarna kwam de verloedering en groeiden de struiken en grassen soms hoger dan het eerste balkon. Gelukkig wordt er de laatste jaren weer meer geïnvesteerd in het onderhoud, met aandacht voor leefbaarheid, klimaatadaptatie en biodiversiteit.”

BEWONERS

Die hernieuwde aandacht voor de tuinen gebeurt samen met de bewoners. Contact met bewoners is voor Alex niet nieuw. “Nee, want bewoners die een mening hebben over hun tuin die komen het ons wel vertellen. Wij zijn in feite de ogen en oren van de opdrachtgever, wij zijn in die tuin aan het werk en wij horen en zien wat er gebeurt.”

Maar de echte samenwerking met de bewoners in co-creatieprocessen is wel iets van de laatste jaren. “Dat de rol van de hovenier verandert is natuurlijk een goede ontwikkeling. Toch vinden niet alle hoveniers dat leuk of zijn er goed in.

Wij kijken binnen het team altijd wie het beste past bij een bepaald project”, zegt Alex.

Zeker de jonge hoveniers vinden het vaak wel leuk betrokken te worden bij het plannen maken en aanleggen van de tuin, dat zorgt voor afwisseling in het werk. “Die jongens vinden dat leuk, vooral als iedereen aan het eind tevreden is en ze veel complimenten krijgen. Je ziet die jongens dan echt groeien, trots zijn. Zo van ‘dat zijn wel mijn tuinen die ik heb aangelegd, ik ben zelfs nog betrokken geweest bij het eerste ontwerp’. Mooi om te zien”, aldus Alex.

WADI'S

Alex wijst naar de wadi in het midden van de tuin van de Pieter Langendijkstraat. “Deze wadi is samen met bewoners tot stand gekomen. Regenwater komt via de regenpijpen in de wadi terecht, en dus niet in het overbelaste riool. Zeker bij zware buien kan het riool het soms niet aan. Samen met het Hoogheemraadschap hadden we berekend dat het water na 48 uur weggezakt zou moeten zijn in de grond. Omdat het grondwater in deze regio hoog staat bleek dat niet altijd het geval en bleef het water te lang staan in de wadi. Door dat soort ervaringen worden we steeds wijzer en leren we steeds meer over de omstandigheden ter plaatse. In toekomstige ontwerpen kunnen we die opgedane kennis weer verwerken. Ja, van ervaringen in de praktijk leer je toch het meest.”

Oorspronkelijk Ontwerp en doel binnentuinen

De gemeenschappelijke binnentuinen zijn kenmerkend voor Zuidwest en de naoorlogse stedenbouw. Zuidwest is opgezet met de idealen licht, lucht en ruimte. Voornamelijk portiekblokken van drie of vier lagen hoog, met daartussen de welbekende grote gemeenschappelijke tuinen.

Tekst BRIAN NAP

Ze vormen de meest nabije woonomgeving en daarmee de basis voor de leefbaarheid in de wijk. Hier kunnen bewoners elkaar ontmoeten, jonge kinderen spelen of samen een picknick organiseren. Centraal staat namelijk de wijkgedachte met de nadruk op voorzieningen in de buurt en de collectiviteit.

De woningen kennen geen private eigen tuintjes maar delen één grote gezamenlijke ruimte; de collectieve binnentuin. De binnentuinen behoren tot de kernkwaliteiten van Zuidwest. De vele gemeenschappelijke groene binnentuinen samen met andere vele parken, bomen en lanen maken van Zuidwest een van de meest groene wijken van de stad.

Toch zijn er binnen het gebied van Zuidwest verschillen te ontdekken. Zuidwest is namelijk een weerspiegeling van de tijdslagen waarin het gebouwd is. En ook de binnentuin maakt hierin een metamorfose door. Van de gesloten tuin in Moerwijk tot de openheid in Bouwlust en Vrederust waar tuin en openbare ruimte niet van elkaar te onderscheiden zijn.

MOERWIJK

De wijken in Zuidwest moesten een positief effect hebben op de samenleving. De oorlog was voorbij en hoopvol keek men vooruit. Daarnaast wilde men het leven in de stad verbeteren, als reactie op de dichtbebouwde, vervreemde en drukke stad. Dit was de wederopbouwgedachte, van een maakbare samenleving waarin je 'een beter mens' zou worden als je in Zuidwest leefde.

Zo werd in 1951 door bewoners de 'Moerwijk

BRIAN NAP
stedenbouwkundige
gemeente Den Haag

Wie geïnteresseerd is in de rijke geschiedenis van tuinsteden in Nederland en het buitenland kan tot 27 juli 2025 terecht in museum Het Schip in Amsterdam, waar de tentoonstelling *Het Paradijs van de Arbeider, tuinsteden en dorpen*, te zien is.

Gemeenschap' opgericht, een organisatie waar veertig verenigingen onder vielen. De Moerwijk Gemeenschap hield zich bezig met het bevorderen van onderling contact en organiseerde activiteiten zoals spelbijeenkomsten voor kinderen en ochtendgymnastiek voor vrouwen in de gemeenschappelijke binnentuinen. Die binnentuinen werden ook door de gemeente gezien als belangrijke ruimtes van samenkomst voor de Moerwijkse bewoners, blijkt uit de adviezen van de in 1950 in het leven geroepen gemeentelijke commissie voor gemeenschappelijke tuinen. De commissie adviseerde dat de binnentuinen door heggen afgescheiden moesten worden en ingericht met groenstructuren, bankjes en speeltuinen.

Uit heel Nederland kwamen beleidsmakers, sociologen en wijkbewoners op excursie naar Moerwijk om de succesvolle uitwerking van de wijkgedachte in de praktijk te zien. Hoe het werkte en wat men ervan kon leren.

MORGENSTOND

De gemeente wilde in de toekomstige wijk Morgenstond het succes herhalen en nam een assertievere rol aan. Terwijl in Moerwijk de gemeenschapszin voornamelijk door de bewoners zelf werd gestimuleerd, moest in Morgenstond een speciaal ontworpen wijkcentrum rond de Leyweg als maatschappelijke verbinder fungeren.

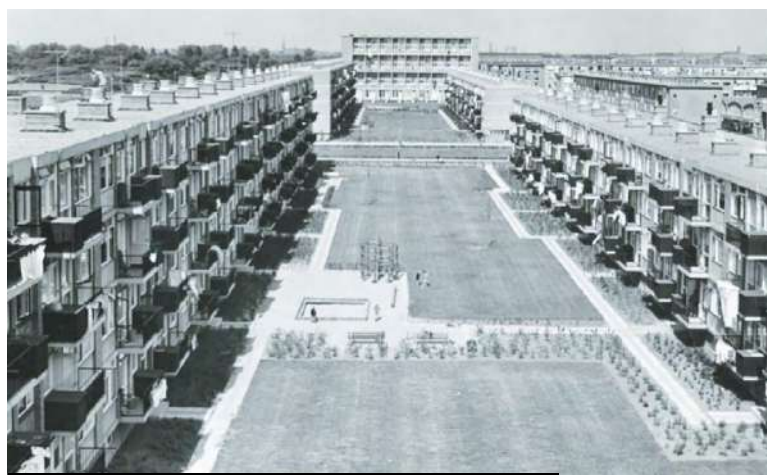
De druk van de woningnood was zo groot dat het aantal woningen waar eerst vanuit was gegaan al snel aanzienlijk werd uitgebreid en de meeste galerijflats in vier bouwlagen werden uitgevoerd.

Dat was het maximum dat zonder lift gebouwd mocht worden. Met veel gepuzzel wist stedenbouwkundige Willem Dudok het aantal van 7.500 woningen uit te breiden naar 9.500. Door deze ingreep werd de bouwhoogte vrij uniform en ontstond een homogene wijk van vier bouwlagen op een half verdiepte plint. In het midden van de wijk tekende Dudok veel strokenverkavelingen en aan de randen vooral open bouwblokken (twee lange stroken met aan de koppen korte strookjes). De stroken werden op een rechthoekig stratenpatroon geprojecteerd dat alleen op hoeken verbijzonderd werd met onregelmatig gevormde pleintjes en werd ondersteund door een groenstructuur van groen omzoomde singels. Hierbij speelde bezonning geen rol, Dudok hechtte meer waarde aan een heldere, regelmatige, ruimtelijke structuur. De binnentuin krijgt hiermee een ander en meer open karakter. Sommigen zijn meer intiem, terwijl anderen weer heel open zijn. Sommige binnentuinen zijn onderdeel van routes die mensen lopen naar plekken in de buurt. Deze lopen soms door binnentuinen, ondanks dat het terrein van de corporatie is, maar worden door bewoners als openbaar ervaren. En andere tuinen hebben deze routes erdoorheen niet. Hierdoor zijn het echt de plekken voor de bewoners. En kom je hier ook minder snel als niet-bewoner. Morgenstond vormt een schakelpunt in de begrenzing van de binnentuin.

BOUWLUST EN VREDERUST

Nadat er aan het eind in Morgenstond al werd gesleuteld ging dat in Bouwlust en Vrederust nog een stap verder. Dudok had ontslag genomen en men wilde een andere kant op met de nog resterende opvulling van Zuidwest. Het stratenplan van Dudok werd gehandhaafd maar er kwamen op het bestaande stramien vrije ruimtelijke composities met verschillende soorten bebouwing: galerij- en portiekflats, eengezinswoningen, paviljoens met winkels, kerken, scholen etc. De stroken met rijtjes van deze verschillende typen werden in een compositie gearrangeerd in het bouwblok dat verder ingericht werd met groen. De herhaling van deze stempels in een stempelverkaveling is karakteristiek voor Bouwlust en Vrederust.

Het openbare groen van de voortuinen en plantsoenen lopen in de open verkaveling naadloos over in ruimte tussen de

Melis Stokelaan, gemeenschappelijke tuin met Coevordenstraat, 1958

‘De eens levendige binnentuinen werden door het teruglopende inwonersaantal steeds leger’

stroken. Hierin is niet langer direct duidelijk wat ruimte is voor de bewoners en wat bij de openbare ruimte hoort. Deze stempels zorgen ervoor dat het eigenaarschap onduidelijk wordt en leidt tot het vele ‘kijkgroen’ wat we nu kennen.

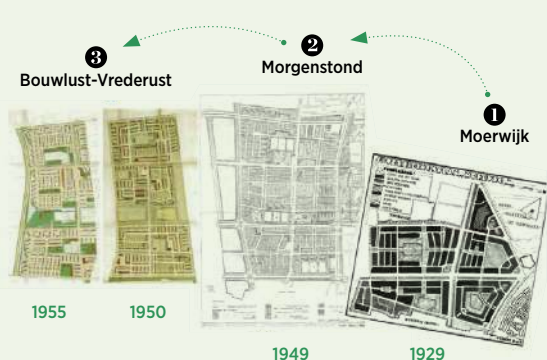
HERSTRUCTURERING VAN ZUIDWEST

Zo kan Zuidwest gezien worden als een tijdreis; van gesloten bouwblokken en eigen binnentuinen (Berlage in Moerwijk) naar meer open ontwerpen met collectieve binnentuinen en tussenruimtes waarin de wijkgedachte vorm kreeg (Dudok in Morgenstond) tot de open verkaveling en stempels herhalende systeembouw (van den Broek in Bouwlust en Vrederust). In nevenstaand kader is de verandering goed te zien. Met de ideale licht, lucht en ruimte en gemeenschappelijk groen voor iedereen.

Hierna is door de tijd heen veel veranderd. De wijkgedachte brokkelde af, wie kon vertrok naar nieuwe kernen, zoals Zoetermeer. En wie niet weg kon bleef achter. De eens levendige binnentuinen, winkelstraten en scholen werden door het teruglopende inwonersaantal steeds leger. Met het verdwijnen van de sociale controle op straat nam vandalisme een vlucht, waardoor de buurten van Zuidwest in rap tempo verloederden. Vanaf 1987 vonden de renovatie- en vernieuwingsactiviteiten plaats onder coördinatie van bureau AANpak, een samenwerkingsverband tussen gemeente en corporaties. AANpak organiseerde daarnaast workshops om een meer creatieve benadering van de opgaves te stimuleren en pakte ook de collectieve tuinen en tussengebieden aan. Dit heeft maar beperkte impact gehad omdat volgende crisissen een vershraling van de binnentuinen teweegbrachten.

Sinds enkele jaren is er weer alle aandacht om te werken aan een beter Zuidwest, met als vertrekpunt de structuurvisie en het Nationaal Programma Zuidwest. 🏡

ONTSTAANSGESCHIEDENIS ZUIDWEST

Aanleiding Binnentuinen Challenge

Binnentuinen horen bij Den Haag Zuidwest. Ze zijn er in overvloed. De wijk werd in de jaren 50 ontworpen met veel groene openbare ruimte. De reden daarvoor was het bevorderen van de gezondheid: licht, lucht en ruimte. Decennia later blijkt dat Den Haag Zuidwest juist daar niet goed op scoort.

Tekst CAROLIEN LIGTENBERG, RUTGER OOLBEKKINK

Het Innovatielab Zuidwest, de gemeente Den Haag en de woningcorporaties Staedion, Hof Wonen en Haag Wonen lanceerden daarom de Challenge Binnentuinen.

De aanleiding voor de Challenge in 2024 zijn twee bijeenkomsten die het Innovatielab Zuidwest organiseerde rond de zomer van 2023. Tijdens een inspiratiebijeenkomst over het thema wonen & zorg gaan bewoners uit Den Haag Zuidwest in gesprek met sociale ondernemers, zorginstellingen, projectontwikkelaars, woningcorporaties, gemeente en ontwerpers. Er is veel aandacht voor woonomgevingen met oog voor gezondheid, zorgzaamheid en leefbaarheid.

BUITENRUIMTE

Tijdens een tweede bijeenkomst brainstormen deelnemers over de vraag hoe de buitenruimte kan bijdragen aan een gezonde, sociale en gelukkige leefomgeving. Het resulteert in de contouren van de Challenge Binnentuinen, die bestaat uit drie delen: een kanskaart, co-creatie met bewoners en onderzoek naar nieuwe financierings- en beheermodellen.

CAROLIEN
LIGTENBERG
leider Innovatielab
Zuidwest

RUTGER
OOLBEKKINK
leider Innovatielab
Zuidwest

ONTWERPTEAMS

In het najaar van 2023 geven gemeente en corporaties het startsein voor de Challenge. Er worden drie ontwerpteams geselecteerd die aan de slag gaan met een binnentuin van een van de corporaties. De eerste fase levert in april 2024 een gezamenlijke groene kanskaart op. In de tweede fase richten de ontwerpteams zich op de drie afzonderlijke gebieden met binnentuinen.

Vanaf februari tot en met september gaan de ontwerpers aan de slag met de drie binnentuinen. In de eerste fase van het project werken de drie teams nauw met elkaar samen aan een groene kanskaart, die laat zien welke mogelijkheden er zijn de binnentuinen samen met de openbare ruimte als geheel beter te verbinden en te benutten.

INNOVATIELAB ZUIDWEST

Het Innovatielab Zuidwest is bedoeld als aanjager voor de integrale samenwerking in Den Haag Zuidwest en voor het vertalen van maatschappelijke thema's naar ruimtelijke kansen. Professionals en bewoners werken in het Innovatielab samen aan innovatieve oplossingen voor de uitdagingen in Zuidwest.

‘De nieuwe vormen van beheer geven de tuincommissies uit de jaren 50 een eigentijdse invulling’

CO-CREATIE

Iedere corporatie heeft een eigen binnentuin ingebracht met een specifiek vraagstuk. Zo ligt de nadruk bij de Valtheestraat op het ontwikkelen van een nieuwe co-creatieve aanpak met bewoners. Het ontwerpteam van De Oorden heeft een speeln netwerk voor kinderen en jongeren als uitgangspunt genomen en in de tuinen van de Middenstede wordt met de bewoners gekeken naar de kwaliteit van de buitenruimte en de relatie met de woningen eromheen.

BINNENTUINENFESTIVAL

Op 7 september 2024 vindt het Binnentuinen Festival plaats, waarbij bewoners actief meedenken over de plannen voor de binnentuinen. Tijdens het festival zijn er activiteiten rond de thema's bewegen, ontdekken, natuur en voeding. Bewoners kunnen hutten bouwen, deelnemen aan een bodemdierentuin of een bloemperk aanplanten.

RESULTATEN

Op 18 december 2024 presenteren het Innovatielab Zuidwest en de ontwerpteams de resultaten van de Challenge aan bestuurders en medewerkers van corporaties en gemeente. Corporaties en gemeente spreken vervolgens negen krachtige intenties uit om verder te gaan op de ingeslagen weg.

De uitkomsten van de Challenge worden gebruikt om de tuinen aan te leggen en samen met bewoners te beheren. Zo kunnen de tuinen bijdragen aan een betere en gezonde wijk. De nieuwe vormen van beheer geven de tuincommissies uit de jaren 50 een eigentijdse invulling. 🌱

KANSENKAART

In april 2024 presenteerde Innovatielab Zuidwest in Theater Dakota de kansenskaarten van drie ontwerpteams voor binnentuinen in Den Haag Zuidwest. In het kader van de Challenge Binnentuinen onderzochten de ontwerpteams hoe deze binnentuinen beter benut kunnen worden. Binnentuinen zorgen niet alleen voor heel veel groen, maar dragen ook bij aan een gezonde leefomgeving, biodiversiteit en meer sociale contacten. Het helpt ook om de wijk beter voor te bereiden op een veranderend klimaat.

ANALYSE

De ontwerpers hebben de openbare ruimte van Den Haag Zuidwest geanalyseerd op een aantal thema's, zoals spelen, ecologie en stedenbouwkundige opzet. Hun enthousiasme bij de toelichting op de geschetste kansenskaarten is aanstekelijk. Met ideeën zoals het afwisselen van speelplekken voor kinderen en plekken voor ontmoeting met urban sports voor tieners. Van het beter benutten van de grote ruimte rondom wegen en sportparken, zodat er ruimte is voor flora en fauna, picknickplaatsen of een plukbos, tot betere verbindingen vanuit de woningen naar binnentuinen. Door alle verschillende lagen over elkaar te leggen, ontstaan plekken waar met eenvoudige ingrepen grote resultaten kunnen worden behaald.

De pilot
Valthestraat
is ontwikkeld door Walden
Studio en C'MON, in
opdracht van Haag
Wonen, als onderdeel
van het Innovatielab
Zuidwest

De belangen van bewoners staan voorop

De binnentuin tussen de Valthestraat en de Bentelostraat is de kleinste projectlocatie en tegelijk de grootste binnentuin. Dat gaf ons team, Walden Studio en C'MON, de gelegenheid om intensief en persoonlijk met de bewoners samen te werken en gefocust op de locatie in te gaan.

Tekst VICKY VAN DEN BOS, SEBASTIAAN VAN KINTS, LENA VAN DER WAL

Vanuit onze twee expertises, ecologisch ontwerp en bouw in co-creatie, en community building met placemaking en social design, hebben we een flexibel programma opgesteld waarin het ruimtelijk ontwerpen niet direct de focus had. Eerst focussen we op het leren kennen van alle bewoners en organisaties in de buurt, en het stap-voor-stap bouwen aan (meer) verbinding. Samen formuleren we de echte behoeften van deze opgave, om daarna pas, samen, de ruimtelijke opgave te beantwoorden.

ECOLOGISCHE PLACETESTING

De insteek is geweest om onder de titel 'Natuurvriendelijke gemeenschapsopbouw' met bewoners stapsgewijs samenkomsten te organiseren en dingen te ondernemen. Zo maken we de binnentuin stap voor stap leuker en testen wat er wel en niet werkt. In onze aanpak laten wij ons leiden door de ABCD-methode voor sterke gemeenschapsopbouw en hebben we een hands-on, klimaatadaptieve insteek in placetesting. De belangen van bewoners staan voorop: we maken en placetesten samen op basis van hun wensen. Deze uitgangspunten zijn in lijn met de visie van Haag Wonen, die via buurtontwikkeling werkt aan sterkere buurtgemeenschappen. Ze blijft daarin zelf bewust op de achtergrond, om tijd en ruimte te geven aan de bewoners en community builders om stapsgewijs aan de gemeenschap te bouwen.

VICKY
VAN DEN BOS
community organizer,
C'MON

SEBASTIAAN
VAN KINTS
biofil ontwerper,
Walden Studio

LENA
VAN DER WAL
community builder &
developer, C'MON

ONZE LESSEN EN BEVINDINGEN

• SAMEN BOUWEN AAN EIGENAARSCHAP DOOR BEWONERS

Door bewoners mee te laten denken en hen actief te betrekken bij het bouwen en onderhouden, ontstaat een gevoel van verantwoordelijkheid en betrokkenheid. Ook zijn dit soort momenten mooie kansen om gesprekken te voeren over hoe het is om hier te wonen, waar bewoners tegenaan lopen en hun ideeën voor de binnentuin te delen. Door deze waardevolle momenten leren we elkaar beter kennen en ontvangen we veel informatie om mee te ontwerpen.

Een mooi voorbeeld is het aanleggen van de tijdelijke moestuinbakken. Er is veel animo om te (moes)tuinieren en tijdens het aanleggen kwamen er mooie gesprekken op gang; van recepten delen tot de rol van planten in het ecosysteem van de tuin. Deze momenten maken het ook laagdrempeliger om te bespreken hoe we omgaan met ecologie en klimaatadaptatie in de omgeving. Zo waren natte plekken op het gazon en de hitte van de zomer praktische aanleidingen om samen naar toekomstgerichte oplossingen te zoeken.

• DIRECTE REALISATIE EN TESTEN VAN IDEEËN

Met onze nadruk op doen in plaats van alleen praten, realiseren we ideeën direct samen met

bewoners en testen we ze: hoe wordt het echt gebruikt en willen we dit in de uiteindelijke ontwerpen meenemen? Dit leidt tot praktische resultaten die echt aansluiten bij behoeften in de buurt. Bijvoorbeeld: bij gebrek aan speel- en zitgelegenheid ontwierpen we voetbalgoaltjes die tevens functioneren als bankjes, die we timmerden van circulair materiaal samen met bewoners. Ook maakten we samen nestkastpalen voor gierzwaluwen om de muggenoverlast terug te dringen.

We merken sindsdien dat bewoners meer zichtbaar zijn en het begint te leven in de binnentuin, die al veel meer wordt gebruikt.

Het snelle handelen en samen doen zorgt voor meer vertrouwen en verbinding richting ons als team en Haag Wonen, en tussen bewoners onderling, en brengt meer enthousiasme met zich mee in veranderingen die nog zullen volgen. Een voorbeeld daarvan is het aanpakken van de voor- en binnentuin(en) en kelderboxen.

• TALENTEN ZICHTBAAR MAKEN

Community building in combinatie met place-testing laat zien wat bewoners kunnen bereiken met een beetje steun. Laten zien dat er iets kan in de tuin en de vrijheid geven om eigen ideeën uit te voeren, motiveert hen om zelf ook (meer) initiatief te nemen en activiteiten te organiseren,

‘Er is veel animo om te (moes)tuinieren en tijdens het aanleggen ontstonden mooie gesprekken’

zoals buurtlunches, een kledjesmarkt of zelfs de aanleg van een trampolinepark en een halloweenavond. Actief zoeken naar talenten van mensen en hen in hun kracht te zetten, is de basis van sterke gemeenschapsofbouw (ABCD) in onze aanpak.

• INCLUSIEVE PROCESSEN

Door minder te praten en meer te doen, en in co-creatiemomenten ook vooral beeld te gebruiken, verminderen barrières in bijvoorbeeld taal en cultuur, en proberen we een meer toegankelijke omgeving te creëren waarin iedereen kan bijdragen. Er is hierin ook ruimte voor mensen om een eigen rol te vinden; de een doet dat door te koken, een ander door te helpen met opbouwen of met de voorbereiding van buurtevenementen. Ook is er nu een buurt-WhatsAppgroep. 📱

Leve ⁱⁿ de binnentuinen van Zuidwest!

In het project 'Leve *in* de binnentuinen van Zuidwest!' is samen met bewoners een visie gemaakt voor gebruik, inrichting en beheer van de drie binnentuinen in Middenstede. Dit project laat zien hoe verschillende tuinen kunnen worden verbonden tot een meer samenhangend geheel.

Tekst HEDWIG VAN DER LINDEN, NADIA ABOUNASR

Belangrijke huidige kenmerken van de binnentuinen van Middenstede zijn de mooie grote bomen, de gezamenlijke moestuinen, het onaantrekkelijke hekwerk dat de tuinen omsluit en het feit dat de woonkamers niet uitkijken op de binnentuin. Dit laatste leidde tot het overkoepelende statement: de kwaliteit van de buitenruimte is even belangrijk als het vastgoed – een kwalitatieve leefomgeving vraagt dus om investeringen in de gebouwen én de binnentuinen.

Een belangrijk aandachtspunt in dit project is het verbeteren van de relatie tussen de woningen en de binnentuinen. De grotere balkons en de woonkamers liggen aan de straatzijde. Aan de binnentuin liggen de keuken, badkamer en slaapkamer, waardoor er weinig verbinding is tussen woning en binnentuin. Om de woningen beter aan te laten sluiten op de tuin kun je denken aan trappetjes, het toevoegen van een vlonder aan de gevel en het creëren van paden die de binnentuinen met de portieken verbinden.

HEDWIG
VAN DER LINDEN
*architect en mede-
oprichter Dérive*

NADIA ABOUNASR
*gebiedsregisseur
Stedion*

Ook de grens tussen binnentuin en straat kan beter, bijvoorbeeld met het creëren van een opening die de verbinding naar bijvoorbeeld de supermarkt mogelijk maakt en het aanleggen van een zebrapad. Het hekwerk kan begroeid zijn met klimplanten. Het ontwerpen en realiseren van herkenbare entrees tot de binnentuinen leidt ook tot aandachtspunten voor de entrees van toekomstige dektuinen in Dreven, Gaarden en Zichten. Zowel voor de entrees naar de binnentuinen als tot de dektuinen is een gemeenschappelijke visie op de vormgeving van deze overgangen naar de binnentuinen in heel Den Haag Zuidwest nodig. Verder staan er veel fietsen bij de ingang van de portieken; een beveiligde fietsenstalling in de binnentuin zou het gebruik van de binnentuin stimuleren en de overlast aan de straatzijde oplossen.

EIGENAARSCHAP

Het draait in dit proces om het versterken van betrokkenheid en gemeenschapsgevoel door voort te bouwen op wat er al is. Daarom is gekozen voor een gezamenlijke aanpak waarin bewoners meer met elkaar in contact komen en het principe van zelfbeheer een stap verder wordt gebracht. Een informele en open sfeer speelt daarbij een belangrijke rol. Dit kan bijvoorbeeld door de zintuigen te prikkelen, wat helpt om een rustgevende omgeving te creëren. 'Wat kun je eten in de tuin? Wat hoor je in de tuin? Welke geuren zijn er?' Voor het werken aan zelfbeheer is het zetten van kleine stappen van belang; dit gaat niet van vandaag op morgen.

'Het draait om het versterken van betrokkenheid en gemeenschapsgevoel, door voort te bouwen op wat er al is'

De pilot Middensteden is ontwikkeld door Dérive en LMNL office, in opdracht van Staedion, als onderdeel van het Innovatielab Zuidwest

BELEVING

Bij de co-creatie met bewoners van Middensteden stonden beleving, verbeelding en samen-doen centraal. De zaaisessie leidde tot ingrediënten voor zeven perspectiefbeelden die tijdens de oogstessie en het binnentuinenfestival in de tuinen hingen. De ideeën en reacties van de bewoners werden geoogst tijdens een wandeling door de drie tuinen aan de hand van een handzaam boekje (zie ook pagina 51). Zo is er sprake van evenwicht tussen samenwerken aan de toekomst met beelden en kaartmateriaal en directe veranderingen, zoals de aanleg van bloemenweides en insectenhôtels.

Het is belangrijk om de aanwezigheid van Liesbeth van Wifferen als groene opbouwwerker en community builder voort te zetten. Ook is de samenwerking met de gemeente nodig om sociale samenhang te versterken, relaties op te bouwen en de verbinding te maken naar de openbare ruimte. De problematiek achter de voordeur wordt zo zichtbaar, je kunt geen relaties opbouwen zonder de sociale problematiek aan te pakken.

SOCIALE CONTROLE

Wat betreft het huidige gebruik van de binnentuinen vormen de aanwezige moestuinen zowel een *strength* als een *threat*. Zo wordt er gesproken over ongedierte, achterstallig onderhoud, rommeligheid en in de winter oogt het kaal. Maar de moestuinen zorgen ook voor sociale

activiteiten en betrokkenheid. Een *opportunity* voor de moestuinen is daarom om te zorgen voor meer sfeer, sociale controle, een lage haag, verlichting en paden langs en door de moestuin. De moestuin sluit bovendien ook aan bij de wens uit bepaalde culturen dat 'een tuin iets geeft'. De wens van veel bewoners voor een boomgaard met fruitbomen past hier goed bij.

TIJDLIJN

De perspectiefbeelden die tijdens de co-creatie zijn ontstaan, hebben geleid tot een visiekaart en een gedetailleerde tijdlijn voor de komende maanden en jaren. Hierin zijn onder meer quick wins en pilots opgenomen, zoals het aantrekkelijker maken van de toegangen en het hekwerk, de aanleg van een boomgaard en de bouw van een tuinpaviljoen en een soort 'mengpaneel', met verschillende parameters als schuiven om een tuin in volle grond te vergelijken met een dektuin.

Overkoepelend leren we uit dit project dat een goede relatie tussen woning en binnentuin bijdraagt aan de leefkwaliteit: daarbij moet de inrichting van de tuin ondersteunend zijn aan het gewenste gebruik. 🌱

MET DANK AAN
Dérive:
Kevin Westerveld

LMNL office:
Erica Chladová,
Robert van der Pol

Staedion:
Faisal Anhari,
Fieke Verschuieren,
Haknas Sadak

Een verbindend pad voor een toekomstbestendige wijk

In Den Haag Zuidwest wordt gewerkt aan buitenruimtes die bewoners uitnodigen, verbinden en inspireren. Deze ruimtes zijn ecologisch duurzaam, bieden ruimte voor ontmoeting, beweging en uitdagend spel voor kinderen.

Tekst NADIA NENA PEPELS

In de buurt De Oorden, een naoorlogse wijk met veel groen, ligt de focus op het verbeteren van de leefkwaliteit. Ondanks de potentie van hoge bomen en grasvelden, zijn speelvoorzieningen beperkt en is er overlast van ratten. Een grootschalige renovatie biedt de kans om naast woningen ook de buitenruimte te vernieuwen.

We benaderen dit vanuit een integrale visie op de wijk als geheel. Samen met bewoners werken we aan een groener, socialer en klimaatbestendiger ontwerp dat ruimte biedt aan iedereen, met bijzondere aandacht voor kinderen.

De pilot, geïnitieerd door het Innovatielab Zuidwest in samenwerking met de gemeente Den Haag en woningcorporatie Hof Wonen, richt zich op co-creatie. Ontwerpstudio NadiaNena ontwikkelde een toekomstbestendig schetsontwerp, gebaseerd op ruimtelijke, ecologische en sociale analyses en gesprekken met bewoners. In creatieve co-creatiesessies deelden bewoners hun ideeën. Door aanwezig te zijn in de wijk, te luisteren, wandelingen te organiseren en in gesprek te gaan met bewoners, zijn waardevolle inzichten verzameld.

Een belangrijk onderdeel van dit proces is het kabinet, een mobiele werkplek en tentoonstellingskast. Dit object reist door de wijk en fungeert als ontmoetingsplek en inspiratiebron. Het verzamelt verhalen en materialen van bewoners en wordt een tastbare weerspiegeling van hun ideeën en wensen.

Het ontwerp voor De Oorden richt zich op verbinding, door niet de binnentuinen afzonderlijk

NADIA NENA
PEPELS
architect en eigenaar
Studio NadiaNena

van elkaar te ontwerpen maar de wijk als geheel. Het ontwerp verbindt de binnentuinen via een centraal pad en herkenbare poorten, met het Zonneoord als autoluwe ontmoetingsplek en ruimte voor klimaatadaptieve oplossingen. Elke tuin krijgt een eigen thema dat sociale, ecologische en ruimtelijke uitdagingen samenbrengt. Zo ontstaat een toekomstbestendige wijk waar natuur, ruimte en spel samenkomen.

DE BELANGRIJKSTE RESULTATEN EN CONCLUSIES

• EEN INTEGRALE AANPAK

De pilot in De Oorden combineert ruimtelijke, ecologische en sociale uitdagingen in een samenhangend ontwerp. Elk aspect vereist specifieke expertise, en ons multidisciplinaire team is hierop afgestemd. Door deze disciplines te verbinden, ontstaat een duurzaam ontwerp dat aansluit bij zowel bewoners als natuur.

• DE SCHAAL VAN DE BUURT IS IDEEAAL

De naoorlogse opzet van De Oorden biedt met de aanwezige groene ruimte enorme potentie. Door de individuele tuinen in relatie tot elkaar te zien en de opgave te verbreden naar het niveau van de buurt, kan de beschikbare ruimte effectiever worden benut. De schaal van De Oorden is klein genoeg om bewoners betrokken te houden, maar groot genoeg om impact te maken. Het is belangrijk om de juiste verbindingen te maken, plekken betekenis te geven en goed te ontwerpen zodat ruimtes samenhang en identiteit krijgen.

MET DANK AAN

Sarah van der Giesen
(architect) en
Hanna Prinssen
(landschapsarchitect)

*De pilot
De Oorden is
ontwikkeld door Studio
NadiaNena, in opdracht
van Hof Wonen, als
onderdeel van het
Innovatielab
Zuidwest*

‘Samen met bewoners werken we aan een groener, socialer en klimaatbestendiger ontwerp’

• EEN GEZAMENLIJKE VISIE

Een integraal ontwerp vraagt samenwerking tussen partijen zoals corporaties, gemeenten en bewoners. Een gedeelde visie bevordert samenwerking, overstijgt eigenaarschap en zorgt voor kwalitatieve, toekomstbestendige plannen. Hiervoor is een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de buitenruimte noodzakelijk en is het van belang voorbij grenzen van eigenaarschap te denken.

• DE BUITENRUIMTE ALS SPEELNETWERK

Een speeln netwerk koppelt formele en informele speelplekken en nodigt uit tot ontdekken, bewegen en samenspelen. Formele plekken bieden uitdagende toestellen en boomhutten, terwijl informele plekken vrij spel stimuleren op natuurlijke elementen zoals boomstammen en heuvels. Dit versterkt zowel sociale als ecologische verbindingen. Iedere tachtig meter zou een ‘stepping stone’ (opstapje) naar het speeln netwerk moeten zijn.

• DE CORPORATIE STROOMLIJNT PROCESSEN EN ONDERHOUDT GOED EN GEDRAGEN CONTACT MET BEWONERS

Bij renovaties is het cruciaal om processen af te stemmen en bewoners goed te informeren. Door tijdig in gesprek te gaan, kunnen problemen, zoals frustraties over tijdelijke veranderingen worden voorkomen. Proactieve communicatie en begrip vergroten het vertrouwen en bevorderen co-creatie. Het is helpend om het transformatieproces zichtbaar te maken in de wijk, zodat bewoners informatie op hun eigen passende manieren tot zich kunnen nemen. Denk aan een online enquête of expositie in de wijk.

• DE ONTWERPER VERBINDT EN BEZIT DE KRACHT VAN VERBEELDING

Ontwerpers spelen een verbindende rol als schakel tussen bevindingen van bewoners en ruimtelijke oplossingen. Hun kracht ligt in het beeld. Met kaarten, tekeningen, collages en schetsen kunnen wij ideeën tastbaar en bespreekbaar maken. Daarnaast overzien ontwerpers de opgave als integraal geheel. Zij kunnen verschillende expertises bij elkaar brengen.

• DE ROL VAN BEWONERS VERANDERT PER FASE

De betrokkenheid van bewoners verschilt per procesfase. Via wandelingen, gesprekken en creatieve sessies worden inzichten verzameld, terwijl ontwerpers deze koppelen aan de opgaven voor een samenhangend plan. Niet alles hoeft in co-creatie; het proces blijft gericht op haalbaarheid.

• CO-CREATIE VRAAGT TIJD, GEDULD, AANDACHT EN EEN PERSOONLIJKE AANPAK

Het bouwen aan de buurt gebeurt geleidelijk. Co-creatie vraagt tijd, aandacht en vertrouwen. Relaties met bewoners worden geleidelijk opgebouwd, en bestaande evenementen kunnen worden benut om bewoners niet te overbelasten. Bespreek met bewoners geen zaken te ver in de toekomst. Duidelijke communicatie met toegankelijke hulpmiddelen biedt een solide basis om samen ideeën in de wijk te realiseren. 🌱

Coöperatief beheer van de binnentuinen

Uit alle co-creatieactiviteiten blijkt dat bewoners enthousiast zijn over de binnentuinen en graag betrokken worden bij het organiseren van activiteiten en het onderhoud. Ook professionals zien kansen in duurzame samenwerking. Maar hoe geef je dit goed vorm?

Tekst CHARLOT SCHANS / Fotografie JEFFREY GROUWSTRA, BART VAN VLIET

De gemeente Den Haag deed onderzoek naar inspirerende tuinprojecten, dook in de geschiedenis en organiseerde gesprekken met betrokken professionals en bewoners. Het resultaat is een beknopte menukaart met scenario's waarop het beheer van de binnentuinen kan worden ingevuld. Per tuin vraagt de uitwerking om maatwerk en de toepassing komt aan op het samenvoegen van enkele scenario's. Toch zijn er ook een aantal overkoepelende lessen te trekken, die van betekenis zijn voor de toekomstige aanpak van de binnentuinen.

SCHOON, HEEL EN GROEN

• SINUSBEHEER DOOR BESTAANDE HOVENIER

Een klimaatadaptieve binnentuin met aandacht voor biodiversiteit, ontmoeting en spelen leent zich voor een extensieve vorm van beheer. Door aanleg van natuurinclusieve oplossingen als vaste plantenvakken, een wadi en circulaire zit- en speelelementen, kan het snoeien in de tuin worden teruggebracht. Terughoudendheid met het maaien van gras is zeker in het voorjaar aan te bevelen, zodat bloemen de kans krijgen uit te groeien. Extensief beheer is naast zuinig in onderhoud, zo vooral goed voor de biodiversiteit. Als er door co-creatie met bewoners meer eigenaarschap ontstaat, zal er ook meer zorg gedragen worden voor de binnentuin. Sinus-beheer kan zo een mooie aanvulling zijn op intensievere bewonersbetrokkenheid.

CHARLOT SCHANS
projectleider binnentuinen gemeente
Den Haag

• SINUSBEHEER+

Als uit het co-creatieproces blijkt dat bewoners enthousiast zijn om handen uit de mouwen te steken, kan de rol van de hovenier veranderen van uitvoerend naar meewerkend en coachend. Een paar keer per jaar wordt er een dag georganiseerd waar bewoners en hovenier samen tuinieren. Bijdrage door bewoners is vrijblijvend, en kan ook beperkt blijven tot incidentele deelname. Bewoners leren nieuwe groene vaardigheden en kunnen ook tussentijds een rol spelen in het onderhoud en de sociale controle. Het groenbedrijf faciliteert door gereedschappen uit te lenen. De begeleiding van een buurtcoach is aan te raden, om de hovenier te ondersteunen in sociaal-maatschappelijke vraagstukken die opkomen. Lees ook het interview met Alex Engelsman op pagina 34.

• GEWOON SOCIAAL

In Moerwijk Oost organiseert Gewoon Sociaal de inzet van herintreders, die bij wijze van dagbesteding wekelijks een aantal binnentuinen schoonmaken en van klein onderhoud voorzien. De herintreders ontvangen hiervoor een vrijwilligersvergoeding, die vaak zorgt voor een verlichting van financiële zorgen en bovendien wordt ervaren als een belangrijke blijk van waardering. Een deel van de herintreders stroomt na verloop van tijd succesvol uit naar betaald werk. Deze structurele inzet verlicht voor woningcorporaties de lasten van extra inzet van hoveniers en wijkbeheer. Lees ook het interview met Ruben Blanke op pagina 24.

BEWONERS AAN ZET

• TUINCOMMISSIE 2.0

Er ontstaat een vaste groep bewoners die samen tuiniert en activiteiten organiseert in de binnentuin, volgens de oorspronkelijke wijkgedachte van Dudok. De hovenier blijft betrokken bij extensief beheer om de basis op orde te houden, bewoners zetten zich in voor een hogere kwaliteit en intensiever gebruik van de tuin. Voor de continuïteit is de begeleiding van een opbouwwerker aan te bevelen, voor het ondersteunen bij het maken van plannings, het stroomlijnen van de samenwerking tussen bewoners, het aanboren van financiële middelen en het bemiddelen in geval van conflicten. De tuincommissie overziet de activiteiten, betreft medebewoners en is contactpersoon richting de corporatie. De tuincommissie is samengesteld uit bewoners en wordt iedere paar jaar verkozen.

• BEWONERSINITIATIEF IN BINNENTUIN

Er dient zich een bewonersinitiatief aan dat een deel van de binnentuin wil gebruiken voor bijvoorbeeld moestuinen, een collectieve tuin of voedselbos. Bewoners beheren het initiatief, de hovenier verzorgt de basis eromheen en haalt

‘Voor de continuïteit is de begeleiding van een opbouwwerker aan te bevelen’

de ruimte van het initiatief uit de opdracht. Ook hier blijkt uit ervaring dat er ondersteuning van een opbouwwerker nodig is. Momenteel gebeurt dit vooral rond moestuinen, met doorlopende ondersteuning van groene opbouwwerkers. Zij activeren bewoners om de individuele moestuin te onderhouden, handhaven wanneer er onvoldoende zorg voor gedragen wordt, regelen de toewijzing van de moestuinen, dragen hun groene kennis en ervaring over, zorgen incidenteel voor nieuwe planten en zaden en ondersteunen bewoners bij het onderhoud wanneer zij wat extra hulp kunnen gebruiken. Lees ook het interview met Liesbeth van Wifferen en Selina Westbroek op pagina 54.

• ZELFBEHEER

Een bewonersinitiatief is dermate draagkrachtig dat zij het volledige beheer van de tuin overneemt van de corporatie. Een stichting of vereniging runt de collectieve tuin, programmeert en betreft de buurt actief. De stichting wordt grotendeels gerund door vrijwilligers en enkele professionals en heeft een eigen business case, ondersteund door fondsen, donateurs en subsidies. Voor inspiratie zie StadsOase Spinozahof op pagina 65.

SAMENSTURING

• STICHTING BEHEERT MEERDERE TUINEN

Uit een bewonersinitiatief groeit een stichting die zich ontfermt over meerdere tuinen in de wijk. Zij organiseren de inzet van vrijwilligers bij het onderhoud, maar zijn ook verantwoordelijk voor de aanleg en programmering. Zij worden ondersteund door subsidies en fondsen. Voor inspiratie zie stichting Tuinen van Mariahoeve op pagina 66.

• TUINCOLLECTIEF (SAMENSTURING)

Uit het co-creatieproces groeit een samenwerking tussen het ontwerp bureau, actieve bewoners, de wijkbeheerder en/of leefbaarheidsconsulent van de corporatie, community builder van de gemeente Den Haag, en organisaties als Wijkz,

Marianne Edixhoven in StadsOase Spinozahof

lokale stadmakersinitiatieven en de hovenier. Een goede voedingsbodem voor duurzame samenwerking. In de beginperiode wordt dit begeleid door het ontwerp bureau, die de betrokkenheid organiseert. Op termijn zou het eigenaarschap in de buurt moeten worden geborgd. Uit ervaring blijkt dat er doorlopende ondersteuning nodig is. Niet heel intensief, maar wel laagdrempelig en door een vertrouwenspersoon, die de bewonersgroep kan ondersteunen waar nodig en kan bemiddelen in geval van conflicten.

• TUINMEESTER ALS NIEUWE FUNCTIE

Vanuit de behoefte aan meer duurzame inzet op intensiever onderhoud van de binnentuinen groeit een nieuwe functie: tuinmeester. Een tuinmeester doet klein onderhoud, organiseert bewonersbetrokkenheid en is een vast gezicht in de binnentuin. De tuinmeester werkt voor de woningcorporatie en is actief in een aantal binnentuinen op wijkniveau. Voor meer specialistisch onderhoud wordt samengewerkt met de hoveniersbedrijven, mogelijk in een sinusbeheer+ scenario. De functie combineert groene kennis met opbouwwerk.

• SROI LEERWERKTRAJECT TOT TUINMEESTER

Een opleiding tot tuinmeester is in te richten in samenwerking met Den Haag Werkt en de corporaties, onder de SROI regeling. Met een kort leerwerktraject worden inwoners met afstand tot de arbeidsmarkt klaargestoomd voor de nieuwe rol, op het snijvlak van groen- en sociaal beheer.

‘Het advies is om in de binnentuinen van Den Haag Zuidwest te experimenteren met de inzet van tuinmeesters’

Kandidaten worden geselecteerd op kwaliteiten in social work, de groene kennis laat zich in de regel makkelijker aanleren. De eerste twee jaar kunnen de kosten worden vergoed vanuit het STIP budget van de gemeente Den Haag, daarna treedt de tuinmeester in dienst.

• TUINMEESTER IN HET BLOK OF IN TINY HOUSE IN DE TUIN

De functie van tuinmeester wordt ingevuld door iemand zonder vaste verblijfplaats, die komt te wonen in een tiny house in de binnentuin. In ruil voor huurkorting speelt de bewoner een actieve rol in het onderhoud van de binnentuin. Uit de praktijk moet blijken of de bewoner vooral inzetbaar is op uitvoerend groenbeheer, of ook een rol kan spelen om een tuincommissie of bewonersinitiatief te ondersteunen. Omdat dit laatste een rol betreft waar mogelijk ook spanningen tussen bewoners opspelen, kan het belastend zijn om dit te beleggen bij iemand die in de omgeving woont. Zie het werk van Stichting Devjo op pagina 18.

• GEBIEDSORGANISATIE

In verschillende transformatiegebieden in Nederland worden op dit moment gebiedsorganisaties ingericht. Een gebiedsorganisatie is een onafhankelijke stichting of vereniging die wordt ondersteund door vastgoedeigenaren, bewoners, de gemeente en lokale organisaties. Gezamenlijke besluitvorming is georganiseerd door een lidmaatschapsmodel, waarbij de stakeholders ieder een stem vertegenwoordigen. Het is een vehikel om complexe gebiedsbrede zaken gezamenlijk te regelen, zoals het verbeteren van de openbare ruimte, placemaking, plintenmanagement, de energietransitie, enzovoort. In het geval van Den Haag Zuidwest kunnen de corporaties en de gemeente de handen ineenslaan om het groenbeheer op een hoger niveau te krijgen. Zij organiseren een gezamenlijk budget om een team van tuinmeesters gebiedsbreed in te zetten. Zie ook:

www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/club-rhijn-huizen-gebiedscooperatie-versnelt-transformatie-en-leidt-tot-meer-kwaliteit/

Wil van de Leur (1944-2007) was tussen 1982 en 2007 directeur van het Landelijke Platform/Centrum Opbouwwerk en als zodanig de belichaming van het Nederlandse opbouwwerk.

TOT SLOT

Tijdens het onderzoek kwam één bevinding voortdurend naar voren, en dat is het cruciale belang van professionele ondersteuning bij het vormgeven aan meer coöperatieve vormen van beheer. Het advies is om in de binnentuinen van Den Haag Zuidwest te experimenteren met de inzet van tuinmeesters. Deze groene opbouwwerkers kunnen de betrokkenheid van bewoners en wijkpartners, en de maatschappelijke impact en ruimtelijke kwaliteit voor de lange termijn borgen.

‘Vakbekwame ondersteuning is (...) eenvoudigweg onmisbaar voor de kwaliteit en duurzaamheid van bewonersparticipatie.’

– WIL VAN DE LEUR

Het onderbrengen in een gebiedsorganisatie maakt de inzet van tuinmeesters bovendien weerbaar voor de toekomst en biedt een vehikel om meer ambities van het Nationaal Programma Zuidwest duurzaam samen op te pakken. 🌱

De MengelMoestuin

Geleerde LESSEN

Gezamenlijk adviseren de ontwerpers de corporaties om een visie op te stellen en deze te vertalen naar een collectieve, planmatige aanpak van de tuinen en openbare ruimte in Zuidwest.

Tekst CAROLIEN LIGTENBERG, RUTGER OOLBEKKINK

Studio NadiaNena werkte voor Hof Wonen aan De Oorden en adviseerde een andere kijk op proces, schaal en rollen. Bewoners een actieve rol geven versterkt de sociale cohesie en vergroot de kans op een duurzame gemeenschap.

Dérive onderzocht voor Staedion de kwaliteit van de buitenruimte in de Middenstede. Het ontwerpteam concludeerde dat voor een goede leefomgeving de buitenruimte net zo belangrijk is als de gebouwen. Dat vraagt om een goede relatie tussen woning en binnentuin en goede toegankelijkheid vanuit de openbare ruimte naar de binnentuin.

CAROLIEN
LIGTENBERG
leider Innovatielab
Zuidwest

RUTGER
OOLBEKKINK
leider Innovatielab
Zuidwest

Walden Studio en C'MON legde voor Haag Wonen in de Valtheestraat de focus op het bouwen van gemeenschappen middels co-creatie. Het team werkt met de bewoners samen aan het stimuleren van de ecologie en duurzaamheid in de binnentuin, aan mogelijkheden voor zelfbeheer en aan verschillende initiatieven voor ontmoeten en spelen.

Parallel aan de ontwerptrajecten zijn door de gemeente Den Haag nieuwe financierings- en beheermodellen ontwikkeld. Een voorstel is om de tuinencommissies uit de tijd dat de wijk werd gebouwd weer een nieuwe invulling te geven met een netwerk van tuinmeesters. 🐾

1

KWALITEIT VAN DE BUITENRUIMTE EN BINNENRUIMTE

- Gelijke waardering van **buiten- en binnenruimte**: beide ruimtes hebben een fysieke en sociale component en zijn van gelijke waarde voor de algehele leefomgeving. Een kwalitatieve leefomgeving vraagt dus investeringen in zowel de gebouwen als de buitenruimtes.
- **Verbinding met vastgoed**: bij corporaties wordt de buitenruimte vaak naar het sociale domein geschoven, terwijl vastgoed ook een sociale vraag omvat. Door buitenruimtes als gelijkwaardig aan gebouwen te beschouwen, ontstaan kansen voor integrale renovatie waarbij buitenruimtes gelijktijdig worden aangepakt.
- **Renovatie als kans**: bij renovaties moet de aanpak van de binnentuinen worden meegenomen in één aanbesteding en met één budget. Als dit niet kan, is het belangrijk om alternatieve oplossingen te vinden om deze koppeling toch te maken.
- In Zuidwest is er al decennialang niet geïnvesteerd. Om de binnentuinen kwalitatieve drager van de leefomgeving te laten zijn is het nodig **extra te investeren**.

2

CONTINUÏTEIT EN PLANNING

- **Van ad hoc naar planmatig**: er is behoefte aan een planmatige aanpak van de binnentuinen, waarbij doorlopend aan de community, het ontwerp, de uitvoering, het gebruik en het beheer wordt gewerkt.
- **Leren op korte en lange termijn**: het is belangrijk om lessen uit het verleden mee te nemen in toekomstige projecten en te zorgen voor een duurzame aanpak.

3

CO-CREATIE EN ACTIEVE BETROKKENHEID

- **Bouwen aan gemeenschappen:** co-creatie en participatie zijn niet alleen processen om fysieke veranderingen aan te brengen, het is juist een kans om gemeenschappen te bouwen en te versterken.
- **Gezamenlijke aanpak:** het is essentieel om met verschillende partijen samen te werken (zoals corporaties, de gemeente en welzijnswerk). Het betrekken van de juiste personen, vooral bewoners, is cruciaal.
- **Uitbreiding van rollen:** de rol van bouwers en hoveniers kan worden uitgebreid zodat zij ook bijdragen aan community building en talentontwikkeling. Bijvoorbeeld door de koppeling aan SROI (*Social Return On Investment*)-beleid van alle samenwerkende partijen.
- **Groen opbouwwerk:** kan een uitvoeringsgerichte co-creatieaanpak van binnentuinen een brug slaan naar het reguliere welzijnswerk/signaleringsfunctie? En kan dit vanuit andere middelen worden gefinancierd? Advies: onderbrengen bij Nationaal Programma Zuidwest, Alliantietafel Werk en Economie.

4

SCHAAL EN TIJD

- **Verschillende locaties en schalen:** de locaties van de binnentuinen van de corporaties verschillen sterk, wat invloed heeft op de aanpak. Leren welke vorm van participatie en co-creatie het beste werkt op verschillende schalen, tijden en voor verschillende doelgroepen kan helpen om effectieve processen te ontwikkelen.

5

ALGEMENE LESSEN

- **Samenwerking met gemeente:** het delen van projectvoortgang met het gebiedsteam van de gemeente is essentieel voor aansluiting en het benutten van koppelkansen. Structurele samenwerking met de gemeente om innovatiebeweging te creëren.
- **Beschikbare middelen:** er is geld beschikbaar binnen het Nationaal Programma Zuidwest voor tuinen en groen, dat kan worden benut voor projecten zoals binnentuinen en extra bomen.
- **Innovatie van participatie:** innovatie heeft niet alleen betrekking op fysieke veranderingen, maar ook op participatieprocessen en samenwerkingen.
- **Ecologische en duurzame toekomst:** ecologisch besef en duurzaamheid moeten worden meegenomen in de lange-termijnplanning van zowel stenen als groen. Het is belangrijk dat tuinen veerkracht tonen en de kwaliteit op lange termijn wordt geborgd.

7

META-LESSEN

Van meerwaarde voor NPZW (Nationaal Programma Zuidwest), de samenwerkingsagenda, gezamenlijke projecten van de corporaties en eigen projecten per corporatie.

- **Learning by doing:** achter de laptop vandaan het veld in. Drie locaties, drie resultaten, meteen starten, niet top-down eerst veel tijd verliezen in afstemmen gezamenlijke ambities, maar parallelle sporen waarin meegekeken wordt bij de andere corporaties en teams. Hierdoor wordt ook drie keer zoveel geleerd. Het versterkt de samenwerking, het is een vorm van samen innoveren.
- **Project-overstijgend:** er wordt veel geleerd en deze lessen en inzichten kunnen ook op andere plekken in Den Haag worden ingezet. De aanpak laat zien dat ruimtelijk denken ook kan worden ingezet voor andere doelen, zoals gezondheid en verbinding. Sluit aan en versterkt wat al loopt binnen de corporaties.
- **Het belang van ecosystemen:** mens als onderdeel van een gezond (eco)systeem: leefbaarheid, sociale cohesie, samen doen, samen leven. Dit geldt zowel voor het letterlijk groene ecosysteem van flora en fauna als voor het human-based ecosysteem van organisaties en instituties.
- **Belang en meerwaarde van samenwerking:** de complexiteit en omvang van de vraagstukken in Zuidwest vragen om een integrale samenwerking. Om deze uitdagingen effectief aan te pakken, is gezamenlijke innovatie essentieel: samen leren, sneller en efficiënter werken, en kennis, expertise en middelen delen. De inzichten die worden opgedaan in de challenges worden teruggekoppeld naar en benut binnen de eigen organisaties.

6

PROJECTSPECIEKE INZICHTEN

- **De Oorden (Hof Wonen):** er is dringend behoefte aan vernieuwing van de openbare ruimte, zoals herinrichting van straten en groen. Koppelkansen met de gemeente moeten worden benut en tijdelijke oplossingen zoals een voetbalveld worden overwogen voordat de volledige renovatie start.
- **Middenstede (Staedion):** de focus lag op het ontwikkelen van een benchmark voor dektuinprojecten. Dit project biedt een voorbeeld van hoe verschillende tuinen kunnen worden samengevoegd tot een meer samenhangend geheel. Van daaruit kan advies gegeven worden over het beter benutten van de dektuinen.
- **Valtheestraat (Haag Wonen):** hier lag de nadruk sterk op community building, waarbij nog niet naar een schetsontwerp is toegewerkt. De sociale opgave is leidend, met aandacht voor eenzaamheid en participatie vanuit het sociale domein. Van daaruit wordt het gebruik van de binnentuin vormgegeven.

1
GEBRUIK VAN
OPBRENGSTEN

2
DUURZAAMHEID EN
LEEFBAARHEID

3
VERSTERKEN VAN
VERBINDINGEN

4
PILOTS
VOOR BEHEER

5
EXTRA
MIDDELEN

6
MEERJAREN-
PLANNING

7
BEWONERS-
INITIATIEVEN
STIMULEREN

8
STUURGROEP
INSTELLEN

9
BESTUURLIJKE
BORGING

INTENTIES

Staedion, Haag Wonen, Hof Wonen en de gemeente Den Haag hebben gezamenlijk 9 intenties opgesteld.

1. GEBRUIK VAN OPBRENGSTEN

De innovaties en geleerde lessen van het Innovatielab Zuidwest (De Oorden, Middenstede, Valthestraat) vormen voor de corporaties de basis om het binnentuinenbeleid vorm te geven, zowel bij renovatie van bestaande woningen als bij nieuwbouw.

2. DUURZAAMHEID EN LEEFBAARHEID

We benutten koppelkansen om binnentuinen duurzamer en leefbaarder te maken en bewoners gezonder en gelukkiger te laten zijn. Dit met ondersteuning van gemeentelijke programma's, projecten en financiering.

3. VERSTERKEN VAN VERBINDINGEN

De gemeente stelt een aanspreekpunt aan voor het versterken van de verbindingen tussen binnentuinen en openbaar gebied, met aandacht voor biodiversiteit, klimaatadaptatie, ontmoeting, spelen en voedselvoorziening.

4. PILOTS VOOR BEHEER

Er worden pilots gestart voor gezamenlijk beheer van binnentuinen, waarbij bewoners meer betrokkenheid en verantwoordelijkheid krijgen en samenwerken met hoveniers, corporaties en sociaal werk.

5. EXTRA MIDDELEN

We zetten ons in voor extra financiering voor binnentuinen vanuit het Rijk, provincie, waterschappen en fondsen.

6. MEERJARENPLANNING

De meerjarenplanning en meerjarenaanpak van binnentuinen worden regelmatig besproken om kansen te verkennen en te benutten. Bijvoorbeeld over het potentieel dat de Haagse corporaties kunnen realiseren aan waterbergende maatregelen op en rondom hun vastgoed en binnentuinen.

7. BEWONERSINITIATIEVEN STIMULEREN

We ondersteunen bewonersinitiatieven in en rond binnentuinen door co-financiering vanuit Kansen voor West en voor *community-led local development*. Zowel bij het ontwerp, de realisatie, als het beheer wordt gekeken welke ondersteuning nodig is.

8. STUURGROEP INSTELLEN

Een stuurgroep Binnentuinen Zuidwest bewaakt de voortgang van en afstemming tussen projecten, pilots en bewonersinitiatieven.

9. BESTUURLIJKE BORGING

Binnentuinen worden geagendeerd bij reguliere overleggen tussen corporatie- en gemeentebestuurders om voortgang, kansen en knelpunten te bespreken.

Liesbeth

Selina

*Coördinatoren moestuinproject Bouwlust
Liesbeth van Wifferen en Selina Westbroek:*

‘Buurtbewoners samenbrengen’

“Moestuinen zijn belangrijk voor de leefbaarheid, sociale cohesie en bewonersparticipatie in een buurt. Moestuinen bevorderen sociale interactie en bieden een manier voor bewoners om samen te werken en actief bij te dragen aan hun leefomgeving”, zegt Liesbeth van Wifferen.

Tekst CORINE HAVINGA / *Fotografie* JEFFREY GROUWSTRA

Liesbeth is coördinator moestuinproject Bouwlust. Zij en andere opbouwwerk-collega's, nu Selina Westbroek, maken zich al jaren sterk voor moestuinen in Den Haag Zuidwest, omdat moestuinen niet alleen belangrijk zijn voor de leefbaarheid van wijken, maar vooral ook voor de bewoners die meedoen. “Moestuinen hebben een sociale functie. Ze zorgen voor afwisseling, activiteit en vergroten onderling contact, en dat verbetert weer de leefbaarheid”, zegt Liesbeth. Het project was de eerste vijf jaar gestart door Fonds 1818, maar is daarna overgenomen door corporaties en gemeente: nu het tiende jaar. “Door de moestuinen komt er leven in de binnentuin en dat trekt weer andere bewoners naar buiten. Op sommige binnenterreinen wordt thee gedronken of worden verjaardagen gevierd. Door de activiteit in de moestuinen is de schroom om iets in het binnenterrein te gaan doen afgenomen. Moestuinen vormen dan de start van andere activiteiten”, legt Liesbeth uit.

Er zijn twee soorten moestuinen, vertelt Selina. “Ten eerste de individuele moestuinierders, die naast elkaar een eigen stukje tuin onderhouden. In bijna alle gevallen is er wel een groepsgevoel. De deelnemers hebben de moestuinen vaak samen aangelegd, spreken elkaar geregeld en delen zaden en groenten. Extra leuk wordt het als de moestuinen een springplank zijn voor meer: gezamenlijk iets organiseren voor

de buurt. Als wij als opbouwwerkers zien dat die uitbreiding van activiteiten mogelijk is, ondersteunen we dat natuurlijk. Ten tweede zijn er ook moestuinen die als gezamenlijke moestuin zijn opgezet. Geen eigen stukjes, maar één tuin die samen wordt onderhouden.”

“Belangrijk is dat een gemeenschappelijke tuin of een gemeenschappelijk deel van de tuin een nadrukkelijke wens van bewoners zelf is”, vult Liesbeth aan. In Bouwlust bestaan de meeste moestuinen uit individuele moestuinen. Liesbeth en Selina benadrukken dat het belangrijk is dat moestuinierders zich ondersteund voelen, maar ook de verantwoordelijkheid voor hun tuin nemen. “Mijn ervaring is dat het belangrijk is dat bewoners de moestuin als hún groenproject zien, dus niet van de gemeente of de corporatie. En een eigen project bedenken je zelf, daar maak je een plan voor en leg je zelf aan. Het is handig als een deskundige kan helpen, maar het is belangrijk dat je als bewoner zoveel mogelijk kunt meedenken en meebepalen. Als het project kant-en-klaar wordt aangeleverd, kan dit averechts werken”, waarschuwt Liesbeth.

VERWAARLOOSD

“In het begin van het project kwamen we wel mensen van de gemeente tegen die voorbeelden kenden van moestuinen die waren verwaarloosd”, vertelt Liesbeth. “Zij vroegen zich af of dit wel een goed idee was. Een verwaarloosde moestuin is

‘Mijn ervaring is dat het belangrijk is dat bewoners de moestuin als hún groenproject zien, dus niet van de gemeente of de corporatie’

juist slecht voor de leefbaarheid en er moeten kosten gemaakt worden om deze weer weg te halen. Maar dit project heeft laten zien dat het wel goed kan gaan. Bij het goedhouden van moestuinen zijn er verschillende voorwaarden die het slagen mede bepalen: een zonnig terrein, toegang tot water en niet beginnen op een terrein met wortelonkruid. Dat laatste geeft namelijk erg veel extra onderhoud. Moestuiniëren geeft veel werk voor de bewoners en een onderhoudsvriendelijke inrichting is belangrijk voor de continuïteit”, zegt Liesbeth. Bij teveel werk kunnen mensen eerder afhaken. Ook duidelijkheid voor de grens van de moestuin is belangrijk. “Bij de meeste tuinen zijn duidelijke padjes van oude stoeptegels aangelegd. Daar waar dat niet mocht, ontstaan makkelijker ruzies over de loop van het scheidingspaadje. En dat is niet bevorderlijk voor de goede sfeer op de moestuin. Ik heb daarvan geleerd en leg geen moestuinen meer aan zonder duidelijke padjes.”

Een groenproject met eigen moestuinen is een kracht, want daar zijn veel belangstellenden voor, maar ook een probleem-punt, zegt Liesbeth. “Groen onderhouden is niet een tijdelijke, maar een permanente activiteit. Permanent in een jaar, maar ook jaren achtereen. Elkaar aanspreken als een tuin niet goed verzorgd wordt, is bijvoorbeeld moeilijk voor bewoners. Zij willen geen ruzie met hun burens, maar gezellig tuinieren. Dat laten ze dus liever aan de begeleiders over.”

Selina: “Liesbeth en ik hebben een uitgebreid document gemaakt met daarin veel tips voor het slagen van een moestuin. Een daarvan is dat ondersteuning prettig is voor de moestuinierders zodat ze geholpen, maar ook aangesproken kunnen worden. Dat is erg belangrijk. Problemen groot en klein worden door de ondersteuners aangepakt en verholpen. Daardoor draaien alle moestuinen in Bouwlust al tien jaar zonder echte problemen.”

GEDEELDE INTERESSE

Het sociale aspect van de tuinen is duidelijk zichtbaar, volgens Selina: “De tuinen zorgen ervoor dat bewoners – en niet alleen de moestuinierders – elkaar vaker spreken. Mensen die normaal misschien niet met elkaar in contact zouden komen, werken hier samen. Zo zien we bijvoorbeeld ouderen die hun ervaring delen met jongere buurtbewoners, of mensen met verschillende achtergronden die elkaar ontmoeten door hun gedeelde interesse in tuinieren.”

Daarnaast hebben de tuinen ook een positieve invloed op de mentale gezondheid van de bewoners. “Ik heb meegemaakt dat een bewoonster haar stukje tuin wilde opgeven omdat ze het niet meer kon bijhouden”, vertelt Liesbeth. “Het bleek dat ze door persoonlijke omstandigheden geen energie meer had om de tuin te onderhouden. Toen een andere bewoner haar hielp, kon ze haar moestuin behouden en kreeg ze weer plezier in het tuinieren.”

“Het netwerk van moestuinierders kan ook waardevol zijn voor andere initiatieven in de wijk”, legt Liesbeth uit. “Het biedt de mogelijkheid in contact te komen met actieve bewoners. Deelnemers aan de moestuinen kunnen ook in contact worden gebracht met andere participatieprojecten, zoals stadslandbouw of sociale keukens. Dit versterkt het onderlinge netwerk en vergroot de betrokkenheid van bewoners in de buurt.” Selina vult aan: “Het ondersteunen, mensen betrekken en samen iets moois opbouwen maakt ons werk waardevol. Kortom, een buurtmoestuin, mits goed opgezet en met de juiste ondersteuning, vormt een waardevolle toevoeging in de binnentuinen en andere groenplekken in Den Haag Zuidwest.” 🌱

Meer lezen over natuurvriendelijke binnenterreinen? Lees de publicatie van Liesbeth van Wifferen: Een natuurvriendelijk binnenterrein, samen met uw burens actief.

Durf en flexibiliteit

‘Niet alleen
woningen bouwen,
maar ook zorgen
voor een gezonde,
duurzame en prettige
leefomgeving’

In onze drukke stad Den Haag, waar beton en asfalt vaak de overhand hebben, zijn binnentuinen een waardevolle aanvulling die we niet mogen onderschatten. Deze groene oases dragen bij aan de leefbaarheid van onze wijken en vormen een cruciaal element in het creëren van een gezonde leefomgeving.

Binnentuinen bieden niet alleen een plek voor ontspanning en recreatie, maar ze spelen ook een belangrijke rol in het bevorderen van sociale cohesie. Door bewoners de kans te geven om samen te komen, kunnen we gemeenschappen bouwen die elkaar ondersteunen en versterken. Dit is essentieel in een tijd waarin sociale isolatie een groeiend probleem is. Placemaking kan hier hand in hand gaan met de ontwikkeling van binnentuinen. Samen met bewoners kunnen we deze ruimtes vormgeven, zodat ze aansluiten bij hun wensen en behoeften.

Daarnaast zijn binnentuinen van groot belang voor klimaatadaptatie. Ze helpen bij het verminderen van hittestress, verbeteren de luchtkwaliteit en bevorderen de biodiversiteit. In een tijd waarin de gevolgen van klimaatverandering steeds zichtbaarder worden, is het cruciaal dat we deze groene ruimtes integreren in onze woonomgevingen.

Als woningcorporatie hebben we de verantwoordelijkheid om niet alleen woningen te bouwen, maar ook om te zorgen voor een gezonde, duurzame en prettige leefomgeving. Dat kunnen we niet alleen. We werken al samen met bewoners, maar andere organisaties en de overheid kunnen niet ontbreken. Door samen bewust meer ruimte te creëren om te experimenteren, kunnen we innovatieve oplossingen vinden die de leefbaarheid verder verbeteren. Daarbij is het belangrijk de verschillende loketten aan elkaar te knopen. En als partners in de stad ons gezamenlijke belang voorop te stellen.

Want experimenteren is geen proces dat zich laat vatten in vaste procedures en loketten. Dat vergt durf en flexibiliteit van alle partijen.

MOHAMED BABA
Bestuursvoorzitter Haag Wonen

DE ABCD-METHODE C'MON

In onze aanpak laten we ons leiden door de ABCD-methode. ABCD staat voor *Asset Based Community Development* en focust op de verborgen talenten, passies en drijfveren van mensen: *Focus on what's strong, not what's wrong*. We gaan vooral veel in gesprek met buurtbewoners en proberen te ontdekken wat ze leuk vinden en waar ze goed in zijn. Door dit in te zetten in de binnentuin, proberen we een steeds sterker wordend (sociaal) weefsel te bouwen, waaruit op termijn een sterke gemeenschap ontstaat. Waarin de bewoners producent zijn in plaats van consument en er als vanzelf allerlei activiteiten en initiatieven ontstaan.

GEDICHTEN

Bijdragen en talenten hoeven niet altijd groot te zijn. Zo worden er in de buurt nu bijvoorbeeld gedichten gedeeld en prullenbakken gelegeid. Ook wordt er geregeld soep gekookt en meer naar elkaar omgekeken. Verder zien we een toename van ideeën en initiatieven door bewoners. In het traject dat nu loopt, als vervolg op het Innovatielab Zuidwest, zijn al diverse grotere en kleinere activiteiten georganiseerd door bewoners zelf. Het hoeft ook niet altijd groots: soms is samen koffiedrinken en een goed gesprek voeren ook genoeg.

ALTIJD NIEUW GEDOE

Community building kent verschillende fasen. In het boek *The Different Drum: Community Making and Peace* (Scott Peck, 1987) worden deze benoemd als: Pseudocommunity, Chaos, Emptiness en True Community – waarbij de fase van *Chaos*, met conflict en ongemak, een noodzakelijk onderdeel is om tot een authentieke, sterke en duurzame gemeenschap te komen. Hiervoor is de fase van *Emptiness* essentieel: het openen van je blik en je kwetsbaar kunnen opstellen naar anderen. Het is essentieel om te beseffen dat chaos en negativiteit er soms ook bij horen. Uiteraard maken we dat in deze pilot ook mee. Niet voor niets heeft het Nederlandse boek over de ABCD-methode de titel: *Altijd nieuw gedoe*. In dit project reageren we hier als community builders vooral op met tijd, rust en vertrouwen, om ons voornamelijk te focussen op de positieve energie, en kwetsbaarheid en eerlijkheid te stimuleren.

Tekst MARCELLA WONG, C'MON

TOOLS VOOR CO-CREATIE

Samen met de buurt ontstaan de beste plannen voor de inrichting en het gebruik van de binnentuinen. Ontwerpers en stadmakers ontwikkelen en gebruiken creatieve werkwijzen die de co-creatie tussen betrokkenen stimuleren. Een kleine greep uit de ideeën.

De eerste uitwisselingen met bewoners leidden tot ingrediënten voor zeven perspectiefbeelden. Om co-creatie met bewoners van de binnentuinen te stimuleren, zijn deze verbeeldende perspectieven ontwikkeld als mogelijke toekomstbeelden voor de tuinen, elk met een eigen thema of onderwerp.

Deze perspectieven vormden de aanleiding voor gesprek en zijn tijdens de workshop opgehangen op de juiste specifieke plekken in de tuinen. Bewoners kregen de gelegenheid om hierop te reageren door in een boekje aan te geven wat hen aanspreekt, wat juist minder aansluit bij hun wensen en wat zij anders willen zien. Deze aanpak biedt bewoners een tastbare en visuele manier om actief bij te dragen aan het vormgeven van hun leefomgeving en in dialoog te gaan met elkaar. De gemaakte beelden hingen op de exacte plekken in de tuin zodat ze het juiste perspectief boden en zo het voorstellingsvermogen hielpen.

KAARTSPEL WALDEN STUDIO

Bij onze aanpak staat co-creatie centraal, en het kaartspel speelt hierin een belangrijke rol. Het is ontworpen als een middel om bewoners actief te betrekken bij het proces en hen te helpen geïnformeerde keuzes te maken over hun leefomgeving. Dit begint met het beter leren kennen van de bewoners, hun behoeften en hun zorgen. Door middel van uitgebreide gesprekken krijgen we inzicht in wat echt leeft in de gemeenschap. Deze informatie is gestructureerd en ondergebracht in overzichtelijke categorieën als basis voor het kaartspel.

Het kaartspel is opgebouwd uit meerdere rondes en wordt aangepast aan specifieke doelen:

- 1 **INSPIREREN:** Het delen van referentiebeelden en ideeën om gedachten te prikkelen en nieuwe perspectieven te bieden.
- 2 **INFORMEREN:** Bewoners een handvat bieden om het ontwerpdenken te begrijpen, met duidelijke randvoorwaarden over wat technisch, financieel of in tijd haalbaar is.
- 3 **ONTWERPEN:** Samen toewerken naar oplossingen die aansluiten bij de wensen en mogelijkheden van de buurt(bewoners).

De co-creatie begint op individueel niveau, om vrij denken te stimuleren en persoonlijke voorkeuren te ontdekken. Dit is belangrijk want zo krijgt de stille meerderheid ook een stem.

Daarna gaan bewoners hun ideeën in groepen delen, beargmenteren en verfijnen. Dit brengt soms gezonde wrijving met zich mee, een waardevol onderdeel van het proces. Belangrijk is het creëren van een veilige omgeving waarin bewoners zich vrij voelen hun mening te geven en hun standpunten, afzonderlijk en met elkaar, te onderzoeken.

Het kaartspel heeft zich na verloop van tijd ontwikkeld:

- **Verschillende invalshoeken:** Ruimtelijke, sociale en ecologische kaarten geven inzicht in specifieke aspecten van het ontwerp.
- **Visuele ondersteuning:** Beelden zijn een krachtig hulpmiddel om ideeën tastbaar te maken.
- **Flexibiliteit:** Het kaartspel is ook met een maquette te combineren, waardoor je de mogelijkheden in verschillende oriëntaties kunt verkennen. Dit helpt bewoners ingrepen concreet te koppelen aan specifieke plekken in hun omgeving en voelen de voorgestelde ingrepen niet abstract aan, maar juist begrijpelijk en behapbaar.

Dit co-creatieproces biedt niet alleen een handreiking aan bewoners om na te denken over hun eigen leefomgeving, maar helpt ook om een gezamenlijke buurt- en binnentuinvisie te ontwikkelen. Het kaartspel stimuleert betrokkenheid, geeft richting aan keuzes en maakt co-creatie toegankelijk en effectief.

Tekst LAURENS VAN DER WAL, WALDEN STUDIO

WANDELING DÉRIVE & LMNL OFFICE

WANDELLEN

Zo is tijdens Challenge #2 een aantal keer ingezet op de wandeling als co-creatiemethode. Wandelen biedt een krachtige en laag-drempelige methode voor co-creatie, waarbij ontwerpers, beleidsmakers en bewoners samen een ruimte ervaren en bespreken. Het fysieke bewegen door de binnentuinen stimuleert niet alleen interactie en zichtbaarheid, maar maakt ook ideeën concreet door direct de context te ervaren waarin veranderingen plaatsvinden.

OPLOSSINGEN

Tijdens wandelingen door de binnentuinen kunnen bewoners gezamenlijk problemen en kansen benoemen. Ze reageren ter plekke op specifieke elementen, zoals groenvoorziening, looproutes of ontmoetingsplekken. Dit directe contact met de omgeving versterkt het begrip van de verschillende gemaakte perspectiefbeelden en geeft ruimte voor spontane ideeën en oplossingen. Daarnaast zorgt wandelen voor een informele setting waarin bewoners zich meer op hun gemak voelen. Het bevordert een gedeeld eigenaarschap over het proces en de resultaten.

Tekst HEDWIG VAN DER LINDEN, DÉRIVE

Community builder Bonny van der Burg

‘Scharnier tussen wijkbewoners en gemeente’

Ze is pas een half jaar community builder van de wijk Morgenstond in stadsdeel Escamp, maar het enthousiasme en de betrokkenheid spatten er vanaf. “Het ondersteunen, informeren en betrekken van bewoners is de essentie van mijn werk, daar krijg ik energie van”, zegt Bonny van der Burg.

Tekst CORINE HAVINGA / *Fotografie* JEFFREY GROUWSTRA

Een scharnierfunctie tussen de wijkbewoners en de gemeente, zo omschrijft Bonny haar rol. “Community builders zijn er vanuit de gemeente onder meer voor, om kwetsbare en moeilijk bereikbare bewoners van welk stadsdeel dan ook, te bereiken. Ook brengen we in kaart waar de problemen zitten en wat de mensen nodig hebben van ons. In dit stadsdeel is er ook nog eens veel wantrouwen richting de overheid, dus het is ook onze taak om te kijken hoe we dat vertrouwen kunnen herstellen.”

VERTROUWEN

Morgenstond is een multiculturele wijk met een diverse bevolking. De economische situatie van de bewoners is vaak slechter vergeleken met de rest van Den Haag. Vanuit de overheid zijn er heel veel regelingen waar mensen gebruik van kunnen maken, maar daar wordt weinig gebruik van gemaakt. Vaak weten mensen niet eens dat ze het aan kunnen vragen, en ook niet hoe ze dat moeten doen. “Wat ook meespeelt is argwaan richting de overheid. Door dingen die ze eerder hebben meegemaakt: hier of in hun land van herkomst. Daar hou ik me dus ook mee bezig, met het herstel van vertrouwen in de overheid.”

Bij de Binnentuinen Challenge was ze zelf niet persoonlijk betrokken, maar ze is wel overtuigd van de waarde van het project. Vanuit het stadsdeel zou ze meer van

dit soort initiatieven zeker ondersteunen. “De vele binnentuinen van Morgenstond bieden zoveel potentie. Het is een ideale plek voor ontmoeten. Mensen realiseren zich vaak niet eens dat ze behoefte hebben aan contact, aan ontmoetingen, maar altijd blijkt weer dat ontmoetingsplekken werken. Als je elkaar kent ontstaat er verbinding en zo krijg je een leefbaardere buurt.”

VERBETERINGEN

Bonny ziet ook mogelijkheden om goede plannen voor de binnentuinen te koppelen aan andere wijkverbeteringen. “Bij de presentatie van de plannen voor Bouwlust en Vrederust zag ik ook mooie plannen daarvoor, bijvoorbeeld een binnentuin creëren op een nog te bouwen parkeergarage. In bijna alle wijken in Escamp (met name Zuidwest) worden wel woningen gesloopt en daar komt dan nieuwbouw voor in de plaats, dat geeft nieuwe mogelijkheden voor het creëren van gezamenlijke binnentuinen. Maar ik denk zeker dat als je dit soort trajecten ingaat, dan is het heel belangrijk om goed met de buurt en de bewoners in gesprek te gaan.”

Daarnaast is ze van mening dat het een goed idee is om bij dergelijke projecten ook altijd de community builders van de gemeente en de opbouwwerkers van Wijkz in te zetten. “Het is verstandig om ons in een vroeg stadium in te schakelen. Wij kennen de buurt, wij kennen de mensen, dus daar heeft iedereen baat bij.” 🍀

‘Als je elkaar kent
ontstaat er verbinding
en zo krijg je
een leefbare buurt’

HET CO-CREATIEKABINET STUDIO NADIANENA

Co-creatie vraagt tijd, aandacht en een gezamenlijke inspanning. De Oorden heeft de schaal van een buurt met diverse tuinen, maar het is belangrijk om ook de buurt als geheel te benaderen. Daarom zochten we naar een tastbare plek die als constante kan dienen gedurende het hele proces: een ontmoetingsplek waar ideeën tot leven komen en waar de wijk gezamenlijk vorm krijgt. We maakten een co-creatiekabinet.

MOBIEL

Het kabinet is een mobiel, lichtgewicht object dat speciaal ontworpen is om door de wijk te reizen en letterlijk aan te landen op verschillende plekken. Het kabinet fungeert als werkplek, ontmoetingsplek en tentoonstellingskast in één, en biedt een tastbare manier om ideeën, verhalen en ontwerpen samen te brengen. In het kabinet verbinden we het ruimtelijke, ecologische en sociale perspectief. Het kabinet heeft al op diverse evenementen en festivals in de wijk gestaan, waar het bewoners inspireert en uitnodigt om mee te denken over de toekomst van De Oorden. Daarnaast faciliteert het workshops met kinderen in buurt-huis Sterrenhoek, al tekenend ontstaan er dromen voor de buurt. Het kabinet reist nu verder naar elke individuele tuin in de wijk, waarmee we samen met bewoners elementen voor de tuinen ontwerpen.

WORKSHOPS

Het kabinet is ontworpen om meerdere functies te vervullen tijdens co-creatieprocessen. Voor elke tuin in De Oorden is er een aparte bak waarin bewoners hun input, materialen en ideeën kunnen delen. Daarnaast is er een bak gereserveerd voor workshopmaterialen, zodat het kabinet direct inzetbaar is voor interactieve sessies. Een plank met een maquette van de wijk maakt ontwerpen en plannen visueel en tastbaar voor bewoners. Op het uitklapbare, magnetische presentatieblad communiceren we kaarten en tekeningen zodat bewoners actief kunnen meedenken en reageren op de plannen. Het co-creatiekabinet is daarmee niet alleen een hulpmiddel, maar ook een symbool voor de verbinding en samenwerking die centraal staan in dit project.

Tekst: NADIA NENA PEPELS, STUDIO NADIANENA

TOOLS VOOR CO-CREATIE

Samen met de buurt ontstaan de beste plannen voor de inrichting en het gebruik van de binnentuinen. Ontwerpers en stadmakers ontwikkelen en gebruiken creatieve werkwijzen die de co-creatie tussen betrokkenen stimuleren. Een kleine greep uit de ideeën.

BINNENTUIN MONOPOLY BURO BINNENTUIN

Stel je een binnentuin voor in een stadswijk, waar burens elkaar nauwelijks groeten. Maar er is iets gaande, iets borrelt – het is tijd voor Binnentuin Monopoly, een spel dat niet alleen voor plezier zorgt, maar ook de gemeenschap samenbrengt om hun gedeelde droom van een levende binnentuin te realiseren.

Het avontuur begint met een paar enthousiaste burens die de Asset Based Community Development (ABCD)-methode hebben omarmd. Ze weten dat iedereen iets unieks bijdraagt: tijd, vaardigheden of ideeën. Ze besluiten een spel te spelen dat deze krachten bundelt. Ze meten de tuin op, tekenen het spelbord en werven medespelers met een leuke flyer.

PLACETESTING GGD HAAGLANDEN

Placetesting laat zien hoe een plek anders gebruikt kan worden en wat dit voor effect heeft op de fysieke en sociale omgeving. Het is het uitvoeren van experimenten om ideeën en kansen voor gebruik en inrichting van een plek zichtbaar te maken. Een toegankelijke manier om samen met bewoners te ontwerpen, om langetermijnd ideeën tastbaar te maken en te verbeelden wat de plannen zijn, zodat ze nog kunnen worden bijgesteld:

- Met (ecologische) krijtverf een **tijdelijke interventie** zoals een voetbalveld of een nieuw wandelpad intekenen, zorgt voor een gesprek wanneer je er mee bezig bent, maar ook de mensen die pas 's avonds thuis komen reageren actief wanneer ze dit voor hun balkon zien verschijnen. Ook met stoepkrijt kan men tijdelijke interventies of spelletjes op stoeptegels intekenen, om een plek een andere draai te geven.
- Een caravan, een kleine kas of een gezamenlijke schuur, waar **activiteiten** georganiseerd worden en waarin materiaal kan worden opgeslagen, zorgt al snel voor sfeer en betrokkenheid. Na een aantal activiteiten durfden mensen te vragen of ze de caravan of de pizzaoven ook mochten gebruiken voor een feestje.
- Een **pop-upmoestuin** voor kinderen en een **pop-upbloementuin** voor bijen: veel tijdelijke interventies zijn makkelijk in te richten en ook eenvoudig weer af te

breken. Zichtbaar maken hoe een plek meer invulling en betekenis kan krijgen, in plaats van alleen over mogelijkheden of risico's te praten.

- Breng een **verrijdbaar bankje** en een klaptafel en klapstoelen mee. Waar zit je lekker in de zon? Wat doet een beetje kleur met een plek? Wie mogen er gebruik van maken en onder welke voorwaarden? Talloze gesprekken ontstaan wanneer we met deze bank de wijk in gaan.
- Door middel van kunst en creativiteit een **observatie** aan de kaak stellen, zoals de *gevonden waslijn* doet, een open en krachtige interventie vorm van placetesting. Weerstand is ook energie en betrokkenheid.
- **Samen ontwerpen** aan de hand van een creatieve bouwworkshop of het maken van tekeningen op geplastificeerde foto's. Vooral met kinderen werkt dit goed, maar de methode opent ook het gesprek met volwassenen.

Tekst: ESTHER VLASVELD, GGD HAAGLANDEN

HET SPEL ZELF IS EEN REIS DOOR DRIE RONDES

- 1 **DE WENSENRONDE** – hier plant iedereen zijn droomtuin door kaarten met tuinelementen op het bord te leggen. Het is als een canvas waar iedereen zijn creativiteit mag uiten.
- 2 **DE GELDRONDE** – met het budget verdeeld in munten, wordt het tijd voor slimme onderhandelingen. Buren praten, lachen, en vinden oplossingen om hun wensen binnen de financiële realiteit te passen.
- 3 **DE TIJDRONDE** – hier gaat het om toewijding. Elke munt staat voor een uur werk per week. Sommigen willen hun tijd besteden aan planten, anderen aan timmeren. Als de tijd niet toereikend is, nodigen ze meer burens uit of passen ze hun plannen aan. Dit is de essentie: het benutten van

de kracht van de gemeenschap. *Focus on what's strong, not what's wrong.*

Na het spel, met de tuin in gedachten vormgegeven op het bord, maken ze een foto die wordt verwerkt in een 3D-visualisatie, een tastbare belofte van wat komen gaat. Ze registreren wie wat gaat doen, delen het met iedereen en maken een uitvoeringsplan.

DE KRACHT VAN SAMEN

Binnentuin Monopoly is meer dan een spel; het is een verhaal van mensen die hun gemeenschap versterken. Door samen te spelen, ontdekken ze dat hun grootste activa niet in hun portemonnee, maar in elkaar zit. Het spel heeft hen geleerd dat samenwerking de sleutel is tot een bloeiende gemeenschap en een prachtige binnentuin die iedereen met trots kan delen.

Tekst: LENNARD VAN DER POEL, BURO BINNENTUIN

Inspiratie

Voor de toekomst van de binnentuinen is het waardevol te leren van inspirerende voorbeelden van tuinprojecten in Den Haag en daarbuiten. We lichten er hier graag een aantal uit.

Tekst CHARLOT SCHANS, MATTHIJS VAN MUIJEN

*Twee-
honderd leden van
27 nationaliteiten
onderhouden
gezamenlijk de
StadsOase*

STADSOASE SPINOZAHOF

StadsOase Spinozahof, in de Stationsbuurt in het hart van Den Haag, is meer dan alleen een binnentuin. Het is een levendige voedselverbindingsplek die de kracht van samenwerking weerspiegelt. Waar buurtbewoners, lokale partijen, woningcorporatie en de gemeente samenkomen om een groenere en duurzamere stad te creëren. In 2014 namen Marianne Edixhoven en Sacha Winkel, samen met andere buurtbewoners het initiatief om een braakliggend terrein van Staedion om te toveren tot StadsOase Spinozahof. Tot op de dag van vandaag spelen zij een cruciale rol in het succes en de coördinatie van het project. De inmiddels tweehonderd leden van 27 nationaliteiten onderhouden gezamenlijk de StadsOase. Ze organiseren activiteiten gericht op duurzaamheid en het versterken van de sociale samenhang in de wijk, zoals taallessen, samen koken, workshops en seizoensgebonden feesten. Er heeft zelfs een keer een uitvaartbijeenkomst plaatsgevonden.

DUURZAAM LEVEN

StadsOase Spinozahof is uitgegroeid tot een plek waar diverse groepen samenkomen. Buurtbewoners dragen actief bij door het onderhouden van de tuin, het organiseren van evenementen en het delen van kennis over duurzaam leven. Lokale bedrijven leveren hun bijdrage door sponsoring van producten of planten, of door kennis beschikbaar te stellen. Daarnaast wordt samengewerkt met educatieve instellingen die workshops aanbieden over bijvoorbeeld composteren, biologische tuinbouw, de waarde van groen in de stad of het belang van het afkoppelen van hemelwater van het riool. Deze samenwerking zorgt voor een groenere omgeving en versterkt tegelijkertijd het gemeenschapsgevoel in de wijk.

INNOVATIEF

Het co-financieringsmodel van het project is even innovatief als het samenwerkingsmodel. Naast ondersteuning van Staedion (de grond is om niet in gebruik), de gemeente Den Haag en verschillende fondsen, kunnen externe organisaties de inspirerende ruimte(n) gebruiken voor eigen bijeenkomsten. Afdelingen van ministeries, lokale overheden en vve's maar ook Voedselraad Den Haag, de Volkskeuken en Lekker Nassuh weten hun weg naar StadsOase Spinozahof te vinden. Met hun financiële bijdrage kan de dagelijkse programmering gefinancierd worden, maar ook hun expertise is voor de StadsOase belangrijk. Zo kan gezamenlijk het belang van een duurzamere wereld vormgegeven worden. Met een bijdrage van 25 euro (minimum) zijn particulieren een jaar lang lid. Het hybride model, waarbij publieke en private middelen samenkomen, maakt het project financieel duurzaam en versterkt de band tussen de gemeenschap en de Oase.

ONDERZOEK

GGD Haaglanden deed onderzoek naar StadsOase Spinozahof en toonde aan dat samenwerken aan gemeenschappelijke tuinen een positief effect heeft op de mentale gezondheid van bewoners. Scan de QR-code om het onderzoek te bekijken.

Lees ook het artikel op pagina 31.

<https://www.stadsoasespinozahof.nl>

‘Na verloop van tijd ontstond het idee om het om te draaien en het voedselbos naar de scholen toe te brengen, in de vorm van eetbare schoolpleinen’

STICHTING

DE TUINEN VAN MARIAHOEVE

In Den Haag Mariahoeve werkt Stichting De Tuinen van Mariahoeve sinds 2013 samen met bewoners, de gemeente Den Haag en wijkpartners aan een groene leefomgeving in de wijk. De organisatie begeleidt bewoners bij het opzetten van een groen initiatief in de wijk, zoals gezamenlijke moestuinen. Zij helpt bewoners bij het opzetten van een kerngroep, onderlinge communicatie, aanvragen van fondsen, bemiddelen bij onderlinge spanningen en het bewandelen van de juiste wegen bij partners zoals gemeente of woningcorporaties.

Ook zijn zij incidenteel betrokken bij renovatieprojecten, wanneer er een binnentuin wordt aangepakt. De stichting ziet binnentuinen graag als ‘buitenkamers’ van de wijk, waar bewoners elkaar ontmoeten en samenwerken aan een gezond en duurzaam leven.

NETWERK

Stichting De Tuinen van Mariahoeve is bovendien initiatiefnemer van en duurzaam betrokken bij verschillende collectieve tuinen in de wijk: Samentuin de Mariahof, de vlindertuin in Reigersbergen en Voedselbos Mariahoeve. Samen met bewoners onderhoudt zij de tuinen, waarbij de stichting zich ontfermt over de coördinatie, opleiding van vrijwilligers en het ontwikkelen van nieuwe projecten. De kracht is dat de stichting verantwoordelijk is voor meerdere tuinen in de wijk, en daarmee op een genetwerkte wijze de betrokkenheid kan verduurzamen.

Met scholen ontwikkelde de stichting bovendien het lesprogramma Boskoks, waarbij 150 jongeren in de leeftijd van zes tot zestien jaar leerden om te koken met ingrediënten uit het Voedselbos Mariahoeve. Na verloop van tijd ontstond het idee om het om te draaien en het voedselbos naar de scholen toe te brengen, in de vorm van eetbare schoolpleinen. Stichting Tuinen van Mariahoeve werkt nu samen met verschillende scholen in de wijk. Het hele traject – van tegels eruit tot en met ontwerpen, aanplanten en oogsten – gebeurt in co-creatie met de leerlingen van de school. Scholen in het voortgezet onderwijs kunnen de begeleiding van de stichting aanvragen. Er wordt gewerkt aan een handboek, om scholen van informatie te voorzien.

BETROKKENHEID

Door hun jarenlange ervaring met het samenwerken aan gezamenlijke tuinen, benadrukken bestuursleden Marjan Looije en Jan Morsch het belang van duurzame begeleiding van bewonersbetrokkenheid, om natuurlijk verloop en mogelijke spanningen op te vangen. Het wegnemen van drempels, het openen van netwerken bij instanties en de toeleiding naar ondersteuning zien zij als een belangrijke rol die het succes van de verschillende projecten bepaalt. Zij pleiten voor het aanstellen van vaste contactpersonen voor bewoners, binnen de gemeente en woningcorporaties, om zo het eigenaarschap en enthousiasme voor een groene leefomgeving bij bewoners blijvend te faciliteren.

<https://www.tuinenvanmariahoeve.nl>

MENGELMOESTUIN

Vanuit de droom van een groep power-vrouwen uit de wijk Vrederust zes jaar geleden is inmiddels de binnentuin omgetoverd tot een plek waar jong en oud samenkomen en samen tuinieren: de MengelMoestuin, een buurthuis in de buitenlucht. “We moesten drie jaar wachten voordat corporatie Staedion in actie kwam, maar we hebben doorgezet en het is met steun van velen gelukt. Er zijn nu 26 tuintjes en er is een wachtlijst van huurders die ook een tuintje willen. Geïnitieerd als onderdeel van de Groene Matties, is uit verschillende potjes geld gekomen: van de gemeente, een corporatie en Fonds 1818, onder meer voor de aanschaf van gereedschap, de waterreservoirs en de organisatie van een lentefeest”, aldus Zeynep Özdemir, initiatiefneemster van het eerste uur.

MOESTUINIEREN

De vrouwen wilden beter gebruikmaken van de vaak grote binnentuinen in de wijk en er speelde de wens om zelf te moestuinieren en kinderen en kleinkinderen te laten zien waar groente en fruit vandaan komen. De MengelMoestuin is 24/7 openbaar toegankelijk. Er tuinieren inmiddels 26 bewoners uit de omringende flats in een eigen moestuintje en er zijn ook rolstoeltoegankelijke, verhoogde bakken. Daarnaast is een groot stuk gezamenlijke tuin ingericht waar samen wordt getuinierd, ook door bewoners zonder eigen tuintje. In de binnentuin staan picknicktafels om ook het samenkomen van niet-tuinierende bewoners te bevorderen, er is een pergola geplaatst en er zijn een appelboom en een mispel aangeplant. Er is een oogstfeest gevierd en er liggen nog meer plannen op de plank zoals een voedselkastje voor gratis etenswaren. Bovendien is de overlast door vervuiling verminderd.

WEGGEEFKAST

“De tuin wordt gebruikt door spelende kinderen, in de zomer zijn er ook bijeenkomsten georganiseerd. Er is een keer met raadsleden gesproken over de toekomst van de wijk, ook in de binnentuin. Een andere keer was er een gezellige grote picknick, met allerlei eten en drinken. Het park in de buurt is klein en geeft onvoldoende ruimte voor de vaak grote gezinnen die willen samenkomen. De MengelMoestuin is een mooi alternatief. We hebben een weggeefkast, met fruit dat over is. We willen kinderen bewust maken hoe voedsel verbouwd wordt. Elke maand is er tuincommissie en in de zomer vaker omdat er dan meer activiteiten zijn. We onderzoeken of we een grotere keuken in de tuin kunnen plaatsen om meer maaltijden te koken voor de buurt.”

De MengelMoestuin won in 2022 de Haagse Openbare Ruimte Prijs, ingesteld door Platform Stad om initiatieven te stimuleren en te waarderen. De jury oordeelde dat de MengelMoestuin door zijn bredere programmering en de functie als trefpunt meer dan een moestuin is: “De MengelMoestuin verhoogt het gevoel van eigenaarschap, de sociale cohesie en het bewustzijn voor de groene omgeving en gezond eten. De MengelMoestuin is op deze manier een voorbeeld voor de inrichting van andere binnentuinen. Bovendien is deze gezamenlijke tuin slim ontworpen voor de toekomst. De tuin is verplaatsbaar ingericht en kan meebewegen met de sloop en nieuwbouw die de wijk te wachten staat. Deze tuin is bovendien het soort project dat Den Haag nodig heeft.”

*Er zijn nu
26 tuintjes
en er is zelfs
een wachtlijst*

<https://groenematties.nl>

‘Iedereen is welkom om mee te doen, ongeacht ervaring. Het enige wat je nodig hebt is zin om je handen uit de mouwen te steken’

EMMA'S HOF

Emma's Hof is sinds 2011 een stadstuin aan de Galileïstraat in het Regentessekwartier. Op de plek waar nu de tuin is, stond een patronaatsgebouw dat oorspronkelijk van de Agneskerk was. Later was er een boksschool en groothandel in elektriciteitsbenodigdheden gevestigd. Een projectontwikkelaar heeft het in 2006 gekocht om er een appartementencomplex te bouwen. Op een straatfeest in 2007 ontstond het idee om een rustige en groene ontmoetingsplek te maken. Er werd een petitie opgesteld en rondgestuurd. De eigenaar van het pand werd benaderd en tot ieders verbazing wilde hij meewerken om hier een tuin te realiseren.

MOZAÏEKBANK

De buurt heeft de Stichting Emma's Hof opgericht en is gelden gaan werven, om het pand en de grond te kunnen kopen. In 2009 was er genoeg geld en is het oude pand gesloopt; een deel van de stenen werd schoongemaakt en hergebruikt in de borders. Het ontwerp van de tuin is door participatie-workshops tot stand gekomen. Er is een zelfgemaakte mozaïekbank, een stiltetuin en waterloop met kinderspeelhoek. Daar kunnen kinderen klimmen en klauteren op een natuurlijke plek.

Dankzij zo'n 130 vrijwilligers is er onderhoud en worden veel activiteiten georganiseerd. Veel van de vrijwilligers van het eerste uur zijn nog altijd actief betrokken bij de tuin. Ze openen elke dag de toegangspoort en legen aan het einde van de dag de vuilnisbak, maken de wc schoon en doen de poort weer dicht, dat zijn de Sleutelaars.

SPIUITGASTEN

Of ze zetten zich in voor het groen van de tuin door te snoeien, onkruid te verwijderen of nieuwe plantjes te potten. Een gigaklus die met veel liefde en kunde wordt gedaan door de Groengroep. Deze bestaat uit ongeveer 35 buurtbewoners die met veel enthousiasme en plezier samen de tuin onderhouden. Iedereen is welkom om mee te doen, ongeacht ervaring. Het enige wat je nodig hebt is zin om je handen uit de mouwen te steken om de tuin nóg mooier te maken! Vrijwilligers helpen minimaal vier keer per jaar mee op een van de vaste werkdagen, de laatste zaterdagochtend van de maand. De groengroep werkt elke twee weken op zaterdagochtend. Dan zijn er nog de Spuitgasten. Deze begeven zich in de vroege avonden naar de tuin om de planten water te geven. En er is ruimte voor buurtinitiatieven, zoals een concert, een kerstmarkt of een Sint-Maartenviering.

Daarnaast zijn er de bijdragen van de Vrienden van Emma's Hof. Met hun bijdragen betalen ze de kosten voor water, elektriciteit, belastingen en de aanschaf van planten en tuingereedschap. Emma's Hof gaat zonder subsidie door het leven en is daarom afhankelijk van het werk van vrijwilligers en van de financiële steun van donateurs en fondsen. De stichting heeft een bestuur bestaande uit buurtgenoten die als vrijwilliger de financiën en de planning van activiteiten coördineren.

Op de website staat ook in het Engels, Duits en Frans een wervende tekst voor internationale bezoekers en bewoners van Emma's Hof.

www.emmashof.nl

‘Onze tuin is niet alleen voor de huurders van de omliggende woningen, maar ook een rustplek voor bezoekers uit de buurt’

Een kijkje in de Franse keuken

PARIS HABITAT

De grootste woningbouwcorporatie in Parijs met 126.000 sociale huurwoningen is Paris Habitat. Hier woont meer dan 10 procent van de Parijzenaars. Ze bezitten een enorm areaal aan groen met 108 hectares verdeeld over 800 tuinen, waarvan 80 gezamenlijke binnentuinen zijn. Paris Habitat stimuleert de ontwikkeling van gezamenlijke tuinen in diverse buurten, waarbij bewoners de belangrijkste partij zijn om hun directe leefomgeving te verbeteren. Betrokkenheid van de huurders is een belangrijke factor in het succes van een aantrekkelijk gebruik en beheer van de gezamenlijke binnentuinen, zegt Nicolas Levral, beleidsmedewerker groen bij Paris Habitat.

CURSUS PLANTENKUNDE

Monand Paysserand is voorzitter van de gedeelde binnentuin onder de naam Georges, gelegen in résidence Contenot Decaen in het oosten van Parijs. Het doel van Paris Habitat is om de kennis te delen met zoveel mogelijk mensen. De gezamenlijke tuin wordt beheerd door een organisatie van vrijwilligers gebaseerd op bewonersparticipatie. Er is een project voor gezamenlijke compost en deelnemers kunnen gratis een cursus tuinieren en plantenkunde volgen. Dankzij professionele begeleiding vanuit stadslandbouw voldoet de tuin aan biologische uitgangspunten en komt daarom in aanmerking voor subsidie voor duurzaamheid. Schoolklassen uit de wijk komen langs en zijn betrokken bij gezamenlijke acties om te oogsten en de opbrengst te eten. “Onze tuin is niet alleen voor de huurders van de omliggende woningen, maar ook een rustplek voor

bezoekers uit de buurt. Iedereen is welkom om onze tuin te bezoeken”, zegt Paysserand.

“Het is een plek die ik sprookjesachtig vind. We delen gezamenlijk maaltijden en vieren er verjaardagen. Elke bewoner heeft zijn eigen moestuintje. Sommige huurders kweken er rozen.”

De inzet is om alle tuinen te voorzien van opvangpunten voor regenwater in het kader van klimaatadaptatie, zodat minder water op het riool wordt geloosd. De binnentuinen vormen zo een reservoir van regenwater. Bovendien dragen de tuinen bij aan het ontstensen van de oppervlakten en het vergroenen van Parijs. De gezamenlijke tuinen vormen koelte-eilanden in de hittestress van de dichtbevolkte, versteende wijken van de Franse hoofdstad.

TUINGEREEDSCHAP

“Met een participatiebudget proberen we meer huurders te betrekken bij het beheer van de tuinen en afspraken te maken daarover. We sluiten contracten voor zelfbeheer, waarbij bewoners budget krijgen om tuingereedschap aan te schaffen. Een mooi voorbeeld is de binnentuin aan de Rue Oberkampf in het centrum van Parijs.”

Die bewoners hebben een overeenkomst voor beheer gesloten met Paris Habitat. Hier zijn grote kruiken in de grond geplaatst om water op natuurlijke wijze op te vangen. “Onze ambitie is een netwerk van tuinbeheer te creëren om kennis uit te wisselen met andere grote corporaties in Parijs met gezamenlijke bijeenkomsten, een nieuwsbrief, trainingen voor vrijwilligers, uitwisselen van zaadprogramma’s en delen van goede praktijken”, aldus Levral.

<https://www.parishabitat.fr/a-la-une/retour-sur-linauguration-de-la-residence-contentot-decaen-12e/>

DE PARTICIPATIE KEUKEN

De Participatie Keuken is een ideële organisatie in Den Haag Zuidwest, die mensen begeleidt van overleven naar samenleven. Ze werkt vanuit de overtuiging dat samen koken en eten verbindt, en mensen bewustmaakt van welzijn en de kracht van samenwerking. Vanuit een grote professionele keuken in Moerwijk worden er heerlijke maaltijden verzorgd voor het stadsrestaurant op locatie, de catering van evenementen en Aanschuiftafels die worden georganiseerd door de hele wijk.

SMELTKROES

De Participatie Keuken is een culturele smeltkroes, waar smaken van over de hele wereld bewoners en professionals van verschillende leeftijden en achtergronden verbinden. De koffie staat altijd klaar en iedereen kan binnenlopen om een praatje te maken. Onder de bezielende leiding van sociaal ondernemer Ben Lachhab is de Participatie Keuken uitgegroeid tot een organisatie die grote impact heeft op het sociaal weefsel van Den Haag Zuidwest en daarbuiten.

Op eigen initiatief is Ben de afgelopen vier jaar ook betrokken geraakt bij een aantal buurtmoestuinen in de omgeving van de Participatie Keuken. Hij ziet

dat als het verlengde van zijn welzijnswerk in de wijk, en als een laagdrempelige manier om bewoners te ontmoeten die nog niet vanzelfsprekend bij hem binnenstappen. “Ik investeer tijd in de moestuin, maar krijg er bewonersbetrokkenheid voor terug”, aldus Ben. Als oorspronkelijke oprichter van De Tuinen van Mariahoeve weet hij goed wat er nodig is om collectieve tuinprojecten goed te laten verlopen.

ENTHOUSIASMEREN

Vaak gaat dat niet eens over het groenonderhoud van de tuin, maar over het contact met de gemeenschap, het enthousiasmeren van vrijwilligers en begeleiding wanneer er incidenteel wrijving ontstaat. Hij ziet daarin ook een belangrijke rol voor het bestaande opbouwwerk, de corporaties en de gemeente in de wijk, voor wie betrokkenheid bij de binnentuinen ook een uitstekende kans is om op een toegankelijke manier aanwezig te zijn in de buurt. Je ontmoet er huurders die je anders niet snel bereikt. De afgelopen jaren heeft hij gezien dat het gezamenlijk werken aan de tuin de nieuwsgierigheid van veel omwonenden wekt. Steeds meer mensen zien de tuin als het verlengde van hun woonkamer, komen naar buiten om een praatje te maken, of de handen uit de mouwen te steken.

‘Een culturele smeltkroes, waar smaken van over de hele wereld bewoners en professionals van verschillende leeftijden en achtergronden verbinden’

<https://www.participatiekeuken.nl/>

‘Het overige water wordt gebruikt voor beregening van het gazon en de plantjes voor drogere dagen in de zomer’

POORTMEESTERS DELFT

Het proces had wat voeten in aarde van 2015 tot realisatie in 2023, vertelt Sjoerd Beerends van Vera Yanovshtchinsky architecten.

“Poortmeesters: een binnentuin op een parkeerdek in Delft. Met BPD en Ballast Nedam deden we een voorstel om drie kleine blokjes nieuwbouw vlakbij Delft Station samen te brengen tot een mooi woonblok en daardoor ontstond de mogelijkheid iets collectiefs te creëren en een grote binnentuin te maken met individuele terrassen en ruimte voor waterberging en verkoeling. De parkeerruimte zit onder de tuin.”

MIX VAN WOONTYPEN

Renzo Veenstra van RROG heeft de tuin ontworpen. Hovenier Schadenberg heeft zorg gedragen voor een prachtige combinatie van planten, bomen en grassoorten en regelt tien jaar lang het beheer en onderhoud voor de vereniging van eigenaren. Resultaat van het ontwerp is een mix van woontypen, allemaal koop en levensloopbestendig voor uiteenlopende huishoudens en leeftijden: ouderen, gezinnen, koppels, dus groot en klein, appartementen en stadswoningen, totaal 115 woningen rond de binnentuin.

“Het is gelukt om water beter op te vangen en hitte-stress tegen te gaan. Regenwater wordt opgevangen in een laag van lavasubstraat en glasslakken, streng

gecertificeerde restproducten uit de bouw en heeft net als puinsteen een open structuur. De regenpijpen komen uit op de erfafscheiding tussen de woningen. Moestuineren is daarom slechts mogelijk in bakken”, zegt Beerends.

HOOSBUI

Het water wordt opgevangen op het dek. Het Waterschap heeft bepaald dat regenwater na een hoosbui binnen 48 uur vertraagd moet worden afgegeven aan het oppervlaktewater om de waterstand op peil te houden. Het overige water wordt gebruikt voor beregening van het gazon en de plantjes voor drogere dagen in de zomer. Dankzij een monitoringssysteem van de hovenier werkt dat prima. Schadenberg heeft dat systeem aangelegd omdat het geen tuin is in volle grond.

“De gemeenschappelijke binnentuin heeft veel voordelen, je hebt makkelijk contact met je burens. De kinderen spelen gezellig samen in een autovrije omgeving en het onderhoud wordt verzorgd door de vve”, zegt buurtbewoner Patrick Boekhoudt. Er is veel aandacht voor de biodiversiteit door de voortuinen bij het complex, het groen met heggen, enkele bomen en meerstammige struiken van twee meter hoog en door klimop die via staaldraden verticale tuinen creëert.

<https://www.vya.nl/projecten/woningbouw/veld-9-spoorzone/>

*Het
groene hart
van de
gemeenschap*

Wegwijzer

Er zijn allerlei mogelijkheden voor financiering en ondersteuning voor initiatieven die bijdragen aan klimaatadaptatie, vergroening of de organisatie van activiteiten voor jong en oud.

Tekst CHARLOT SCHANS

Om de binnentuinen nieuw leven in te blazen als het groene hart van de gemeenschap zijn er de komende jaren veel investeringen nodig voor de co-creatie, aanleg, programmering en het onderhoud. De woningcorporaties en de gemeente Den Haag zetten zich de komende tijd in voor extra middelen. De corporaties onderzoeken de mogelijkheden om de binnentuinen mee te nemen in de vastgoed- en renovatieprojecten. De gemeente Den Haag

verkent kansen voor financiering vanuit Kansen voor West, de Regiodeal, het Nationaal Programma Zuidwest, de Haagse Voedselstrategie en koppeling aan beleidsterreinen als duurzaamheid en sociaal.

Maar ook actieve bewoners en wijkpartners kunnen een steentje bijdragen, door een initiatief te starten in een binnentuin. Kansen voor zowel professionals als bewoners doen zich regelmatig voor bij de volgende organisaties en fondsen:

GEMEENTE DEN HAAG

www.denhaag.nl/subsidies

Subsidies beschikbaar voor onder andere:

- Klimaatadaptatie
- Duurzame wijkactie
- Instapeconomie
- Haags vieren in de wijk
- Wijkbedrijven Zuidwest
- Sociale initiatieven
- Haags Sport Initiatief

PROVINCIE ZUID-HOLLAND

www.zuid-holland.nl/subsidies

Subsidies beschikbaar voor onder andere:

- Klimaatadaptatie
- Realisatie leefgebieden icoonsoorten, landschapselementen en voedselbossen
- Versterking sport- en beweegaanbod in de openbare ruimte
- Fietsparkeren/ mobiliteit

DUURZAAM DEN HAAG

www.duurzaamdenhaag.nl

Ondersteuning en tips beschikbaar voor onder andere:

- Bomen voor Den Haag
- Operatie Steenbreek
- Verhoging biodiversiteit

IVN NATUUREDUCATIE

Tiny Forest regeling
www.ivn.nl/aanbod/tiny-forest/

Ondersteuning beschikbaar voor de aanleg van een tiny forest.

HAËLLA STICHTING

www.haella.nl/stichting/aanvragen/

Startkapitaal voor kleinschalige initiatieven.

CULTUURSCHAKEL

www.cultuurschakel.nl/

Financiering voor kunst- en cultuurprojecten.

HOOGEHEMRAADSCHAP VAN DELFLAND

www.klimaatkrachtig.nl

Klimaatkrachtig Delfland zet zich komende jaren samen met gemeenten, woningcorporaties en bedrijven in voor groot-schalige gebiedsgerichte maatregelen voor klimaat-adaptatie.

DEN HAAG WERKT

<https://www.denhaag.nl/nl/ondernemen/den-haag-werkt>

Ondersteuning beschikbaar voor loonkosten en opleidings-traject voor mensen met afstand tot de arbeidsmarkt. Inzetbaar voor een SROI traject om tuinmeesters op te leiden.

WONINGBOUWIMPULS (WBI)

<http://www.rvo.nl/subsidies-financiering/woningbouwimpuls>

Financiering van betaalbare woningen in combinatie met inrichting openbare ruimte, bijvoorbeeld in te zetten voor de realisatie van een dektuin.

FONDS 1818

<https://www.fonds1818.nl/aanvragen>

Financiering en ondersteuning voor organisaties en buurt-bewoners die zich inzetten voor maatschappelijke doelen.

PEP DEN HAAG

www.pepdenhaag.nl

Advies en ondersteuning voor organisaties en initiatieven, zoals hulp bij het doen van een subsidieaanvraag en regelmatige voorlichting over subsidiekansen.

KATALYS

www.katalys.nl

Advies voor bewonersinitiatieven en voordelige leningen voor bewonersinitiatieven die vastgoed willen aankopen.

TEAM SPORTSERVICE

www.teamssportservice.nl/zuid-holland

Diverse fondsen ter bevordering van sport en bewegen.

RABO IMPACTFONDS

<http://www.rabobank.nl/lokale-bank/regio-den-haag/impactfonds>

Financieringskansen voor stichtingen en verenigingen, op thema's als Duurzaam Wonen en Financieel Gezond Leven.

HAAGS FONDS ONS THUIS

www.haagsfondsonsthuis.nl/

Financiering eenmalige en lange termijn projecten voor kwetsbare ouderen.

JEUGDVAKANTIELOKET

www.jeugdvakantieloket.nl/

Financiering activiteiten voor kinderen en jongeren voor een fijne (school)vakantie.

HAAGS GROENE KRUIS FONDS

www.haagsgroenekruisfonds.nl/aanvragen/

Kleine financiële bijdragen voor initiatieven zorg en welzijn.

CULTUURFONDS ZUID-HOLLAND

<https://www.cultuurfonds.nl/provinciale-afdelingen/zuid-holland>

Financieringskansen voor cultuurmakers.

